

ter. („Hij haat me,” dacht Rosenstamm) „Een handjevol onverantwoordelijke lieden, die geen gevoel voor onsland hebben,” zei Vykoukal en Rosenstamm begreep 't: de Joden. „Dan moet het ons niet verbazen, dat Hitler kwaad wordt.”

„Was één van jullie in Praag, toen daar die anti-Duitse relletjes waren?” vroeg de Baas.

Wanneer dan? Wat voor relletjes? De bewoners van Uly keken elkaar aan. Als er iets geweest was, zouden zij het toch moeten weten. Zelfs al hadden de kranten het verzwegen, want honderden mensen reisden dagelijks tussen Uly en Praag heen en weer en die zouden niet zwijgen. Het was een vals bericht. In Bohemen was het al de tijd dat de Baas was weggeweest volkomen rustig en ordelijk toegegaan.

Kaspar herinnerde zich, dat ze er in de Italiaanse krant over hadden gelezen. Omstreeks half April.

„Rijksduitse propaganda,” merkte de jonge Vykoukal op.

„Zie je wel wat voor schande die schreeuw-bekken ons aandoen,” zei de Baas nijdig. „Ik heb in Milaan met de procuratiehouder van de I.G. Farben gepraat. Hij zei, dat hij naar Praag moest, maar dat hij niet durfde. In de straten van Praag mocht je geen Duits woord spreken als je geen klap op je hoofd wilde krijgen, had hij gehoord. Dat geroddel doet ons economisch veel schade.”

„En wij begrijpen elkaar in het verbond van groot-industrieëlen zo goed,” zei directeur Vykoukal nadrukkelijk, „die Duitsers zijn persoonlijk gezien heel behoorlijke mensen. Neem maar eens een Frauenberg, een Mader, een Lindt. Ze hebben even erg onder de crisis geleden als wij.”

„Ik heb ze nooit uit kunnen staan,” zei de Baas, hem in de rede vallend. „Ik ben nog niet vergeten, dat, toen ik in Wenen was, op alle hoeken affiches aangeplakt waren met „Servus Pscheezina” erop. Ze staken gewoonweg de

draak met de Tsjechen. Maar wat geeft het, we zitten in het schuitje en moeten meevaren."

"Dat moeten we, hoe dan ook," bevestigde de oude Vykoukal dankbaar. Rosenstamm hief het hoofd op.

"En als ze niet willen?" hield hij aan.

"Als we hen maar bewijzen, dat we van goeden wille zijn," zei directeur Vykoukal streng. „Daarvoor kunnen we natuurlijk geen sceptici gebruiken, die er plezier in hebben om alles uit elkaar te rafelen," vervolgde hij, terwijl hij Rosenstamm aankeek. „We moeten op het ogenblik een verstandige, positieve politiek voeren zonder vooroordelen. Dat hadden we allang moeten doen. Je moet je buurman te vriend houden, dat zegt je gezond verstand. Die ongelukkige buitenlandse politiek van ons! We sluiten principieel verdragen met staten, waar we geen gemeenschappelijke grens mee hebben. Frankrijk en Engeland zijn ver weg en nu nog dat worg-pact met Rusland! De hemel beware er ons voor, dat de Bolsjewiki ons te hulp komen! Dan zitten we pas goed in de ellende!"

De gastvrouw werd bleek.

"Wat zouden ze hier doen?" zei Karel Vykoukal met de verveling in zijn stem van iemand, die dat al eens eerder gehoord heeft. Maar de oude was niet te stoppen.

"Als ik tussen twee kwaden moet kiezen," zei hij, terwijl hij vastbesloten zijn tafelgenoten aankeek, „dan heb ik nog liever Hitler."

"Ik ook," zuchtte de gastvrouw.

Rosenstamm keek hen vol verbazing aan. Directeur Vykoukal ving die blik op. „Wij hoeven immers nergens bang voor te zijn," zei hij uitdagend.

"Maar jij bent bang, Jood," vulde Rosenstamm in gedachten aan. En inderdaad, hij was bang. Hij voelde *hen* in zijn rug. Hoe ver was het van Uly naar de Oostenrijkse grens? Hij zag onophoudelijk dat stille leger van mannen, dat zwijgend en geheimzinnig 's nachts versterkin-

gen bouwde, zoals hij het gezien had toen hij in Maart, bij storm en regen, van een acute blindedarm-ontsteking uit Drachov terug kwam. Sinds die avond dat hij uit de Weense radio het Horst Wessel-lied inplaats van de symphonie van Mahler had gehoord was hij zich hoe langer hoe eenzamer gaan voelen tussen zijn oude vrienden van de staf in Uly. Wat had hij hen gedaan? Ze wisten toch altijd al dat hij een Jood was en vroeger kon hen dat niets schelen. Maar misschien was het alleen maar hypochondrie, die overgevoeligheid van hem. Misschien leek het alleen maar zo.

„Hitler niet en de Bolsjewiki niet,” riep de Baas stralend. „Hier zijn wij de baas en wij hebben het altijd nog zelf kunnen opknappen. Ik weet waarachtig niet, waarom jullie allemaal zo in de put zitten.”

„Dat komt, omdat U zolang weg was, Baas,” zei de biograaf vleierend.

Kazmar zat midden tussen zijn gasten, tegenover de glasruit die een hele muur besloeg. Door het raam zag hij het golvende middelgebergte, de streek waar het graan ophoudt en het goede water begint. De villa stond op een heuvel bij het bos en de Baas zag de steenbakkerij en de zagerij, de wagentjes van de kabelbaan, die elk afzonderlijk afgetekend stonden tegen de lucht, de kolonie van rode huizenblokken tussen het groen van de bomen en in de verte zijn witte model-boerderij. Waar hij ook keek, naar het park, de spoorweg, het nieuwe station, alles was van hem tot de bergen toe. Op de plaats waar het weverijtje gestaan had waar de Baas begonnen was stond nu een Economische Hogeschool en het riviértje Uletsjka — dat vroeger zoveel kwaad stichtte door zijn voorjaars-overstromingen — was allang gekanaliseerd. De bewoners van Uly hoefden niet meer naar Oostenrijk te gaan om bieten te rooien en ze hoefden ook niet meer hun zigeunerpaard voor de oude wagen te spannen om met houten lepels langs de kermissen te venten. Ze ver-

kochten hun ziel niet meer aan de agenten van overzee en trokken niet meer als passagiers van het benedendek over het grote water. Ze leefden thuis in welstand, de Baas zorgde voor hen allen. In de magere jaren hadden ze het in Uly nog altijd iets beter dan in Amerika, waar de werklozen voor de New Yorkse beurs appels stonden te verkopen.

De hele streek, waar hij geboren en getogen was, waar hij gesjouwd had en gezwoegd, waar hij van hield en die hij met zijn slimme ideeën en zijn ijzeren wil volkomen had veranderd, ademde een rustige veiligheid. Elke keer als hij van een reis terug kwam voelde hij weer hoe sterk hij ermee vergroeid was. Kazmar brak zich het hoofd niet over Henlein's Karlsbader eisen zoals zij, die thuis in de benauwde sfeer waren achtergebleven. Hij was helemaal doorgewaaid op zijn vluchten boven de wolken en zat vol nieuwe plannen.

„Kijk eens, mijne heren, wat ik hier voor U heb,” zei hij bij de zwarte koffie. Hij haalde zijn spreekwoordelijke blocnote uit de zak en sloeg er verend mee tegen zijn andere hand, zoals een kaartspeler dat met een spel kaarten doet. „Een schema voor een auto-strada. Dat heb ik in Rome op de kop getikt. We zullen een reusachtige weg aanleggen van Cheb (Eger) tot Velky Botsjkov. *) In twee jaar tijds is hij klaar, als wij het in handen nemen in plaats van die treuzelaars in Praag. We richten een naamloze vennootschap op, schrijven een lening uit en de staat zal de rente betalen. Laten we maar meteen beginnen.”

Hij liet de gasten opstaan, zette zijn bril op en leidde de staf naar zijn werkkamer.

„Dat is nou net iets voor hem,” klaagde de gastvrouw tegen de dokter en de biograaf toen die afscheid van

*) Uiteinden van de voor-oorlogse Tsjechoslowaakse Republiek.

haar namen. „Nauwelijks heeft hij het huis gezien, of hij gaat alweer aan het werk.”

Maar haar man kwam 's avonds bij haar terug, ze gingen vroeg naar bed en zij rustte na zoveel weken van ongerustheid behoorlijk vermoeid in zijn armen uit. Zij had hem God zij dank weer bij zich. Er was hem niets overkomen. Ze had hem naast zich — en zelfs de Bolsjewiki konden haar geen kwaad doen, zolang Kazmar bij haar was. Hij gaf zo'n sterk gevoel van veiligheid. Op het nachtkastje stond, aan de kant waar Kazmar lag, binnen zijn bereik de telefoon. Door de zenuw van de draad was de Baas ook 's nachts met de fabrieken verbonden. Mevrouw Kazmarova haatte het kleine, zwarte toestel alsof het een opdringerig mens was. Vaak trok ze de stop uit het contact zonder dat haar man het wist en dat deed ze die avond ook. Ze hadden die eerste nacht toch zeker wel recht op een beetje rust! Ze deed het licht uit, ze vielen in slaap en sliepen door. Een ogenblik leek het haar, alsof het grint in de tuin kraakte onder voetstappen en alsof iemand het poortje opendeed. „De chauffeur gaat vast weer een biertje drinken,” dacht ze moeizaam en werd weer in slaap gesust door de fijne regen, die van de bergen kwam.

Kazmar's chauffeur zou de volgende morgen om zes uur voorrijden. Maar in de mistige ochtend was niets van de wagen te bekennen. Niets bewoog. Kazmar begon ontzettend op te spelen. Zelf was hij erg precies en er waren weinig dingen waar hij zich zo kwaad over kon maken als over onnauwkeurigheid.

Op dat moment kwam de vrouw van de chauffeur helemaal behuild de hall binnenlopen. „Hij moest opkomen,” riep ze, „hij moest opkomen, er is mobilisatie mevrouw, weet U dat niet? Om middernacht heeft de oude Lajmr het briefje gebracht en hij moest meteen zijn rugzak pakken. Er komt oorlog, heus,” en ze begon opnieuw te huilen.

Kazmar nam het eerst als een ongehoorde vernedering op. Zulk nieuws van de vrouw van de chauffeur te moeten horen!

„Konden die ellendelingen mij vannacht niet bellen?”

Mevrouw Kazmarova schrok er echt van dat er oorlog zou komen. Maar op dat moment was ze nog banger voor de woede van haar man en ze liep vlug naar de slaapkamer om de telefoon in te schakelen. Dan zou Kazmar haar niet de schuld kunnen geven. Toen ze weer beneden kwam, zat Kazmar al achter het stuur en reed zijn Studebaker de tuin uit.

Hij schudde de piloot wakker en ze reden met zo'n vaart naar het vliegveld, dat de mensen haast niet vlug genoeg voor hen opzij konden springen.

De piloot Amort, opgeschrikt, somber, zonder eten in zijn maag zat zwijgend in een hoek van de wagen. Zijn zenuwen waren als slappe touwtjes. Kazmar had hem letterlijk uit de armen van zijn vrouw gerukt en dan nog dat bericht van de mobilisatie. De schaduwen van de twee populieren gleden langs hem heen als een boze droom. De dorpelingen brachten gevorderde paarden naar Uly en een karavaan schoof als een stoet schaduwbeelden over de weg. Mobilisatie! Mobilisatie!

„Voordat we op het vliegveld zijn is de mist al opgetrokken,” zei Kazmar. De piloot gaf geen antwoord.

En er kwamen maar paarden, steeds meer paarden, want er kwam oorlog, kleine Hongaarse paardjes met krulhaar en Pingsause trekpaarden. Ze stampten gehoorzaam door met hun beslagen hoeven en wonden de baas op door hun slome, dierlijke geduld. Zo nu en dan bleef er een staan om een takje van een boom te rukken, dan liep de rij vast en joeg de drijver het vloekend weer op zijn plaats. Het paard steigerde en begon voor de wagen te dansen.

De man achter het stuur en de warmgelopen motor trilden van ongeduld. Naar Praag! Naar Praag! Mobilisatie!

satie! Er komt een moratorium. De banken zullen de deposito's vasthouden. Kazmar zou er wel op los willen schieten op die beesten en die mensen, die hem in de mist in de weg liepen. Mobilisatie! Mobilisatie! Oorlogsleveranties! Eens had hij achter de Weense sneltrein aangezeten op zijn fiets. De tijden waren veranderd. Nu zou hij het per vliegtuig doen.

Van het vliegveld was alleen de vuurtoren nog te zien. Zo dik was de mist. Het licht vloeyde uit elkaar als inkt op vloeipapier. De beide mannen stapten uit, Kazmar levendig, Amort met tegenzin en sloegen het portier achter zich dicht.

De chef van het vliegveld legde zijn hand aan zijn pet met de tressen en vertelde de baas, dat een vijftal fabrieks-piloten hun oproep voor de militaire dienst gekregen hadden en al vertrokken waren.

„Vlug, voordat ze Amort ook inpikken met Junkers en al,” dacht Kazmar. Ook de piloot schrok even: „En als ik ondertussen mijn oproep krijg?”

„Dan zou je het al gehad hebben. Vanmiddag zijn we terug. Vlug, opschieten.”

Waar was het vrolijke, luchtige vliegveld gebleven? Anders leek het op een reusachtig voetbalveld. De windzakken en de vlag op de contrôle-toren bewogen bijna altijd in de wind. Het was, alsof de machines de wind meebrachten van de bergen en de zeeën waar ze overheen waren gevlogen. Een vliegveld ruikt anders dan alle andere velden. Het geurt naar de ozon der verten en naar ondernemingsgeest. Maar die dag lag het daar in de mist als een verlaten vijver. Het rook er een beetje naar benzine en er hing een lichte stank van het moeras. De piloot bleef staan. De drie mannen leken zo kleintjes op het geweldige vliegveld, het was alsof ze verloren gingen in de dampen.

„Het rookt als een stoomketel,” zei Amort, „Ik ben niet gek. Daar ga ik niet in.”

Kazmar luisterde niet naar hem en liep met grote stappen naar de hangar. De benzine-damp, geur van de vliegtuigstallen, werd dicht. Amort had er altijd van gehouden. Die had hem altijd aangetrokken en opgewekt — vandaag stond hij hem tegen. „Al weer!” dacht hij, „al weer!” De vorige ochtend was hij in Venetië opgestegen.

Het leek alsof de vliegtuigen op hun landingsgestellen met hun neuzen op de mannen mikten. Daar stond Amort's Junkers, de „Libelle”. De piloot was met de „Libelle” de Alpen overgevlogen, hij was ermee de landengte van Messina, het kanaal van Sicilië en de blauwe Middellandse Zee tot Afrika overgestoken, ze hadden samen langs de Zuid-Afrikaanse kust gekruist en alles zonder telegrafist, op de kaart en het kompas en telkens waren ze weer behouden samen thuis gekomen. De „Libelle” liep als een horloge. Hij bestuurde haar met scherpe ogen, een helder hoofd, gevoelige handen en energieke voeten. Hij voelde in zijn oren en in zijn rug hoe de machine lag — daardoor merkte hij het direct, als er iets niet in orde was. Ze hadden samen boven met electriciteit geladen wolken gezweefd, ze hadden een uitgang naar de hemel gezocht toen ze met mist in het gebergte verdwaald waren en ééns waren ze bijna neergestort. Gelukkig had de beschadigde „Libelle” op het laatste ogenblik haar verstand gebruikt en was in glijvlucht gedaald. Ze hadden heel wat samen beleefd, Amort en de „Libelle” en ze vertrouwden elkaar. Maar die dag was het net, alsof de „Libelle” van hem vervreemd was geraakt. Ze zag er uit als een geweldige, weerzinwekkende sprinkhaan met ogen boven op de kop. Kazmar stapte op het deurtje af en van opzij leek de „Libelle” veel meer op een vraatzuchtige snoek dan op een libelle, die zich zal verheffen om zilverig te schitteren in de lucht en de jongens zal verlokken om piloot te worden, zoals indertijd de jonge Amort zich had laten verlokken. Hij was vliegenier, hij was vliegenier, zijn wens was in ver-

vulling gegaan! Maar te veel van alles is niet goed. Hij was een kwart jaar met de Libelle op reis geweest en hij had er dik genoeg van. Hij had tijd nodig om eens behoorlijk uit te slapen en tot zichzelf te komen voor hij weer zin had om met de „Libelle” de lucht in te gaan. Hij kon haar op het ogenblik niet zien, hij kon niet tegen de benzinelucht.

„Hebt U volgetankt?”

Natuurlijk, alles was in orde, zo’n conscentieuze ezel was hij wel.

„Dat doet er niet toe,” zei Amort nors, „als iemand denkt dat ik die Amerikaanse wasserij-in-het-groot inga, dan heeft hij het mis!” en hij wees met zijn hand op de mist.

Dat Kazmar ook niet geleerd had, om zelf een vlieg-machine te besturen, zoals zijn grote voorbeeld Mussolini! Dan had hij nu niet naar die brutaliteiten hoeven te luisteren. Hij was woedend maar slaagde erin, zijn woede te onderdrukken.

„Voordat ze de machine voor U uit de hangar hebben gehaald,” zei hij met gesmoorde stem, „is de mist opgetrokken.”

„Daar ken ik die stoomketel te goed voor,” zei de piloot zonder van zijn plaats te gaan.

Maar Kazmar, de koning van Uly, pakte zelf aan en begon zo oud als hij was mee te helpen om de machine de hangar uit te duwen. Hij sjouwde zich een ongeluk, maar het deed de mensen goed.

„Als ik U was, Baas,” zei een van de geroutineerde arbeiders, die dicht bij hem stond, „zou ik vandaag de lucht niet ingaan. We weten, hoe zwaar de mist in Uly kan zijn. Met de wagen bent U eerder in Praag.”

„Zodra we de autostrada hebben,” scheeptte Kazmar hem af, „Amort wat heb ik je gezegd, het zonnetje!”

„Laat maar starten wie het ziet,” zei de vliegenier kortaf, „ik zie het niet. Waarom ik altijd? Een piloot

heeft het recht een vlucht te weigeren, als hij niet in conditie is."

De aderen op Kazmar's voorhoofd zwollen op.

„Er wordt gemobiliseerd," schreeuwde hij, „begrijpt U dat niet?"

Amort schokte nerveus op bij het geschreeuw. Hij begon haast te huilen en direct daarop schaamde hij zich.

„Na die uren dat ik gevlogen heb, zou iedere piloot groggy zijn," zei hij terneergeslagen.

Kazmar herstelde zich onmiddellijk.

„Iedereen, maar U niet," zei hij prijzend en zijn borst zwol van trots over de piloot, „we weten toch wie U is."

Hij sloeg zijn arm vriendschappelijk om zijn schouders en leidde hem langzaam naar de „Libelle" zonder er aandacht aan te schenken dat de piloot met iedere zenuw zijn aanraking ontweek.

„Honderd kronen per kilometer en nu gaan wel!" riep hij stralend en duwde Amort het trapje op. Maar Amort bleef op de eerste trede staan.

„Het spijt me," antwoordde hij koel, „dan had U beter weer moeten bestellen."

De aderen op Kazmar's voorhoofd begonnen weer te zwellen.

„En betekent het vaderland niets voor U?" bulderde hij zo hard dat de oren van de arbeiders begonnen te suizen, „Het gaat hier om hogere belangen, ik geef mijn militaire verplichtingen voor U niet op! Boven de Alpen kon U best in de mist vliegen en dit kleine stukje — tot Praag! Het is toch voor de Republiek!"

Amort keek hem met zijn jong, bleek, ernstig gezicht aan, liep het trapje op en ging zwijgend naar de cabine.

De motor begon oorverdovend te ronken, de bladen der propeller gingen draaien en alle arbeiders op het vliegveld zagen in het versmeerde licht van de schijnwerpers hoe de „Libelle" begon te rollen en zich van de aarde losmaakte.

De appel en de stam

Die morgen had juffrouw Kazmarova pas om tien uur Tsjechisch in de vijfde. Ze kwam op de trap naar de leraarskamer de concierge tegen en het was net of die schrok. Ze ging voor juffrouw Kazmarova op zij, bleef staan en keek haar na, alsof ze zich erover verwonderde, dat juffrouw Kazmarova er was. Maar ze hadden toch zeker school? De mensen waren helemaal in de war door de mobilisatie. In de tram werd over niets anders gesproken. De vrouwen kochten tassen vol levensmiddelen en vertelden elkaar, dat de winkeliers alles achterhielden. Natuurlijk, over een maand zouden ze het duurder verkopen, dat begreep je zo. De mannen noemden de dienstplichtige jaargangen en vertelden, dat de grenzen bewaakt zouden worden, omdat de Duitsers het land zouden binnenvallen. Maar alles ging half fluisterend, en de zinnen werden maar half afgemaakt. Er waren geen bekendmakingen aangeplakt.

Met het grote speelkwartier stroomden de meisjes over alle verdiepingen, het was luidruchtig als altijd, het lawaai vulde de school alsof er een markt werd gehouden en alsof er water murmelde, en uit dat geluid maakten zich hoog een paar lachende stemmen los — net als altijd, net als altijd! Gelukkige jeugd! Juffrouw Kazmarova liep over de gang naar de leraarskamer met de typische haast van een lerares die de begroetingen van haar leerlingen wil ontlopen en dankte met korte, vlugge

hoofdknikjes naar alle kanten. Het gezicht van Bartosjova veranderde van uitdrukking zodra ze haar zag, ze schrok kennelijk van haar. En alle meisjes uit de vijfde ontweken hun klasse-lerares. Net alsof ze een slecht geweten hadden. Wat hadden ze nu weer uitgespookt? Ze gleed de leraars-kamer in: nauwelijks was ze binnen of alle stemmen zwegen. Juffrouw Kazmarova werd met stilte begroet. Het leek haar, alsof haar mannelijke en vrouwelijke collega's haar in verschrikte verlegenheid aankeken, alsof ze helemaal niet verwacht hadden dat ze hier zou komen. „Ben ik soms een Nazi of zo iets?” dacht Eva. „Zijn ze allemaal gek geworden van die mobilisatie?” De godsdienst-leraar stond op en kwam met een gezicht vol medelijden naar haar toe. Op dat moment ging de deur van de kamer van de rector open en de secretaris nam mejuffrouw doctor Kazmarova mee naar binnen. De rector wees haar een fauteuil en wachtte tot ze zat.

„Collega, ik weet hoeveel plichtsgevoel U hebt. Maar dat U zelfs vandaag gekomen bent....”

„Dat spreekt toch vanzelf,” zei Eva verbaasd. „Al mijn collega's zijn er toch ook — voorzover ze niet opgeroepen zijn. Er wordt toch les gegeven?” vroeg ze voor alle zekerheid.

„Hebt U geen radio thuis?”

„Nee,” zei Eva een beetje beschaamd, omdat ze klaarblijkelijk iets had gemist. „Is er een of andere verordening afgekondigd? Ze zijn er toch allemaal?”

„Hebt U geen telegram van thuis gekregen?”

„Jazeker, gisteren al. Vader is thuisgekomen.”

De rector keek haar zorgelijk aan.

„Er is voor U opgebeld uit Uly....”

„De begroeting”, zei ze ongeduldig. Alles, wat op haar vader betrekking had irriteerde haar. Waarom vervolgde haar zijn naam tot hier in de school toe? „Dat ze U daarmee lastig moesten vallen, mijnheer de rector! Ik

heb moeder toch geschreven, dat ik niet voor Zondag kan komen? En nu in deze tijd...."

De bel ging, de rector stond langzaam en ongaarne op. „Collega, ik geef U een week verlof. Uw vader — een vliegtuigongeluk. Wilt U mijn welgemeende...."

Maar Eva week achteruit en nam zijn hand niet aan. „Waar?" zei ze heel zacht, want de schrik had haar de adem benomen. „Het is niet mogelijk. Waar is vader?" „In Uly," zei de rector.

En daar lag hij dan voor haar in de kapel van Uly — nooit zou hij meer rechtop en blootshoofds over het hoge bruggetje tussen de huizenblokken van glas doorlopen — nooit meer. De autocall kon hem zoeken in alle vijf-en-vijftig fabrieksgebouwen — de Baas zou geen antwoord geven. De baas zou zich niet meer bewegen. De strijd tussen volkeren en staten, waar de mensen zich druk over maakten ging hem niet meer aan — hij was in de macht van God. En hoe zou het oordeel luiden? Had hij een goed werk nagelaten? Zijn ijver was voorbeeldig maar zijn hardheid zonder voorbeeld. Stil maar, stil, van de doden niets dan goeds. Hij zou niet eens meer weten, dat de Duitsers geschrokken waren en dat de mobilisatie was afgelast. Hij had zo'n haast gehad. Hij had zo'n haast gehad en de autobaan van Cheb naar Botsjkov zou hij niet meer bouwen. Maar het was, alsof de scherpe strepen van ogen nog loerden in het vervallen gezicht van de beroemde dode, dat Rosenstamm met zoveel zorg had opgeknapt. Een schuin litteken, als een inslag van de bliksem, liep er van boven naar beneden overheen. De vreemde, kleine, meedogenloze ogen puilden uit alsof ze geschrokken waren van de val en het leek, alsof ze hun eigen einde wilden verlichten. Ze waren half open gebleven. Zo sliep hij ook altijd. Zijn weduwe wist dat wel. De dokter was er niet in geslaagd, de leden geheel te sluiten. En de oude vrouwen met de hoofddoeken

vertelden elkaar in Uly, waarom ze Kazmar's ogen niet dicht konden krijgen. Het was een teken dat hij ook na zijn dood geen rust zou hebben. Want hij had de dood van de jonge Amort op zijn geweten. Ja, er lag nog een dode in de kapel, maar daar dacht Eva niet aan op het moment, dat ze zich verloor in haar vader's gezicht. Het was haar vader en nooit meer zou hij met zijn keel-stem tegen haar zeggen: „Propje, jammer dat je geen jongen bent.” En zijn dochter was gebroken van verdriet. Nooit meer zou hij zijn vertrokken lippen bewegen en haar verwijten dat ze een renegate was, omdat ze, als ze dan al van de fabriek was weggelopen, toch wel in zijn school les had kunnen geven. „Vader, vergeef me, ik had geen vertrouwen in jouw onderwijs. Maar van jou heb ik gehouden, echt”. Maar hij lag daar in zijn volle lengte uitgestrekt en betrapte haar met zijn loerende ogen op een halve waarheid. „Propje je hand op je hart, ik was te groot voor je. Ook daarom heb je me ontweken.” De doden kijken door ons heen. Zijn leven lang had de reus de kleine juffrouw Kazmarova met zijn naam onderdrukt. En zij wilde uit zichzelf iets zijn. Dat was een teken van trots, zeker. De doden kunnen ons onderste boven keren. Jaloezie en trots. Ze verweet haar vader niets, ze pijnigde alleen zichzelf. Nu was het te laat voor alles. Nooit meer....

Op de tegels van de kapel klonken stappen, bloemen ritselden vlak bij juffrouw Kazmarova. Ze keek om, of het misschien haar stiefmoeder was. Maar de stappen liepen ergens anders heen. Naast de doodkist van Kazmar stond een andere kist, Eva had er niet aan gedacht en naar die andere doodkist liep de vrouw. Ze was jong, ze droeg een zwarte jurk, ze liep blootshoofds, aan haar arm droeg ze een mand met versgesneden bloemen. Ze zette hem op de grond, sloeg een kruis over de dode piloot, bleef met een gezicht vol smart boven hem staan en begon toen de doodkist met bloemen te ver-

sieren. Ze deed dat met de oneindig voorzichtige bewegingen waarmee zieken verzorgd worden, zo vol zorgzame concentratie, alsof ze dacht hem daarmee iets goeds te doen.

„Nog een paar roosjes onder je hoofd,” zei ze fluisterend, „zo — dan slaap je beter. Dat hadden we niet kunnen denken toen we ze samen hebben geplant, hè Jantje?”

Het verdriet, dat als een steen lag op het zwijgen van Kazmar's dochter gleed als een zangerig wiegeliedje uit haar mond. Ze dacht hardop zoals vrouwen uit het volk dat doen.

„Jantje,” zei ze, „ik wist het, ik heb je zo gesmeekt het niet te doen. Die ellendige mist,” en ze begon te huilen. „Je had hem niet moeten gehoorzamen, dat had je niet moeten doen. Hij! Hij heeft genoeg beleefd. Maar jij, Jantje....”

De schrik sloeg juffrouw Kazmarova om het hart. Ze wilde naar de weduwe van de piloot toe gaan, maar op dat moment gleed Kaspar tussen hen in. Hij hield de wacht in de schaduw van de kerk voordat de eerste erwacht van Kazmar-jongens bij de kisten zou komen en voordat de doden aan de openbaarheid zouden worden prijsgegeven. Hij probeerde de jonge vrouw in de rouw haastig fluisterend te kalmeren en wees daarbij met zijn ogen naar juffrouw Kazmarova. „Zijn dochter,” hoorde die hem zeggen. Maar de vrouw liet zich daardoor niet vermurwen.

„En ik ben zijn vrouw,” antwoordde ze.

„Kom, mevrouw, kom, daarmee helpt U hem niet. Huil maar niet, we zullen wel voor U zorgen.”

Hij probeerde haar weg te brengen.

De jonge vrouw scheurde zich van hem los en hield werkelijk op met huilen. Ze richtte zich kaarsrecht op met haar lege mand aan de arm en haar ogen sproeiden vuur.

„Daar spuug ik op, op dat geld van U!” schreeuwde ze, alsof ze vergat dat ze in een kerk was — en ze brak opnieuw in tranen uit. „Geef me Jan terug! We hielden van elkaar....”

Het was verschrikkelijk dit geweeklaag te moeten aanhoren, in 't bijzonder voor Kazmar's dochter. Wanneer had ze dit eerder beleefd? Waarvan kende ze dit toch? Gespierde mannenbenen, met bloedige strepen over de hele lengte van het scheenbeen, iedere wonde levend vlees, dat trilde met een vreemd, intens leven.... de verbrande Horynek. Haar vader had hem in de weverij ingesloten bij de vlammen om de opslagplaats van katoen te redden, hij had het gordijn van asbest achter hem laten zakken. Hij wist natuurlijk niet, dat er nog iemand was. Nee, hij had niet vermoed dat ze allebei neer zouden storten — hij zou de piloot toch niet overgehaald hebben, als die zich werkelijk zo had verzet.

Over het feit, dat de piloot geweigerd had te vliegen was maar één roep in Uly. Ze hadden dat allemaal verklaard, van de chef, de mecanicien en alle arbeiders op het vliegveld af tot de jongste jongen, die de machine uit de hangar had helpen duwen toe. En dat Kazmar Amort had overgehaald zo goed hij kon, dat hij beurte- lings had gefluisterd en geschreeuwd, geleid en gedreigd, dat hadden ze ook verteld, want nu waren ze niet bang meer voor Kazmar. Amort had hardnekkig geweigerd en op de mist gewezen. Hij hield de kop ervoor, zelfs toen de baas hem geld aanbood voor de vlucht naar Praag. Pas toen Kazmar over de republiek begon had Amort toegegeven en was, zonder verder een woord te zeggen, achter het stuur gaan zitten.

De Junkers-machines hebben geen sperry-horizon, een toestel dat de ligging van het vliegtuig ten opzichte van de aarde aangeeft, zodat de piloot weet hoe hoog hij vliegt, ook in de mist. Amort was daar bang voor geweest en tijdens de Afrikaanse reis had hij zoveel gevlogen

dat zijn zenuwen op waren. Hij trok woedend op, om boven de mist te komen — hij had een te steile hoek genomen om er doorheen te boren. Daardoor verloor de machine haar snelheid en viel naar beneden. Deskundigen hadden het hele geval gereconstrueerd en over de hele wereld spraken er de vliegeniers over, die uit elk ongeluk wat leren. Ach, die Junkers, die spoelwormen. Als je een Douglas 3 vloog, praatte je niet eens over zo'n kikkervis. Er zat geen telegrafist in de cabine, ze vlogen niet op de goniometer, ze vlogen op het kompas, zo verouderd was dat ding. De Junkers heeft geen automatische piloot, de zenuw van elke vliegmachine en een navigatie-tafel, waarop je gemakkelijk alles uit kunt rekenen ontbreekt er ook. Het landingsgestel was op de stuur-inrichting gemaakt — moest je zo over de zee vliegen? Geen wonder, dat de zenuwen van de piloot het begeven hadden. De hele Afrikaanse kust was Amort alleen overgevlogen. Hij was behouden uit Afrika teruggekeerd om boven zijn geboorteplaats te pletter te vallen. Hij had behoorlijk moeten uitrusten, dat was het. Een piloot heeft het recht, een vlucht te weigeren als hij zich niet goed voelt. Kijk maar naar het collectieve contract! Maar ja, Uly en een contract! Zakelijk wel, daar leefden ze daar voor.

Het was juffrouw Kazmarova droef te moede toen ze stap voor stap de waarheid te weten kwam. Ze vertelden het haar niet helemaal zo, als ik het U vertel. Rosenstamm spaarde haar omdat ze Kazmar's dochter, directeur Vykoukal, omdat ze Jafeta's erfgename was. Maar het was genoeg om mevrouw Amortova te zien en te horen. Ook de dood had Eva's strijd tegen haar vader niet kunnen beëindigen.

Er was een plechtige, verschrikkelijke dubbele begrafenis. De mensen uit de afgelegen dorpen kwamen reeds de avond van te voren, hoewel het pas tegen de middag van de volgende dag begon. Ze logeerden bij familie en

vanaf het invallen van de schemering kampeerden ze met hun kinderen, ingepakt in sjaals en doeken, op de berm van de betonweg van Uly, waar langs de begrafenis naar het kerkhof in het bos zou gaan. Ze bewaakten hun plaatsen, ze wilden zich het schouwspel niet laten ontgaan, ze waren gekomen om de Baas te bewenen. Hij was een harde man, maar de vrouwen uit de bergen hadden in die tijd bescheiden harten. Hoe hij ook geweest mocht zijn, hij gaf de mannen brood, hij had de streek door zijn werk een ander aanzien gegeven en hij was een legende geworden. Zijn ogen had men niet kunnen sluiten, maar ze keken niet meer. Ze hadden het deksel van de zwarte kist, bedekt met een krans te zwaar om door twee mannen gedragen te worden, over zijn gezicht dichtgeslagen. Aan de krans zaten linten in de vaderlandse kleuren. Had Kaspar niet voor de radio gezegd, dat deze grote dode het eerste slachtoffer was van de mobilisatie — dat wil zeggen van de enorme manoeuvres — die de achting van het nabuurland hadden afgedwongen? Ze konden het noemen zoals ze wilden. Als de Mof de schrik maar beet had en de mannen weer thuis kwamen. Kijk daar eens, wat is dat een mooie met al die witte rozen en het paarse lint. Die is voor Amort. Zij zal hem niet gemakkelijk vergeten. Hele goederen-treinen vol kransen waren gekomen, auto-parkeerplaatsen waren gegroeid op alle hellingen van Uly. Ik ken de ministers van Handel en Industrie, de leden van het corps diplomatique en de vertegenwoordigers van instanties en verenigingen niet, die op de tribune van het eerste plein, waar de rouwplechtigheid zou plaats vinden, waren gaan zitten. Die mevrouw met haar bloc-note, nog altijd kwiek voor haar leeftijd, vroeger mode- en nu toneel-recensente, zal het U in mijn plaats vertellen. Haar vak is het beschrijven van toneelstukken en zij zal U spreken over het rouw-gordijn, dat over heel het treurende Uly hing, ze zal zeggen, hoe de gele lampen klaaglijk brandden op

klaarlichte dag, zij kan dat vast veel roerender dan ik. Zij zal voor de „Nationale Wachter” al die eindeloosmoordende redevoeringen met diepe bewogenheid beluisteren en zij zal tranen zien schitteren ook in ogen, die droog zijn gebleven. Maar wat mij betreft, ik sta in voor de oude Horynek. Hij zat in zijn invalide-wagentje en de tranen stroomden over zijn wangen. Lidka stond achter hem met een gezicht als een donderwolk, de harde, boerse trek was weer om haar mond. Als Frantsjek Antenne er was geweest zou hij vast gevloekt hebben over het eerbetoon aan een kerel, die de man van een vrouw had vermoord.

Op de gast-tribune verscheen op het laatste ogenblik een opvallend mooie vrouw. Veler ogen wendden zich van de drie vrouwen in diepe rouw naar deze schoonheid. Haar zwarte, volmaakt gesneden, nauwsluitende mantelpak deed haar slankheid volledig tot zijn recht komen. Onder het jasje had ze een paar mooie kleine borsten in een uitstekende buste-houder, haar witte huid schermerde verleidelijk door de *zwarte ajour blouse*, de ketting van grote kralen om haar hals was eenvoudig en *origineel* tegelijk, tegen het platina-blonde haar stak een *pikant hoedje met violetje*, dat haar ogen met de harde waaiers van wimpers geheimzinnig beschaduwde, prachtig af. Ze ging met een glimlach vol verontschuldiging naast een opgeblazen oude man zitten, die er uitzag als de kikkerkoning. Hij had kennelijk al op haar gewacht en te oordelen naar de afwijzende uitdrukking op zijn gezicht was hij kwaad dat ze zo laat was. Maar haar zorgvuldig geschminkte gezicht, omgeven door lange lokken, verklaarde alleen reeds waardoor ze was opgehouden. De dames van het corps diplomatique vonden, voorzover ze notitie van haar namen, haar ondulatie net iets te vers, haar mantelpak te nieuw en zijzelf geparfumeerd op een manier, die niet erg paste bij een begrafenis-plechtigheid. De mannen zijn zo slecht, dat ze een

knappe vrouw zelfs boven twee doodkisten opmerken en Ro voelde dat heel goed. Eindelijk was haar recht wedervaren! Ze zat op de tribune, waar ze eens op de eerste Mei als arm, *versmaad* meisje tegenop had gezien. Ze zat er in haar decente rouwkleding van maison Horst, waar ze eens mannequin was geweest en *representeerde*. Maar waar was Karel? Ze wilde zich aan hem vertonen. Om hem was ze op dat vervelende gedoe gekomen: waarom zou ze anders naar de begrafenis gaan van iemand, die ze niet eens kende? Ingenieur Karel Vykoukal, leider van de reclame-afdeling van Uly moest toch wel op de begrafenis van Kazmar zijn! Ze wilde niet vragen. Vergeefs keek ze naar hem uit.

De begrafenis sleepte zich voort tot de avond, daarna werd aan de gasten een verversing aangeboden voor dat ze weer weg zouden gaan. De nabestaanden lieten zich excuseren en in hun plaats ontving directeur Vykoukal met zijn vrouw in het clubhuis. Nou! Bepaald *extra* was het niet. Roosje had wel andere buffets gezien en er was een zeer *gemengd* gezelschap. De leden van het Corps Diplomatique waren direct na de begrafenis weggegaan en Roosje werd bang dat de deftige mensen weer daar zouden zijn, waar zij niet was. Haar leven lang zat ze achter hen aan, het was alsof de duivel ermee speelde. En toen stelde een collega van haar man haar tussen twee sandwiches voor aan een grote dikke man van middelbare leeftijd met een slaperige uitdrukking op zijn gezicht en waterige ogen: ingenieur Vykoukal. Was dat Karel? Hou op. Karel, geheimzinnig als een filmster, met zijn somber-hartstochtelijke gezicht, de meester van haar dagen en nachten, de minnaar, waarvoor ze uit een rijdende trein had willen springen? Dat zou mooi zijn geweest! Waarschijnlijk had ze hem al bij de begrafenis gezien, maar ze had hem niet herkend! Waar was het bruine, slanke sportieve figuur van haar minnaar gebleven, de brutale glans van zijn ogen, zijn strakke mond

met juist de goede dosis elegante bruutheid waar vrouwen zo dol op zijn? Alles was goedmoedig afgerond tot de onverschilligheid van een goed-gevoede echtgenoot, waarvan er twaalf in een dozijn gaan. De jongensachtige Karel met zijn schuin geknipte boordje — zijn halswijdte was minstens vijf centimeter groter geworden, dat schatte ze onmiddellijk. En het feit, dat Karel lelijk was geworden gaf Roosje haar gevoel van zekerheid terug.

„Herkent U mij niet?” vroeg ze glimlachend.

„Jeetje, juffrouw Roosje,” zei hij met guitige goedmoedigheid (met geen mogelijkheid kon hij op haar achternaam komen). „Waar komt U zo ineens vandaan? Mag ik U een glaasje likeur inschenken?”

„Ik ben mevrouw Häuslerova,” zei Roosje, met de waardigheid van een Markiezin van Nusle*), „De vrouw van de Praagse advocaat van de Jafeta,” zei ze om hem op het spoor te brengen.

„Is het heus?”, zei Karel met welwillende onverschilligheid. „Dat wist ik niet eens. Mag ik U iets zoets geven?”

„Een glaasje bitter, als U zo vriendelijk wilt zijn.”

En daar had ze haar leven op gebouwd! Uit koppigheid had ze die oude vent genomen, ze had een *goede partij gedaan*. Ze had gedacht, dat ze daardoor Karel op de een of andere manier jaloers kon maken — hij wist er niet eens wat van. Karel had vaak gelogen toen hij het bestaan van Helenka Gamzova voor haar verborgen hield. Maar deze onverschillige klank in zijn stem was oprecht. Het interesseerde hem helemaal niet, wat er van het meisje was terecht gekomen dat hij had weggegooid als een oude schoen! Roosje keek naar zijn hand, toen hij haar het glaasje likeur inschonk. Hij had vaak voor haar ingeschonken met die smalle, donkere, mannelijke hand met de soepele gewrichten waar het mani-

*) Voorstad van Praag.

cuurstertje zo dol op was. De hand was dik en wit geworden en had iets vrouwelijks gekregen. Hij leek op de hand van een pater.

„U bent wel aangekomen,” merkte Roosje met vrouwelijke boosaardigheid op, „ik herkende U haast niet. Net een tonnetje, net een tonnetje.”

Iets ergers zou een vrouw tegen een vrouw, die op haar lijn let, niet kunnen zeggen. Maar die mannen! Karel trok er zich kennelijk niets van aan.

„Dat komt van het rustige leven,” lachte hij, „mag ik U mijn vrouw voorstellen?”

De onopvallende, vriendelijke vrouw was noch zo knap, noch zo verzorgd gekleed als Roosje, maar ze had de rustige ongedwongenheid van mensen, die zich overal thuis voelen en er helemaal niet over na behoeven te denken wat ze nu moeten zeggen en doen. Ze praatte met Roosje met een rustige glimlach over gewone dingen. Maar Ro voelde ineens, dat haar haar te licht was, haar ondulering te vers, het hoedje overdreven apart — en ze klampte zich aan Häusler, die bij het groepje kwam staan, vast als een drenkeling aan een strohalm.

„Guusje,” zei ze demonstratief, „ben je niet moe? Je moet je ontzien! Morgen wacht je hier weer zwaar werk.”

„Wat heeft ze nu weer uitgespookt, dat ze zo lief is,” dacht Häusler.

Roosje goot haar glaasje bitter naar binnen en voegde eraan toe:

„Ik heb mijn man hier in Uly leren kennen. Hè Guus? Dat is een hele roman....”

„Karel,” zei de jonge mevrouw Vykoukalova voorzichtig terwijl ze een blik op haar horloge wierp, „we moeten naar huis.”

„We gaan,” stemde Karel met grote bereidwilligheid toe, „wilt U ons excuseren? De prins thuis huilt al.”

En ze lieten Roosje alleen met de oude man met de

kikker-ogen en sloten hun leven voor haar af. En zij stond daar zo gehavend, van alles beroofd — zelfs van de wraak.

„Je kon ook wel opstaan, toen ik je een seintje gaf,” snauwde ze Haüsler nijdig toe, „wat moeten ze wel van ons denken? Straks zijn we nog de laatsten.”

Juffrouw Kazmarova wilde onmiddellijk na de begrafenis weggaan, maar haar stiefmoeder hield haar schreidend terug. „Heb je dan geen hart, Eva? Je bent het enige, wat ik van hem heb overgehouden. In zulke moeilijke ogenblikken moet de familie bij elkaar blijven. Er zijn er, jammer genoeg, toch al niet meer dan wij met zijn tweeën.”

„Ik kan niet helpen dat jullie geen zoon hebben gekregen,” dacht Eva. Ze hield niet bepaald van haar stiefmoeder. Maar ze was ook niet vijandig gestemd jegens haar. Ze had altijd het gevoel gehad dat ze echt van haar vader had gehouden.

„En dan,” voegde mevrouw Kazmarova er aarzelend aan toe — ze kende haar Pappenheimers wel — „de erfenis moet nog geregeld worden.”

De kleine juffrouw Kazmarova schoof haar bril op haar voorhoofd en keek haar stiefmoeder verwijtend aan.

„Dat je daarover kunt spreken, vier dagen na zijn dood,” zei ze.

„Ik niet, directeur Vykoukal.”

„Wat heb ik met hem te maken! Laat me met rust,” viel Eva uit. „Ik wil niets hebben.”

Haar stiefmoeder keek haar onderzoekend aan.

„Praat niet als een kind,” zei ze, „denk eens aan die reusachtige fabrieken. We hebben toch ook wel enige verantwoordelijkheid tegenover de mensen, is het niet?”

„Dat zeker,” bevestigde Eva bitter.

Ze kwamen in gebouw I, de wolkenkrabber van de

directie, bij elkaar in de kamer van de Raad van Beheer. (Wat was dat eigenlijk, die Raad van Beheer? Eva had thuis vanaf haar jeugd die naam horen noemen, maar nooit, ook als volwassene niet, had ze getracht er enige voorstelling aan te verbinden. Zo ver stonden die dingen van haar af en zo zeer stonden ze haar tegen. De Raad van Beheer kwam elke Woensdagavond bijeen en haar stiefmoeder maakte zich dan altijd kwaad, omdat haar vader weer niets gegeten had. Ze zette dan een schaal met koud vlees voor hem in de ijskast en vond die 's morgens onaangeroerd terug).

Dat was alles wat dr. fil. Kazmarova over de Raad van Beheer wist en nu was ze zo bang voor die heren met hun vulpen en blocnote in de binnenzak, alsof ze haar een examen gingen afnemen waarop ze zich niet had voorbereid. De beide vrouwen betraden voor het eerst van hun leven deze kamer. De weduwe Kazmarova, die er nog altijd goed uitzag („ze zal nog hertrouwen en dan krijgen we daar moeilijkheden mee,” schatte directeur Vykoukal) ging aan zijn rechterkant zitten, de kroonprinses, die gekke schoolfrik, aan zijn linkerkant. Rond om hingen aan de muren de kaarten van de vijf werelddelen. De Jafeta-filialen waren er met rode kringetjes op aangegeven. Van de muur keek met scherpe strepen van ogen, hard en moedig, het conterfeitsel van de koning van Uly. Zijn lithografie had precies dezelfde afmetingen als het portret van de president van de Republiek dat aan de muur tegenover hem hing.

Directeur Vykoukal begroette de twee vrouwen eerbiedig en hartelijk en sprak er zijn diepe spijt over uit, dat een zo treurige oorzaak, een ongeluk dat heel Uly ja, de hele Republiek had getroffen hen voor het eerst in hun midden had gebracht.

„Maar toch,” voegde hij eraan toe, „is het voor ons allen een geruststelling te weten, dat zij, die de Baas het dierbaarst waren zijn nalatenschap zullen beheren en

voort zullen gaan in de Kazmarse traditie, die voor ons allen onaantastbaar is." Hij wilde, om het voorbeeld van de Baas te volgen, de kostbare tijd van de aanwezigen niet langer in beslag nemen dan strikt noodzakelijk was en verzocht dr. Häusler over te gaan tot het bespreken van de juridische voorwaarden van de nalatenschap. Het was goed dat de dames daarvan op de hoogte waren voor ze door de notaris werden opgeroepen. Als ze zich uit eigen beweging tot de notaris zouden wenden, zou dat onnodige kosten met zich mee brengen.

(„Dat stopt Häusler liever in zijn zak," dacht Rosenstamm. Hij zag, dat die twee op elkaar waren ingespeeld.)

Advocaat Häusler begon inplaats van met een uiteenzetting met een vraag, en wel, of iemand van de aanwezigen iets afwist van een laatste beschikking van de overledene. Onverschillig of dat een laatste wil was, geschreven in de vorm van een gewone brief, of een notariëel bevestigd testament.

„Ik weet het niet, vader heeft nooit aan zijn dood gedacht. En wij evenmin," zei Eva direct, haar tranen inhoudend.

„Wij hebben in de directie-kamer de papieren van de overledene ingekeken," zei de oude Vykoukal, „en gezien de ordelijke staat, waarin alles zich bevond is het onmogelijk, dat ons iets zou zijn ontgaan."

„Wij hebben niets in handen," zei mevrouw Kazmarova bedachtzaam, „maar mijn man heeft er dikwijls over gesproken, dat hij mij de villa wilde laten houden. Dat was zijn wens."

Eva keek haar stiefmoeder verbaasd aan. Ze had gedacht, dat ze door haar vader's dood zo gebroken zou zijn dat ze niet eens aan materiële belangen kon denken. En zie nu eens hoe flink. . . .

„Maar dat spreekt toch vanzelf," zei ze plotseling, alsof ze zich voor haar stiefmoeder schaamde, „natuurlijk is de villa van jou. Wat zou ik ermee moeten doen? Ik

woon niet eens in Uly. En als ik hier eens een kijkje kom nemen, zul je me er toch niet uitgooien," besloot ze, zenuwachtig lachend.

Directeur Vykoukal met zijn koperrood gezicht keek afwijzend. Dat wijven-gedoe om dat huis kon hem geen zier schelen. Het ging om het bedrijf. Advocaat Haüsler keek met zijn kikker-ogen ook ontevreden naar juffrouw Kazmarova, omdat ze zijn juridische uiteenzettingen zo ondersteboven had gegoooid. Hij begon haar uit te leggen, dat volgens paragraaf die en die van het burgerlijk wetboek haar, als enig kind van de erflater, drie kwart van zijn nalatenschap toeviel, en haar moeder één kwart.

Eva luisterde maar met een half oor naar hem.

„Dat met moeder moeten we maar regelen," zei ze achteloos, „maakt U zich over mij maar geen zorgen. Ik wil geen geld van vader's erfenis."

Ze keken haar allemaal aan.

„Ik ben alleen maar hier gekomen, om U dat te vertellen," zei ze blozend.

„Hoe zou je dat dan willen," zei mevrouw Kazmarova, die de zaak niet helemaal aanstond, bevreemd. Maar doctor Haüsler viel haar in de rede.

„Dat wil zeggen, geld in letterlijke zin van het woord," verklaarde hij met een nauw merkbare glimlach, „is er niet eens, hoogstens iets van honderdduizend voor de lopende uitgaven, dat is van geen betekenis. Het gaat om onroerende goederen en aandelen. Het is U ongetwijfeld bekend, juffrouw Kazmarova, dat de Jafeta een naamloze vennootschap is."

„Ja," zei Eva, zuchtend als een schoolmeisje. Ze had er geen idee van. Ze had er zich haar hele leven lang niet mee bemoeid. „Geld of aandelen," zei ze hardop tegen zichzelf, „dat maakt tenslotte geen verschil. Geef U mijn aandeel maar aan de arbeiders en afgelopen."

Vader en zoon Vykoukal wisselden een blik. De oude keek dreigend, de jonge glimlachte medelijdend. Doctor

Haüslar legde zijn kin op zijn hand, zijn elleboog op zijn knie en boog zich naar juffrouw Kazmarova over.

„Welke arbeiders?” vroeg hij met de toegevendheid, die we tegenover zwakzinnigen aan de dag leggen. „Dat is, excuseert U mij, voor mij een nogal vaag begrip. Zoudt U niet zo vriendelijk willen zijn, ons dat wat nader toe te lichten, juffrouw Kazmarova?”

Eva werd rood over haar hele lichaam. Ze voelde dat ze een domme indruk maakte en dat irriteerde haar.

„De mensen, die werken,” zei ze een beetje geprikkeld. „Dat is toch duidelijk. Ik werk hier niet en ik heb hier nooit gewerkt, waarom zou ik dan hier iets van krijgen?”

Dat bracht de zaak op gevaarlijke paden.

„Neem me niet kwalijk,” zei haar stiefmoeder, haar in de rede vallend. „Als je het zo bekijkt. . . .”

„Jazeker bekijk ik het zo,” zei de kleine juffrouw Kazmarova met de bril. „Ik ben al lang geleden begonnen daarover na te denken. Denkt U maar niet, dat dit een stemming van het ogenblik is. Dokter Rosenstamm, herinnert U zich nog dat ik U eens gezegd heb — het was op de eerste Mei — dat ik wel wist wat ik zou doen als mijn vader eens dood zou gaan? Toen heb ik *dit* bedoeld.”

De dokter kon het zich niet herinneren. De kroonprinses herinnerde zich altijd beter dan hij, waar ze samen over gesproken hadden. Maar hij bevestigde het — al was het alleen maar uit beleefdheid.

„Bent U — communiste?” vroeg directeur Vykoukal op een toon, waardoor haar vraag reeds van te voren bevestigend beantwoord werd en zijn ogen schitterden gevaarlijk blauw.

„Ik ben geen lid van enige politieke partij,” antwoordde ze, „daar ben ik niet geschikt voor. Naar vergaderingen lopen en zo — dat zou ik zeker niet doen. Maar dit zegt toch je gezonde verstand. Ik begrijp niet, waarom U er zo verwonderd over bent. Waarom zouden de arbeiders geen aandeel kunnen krijgen als ze hier werken.”

„Wij werken hier ook, juffrouw Kazmarova,” zei directeur Vykoukal bijna smartelijk. „En waarschijnlijk harder dan zij. Als de sirene loeit zet de arbeider zijn machine stop en gaat zijn eigen gang. Maar wij hebben ons hoofd vol zorgen. We zitten hier hele nachten, onze familie heeft niets aan ons.”

Zijn zoon Karel keek onverschillig voor zich uit.

„Nou en of,” viel mevrouw Kazmarova hem bij, „vader heeft hier heel wat harder gesjouwd dan de minste arbeider, waar of niet.’ Ze begon te huilen. „Dat wat je nu zegt zou hem heel veel plezier hebben gedaan!”

Juffrouw Kazmarova keek haar koeltjes aan.

„Ik heb het met geen woord over hem gehad,” zei ze alleen maar.

Ze wou niet over Horynek gaan uitweiden, die door zijn dochter in een invalide-wagentje werd rondgereden en ook niet over de verongelukte Amort. Ze zouden het toch niet begrijpen. Hij was haar vader en van de doden niets dan goeds.

Maar waarom zou ze op zijn weg voortgaan en een schuld op haar geweten laden, waar ze niet verantwoordelijk voor was?

„Kijk eens dames, we zullen het wel eens worden,” begon directeur Vykoukal verzoeningsgezind, „U, juffrouw Kazmarova, wilt zich geen zorgen maken over het bedrijf, U hebt andere interesses — dat begrijp ik. Dat is allemaal heel gemakkelijk te regelen. Doctor Häusler kan dat als jurist bevestigen. Wij — Uw moeder en dokter Rosenstamm, in hem stelt U immers vertrouwen — zullen de aandelen van U kopen.”

Rosenstamm trok ironisch zijn wenkbrauwen op in het driehoekige gezicht.

„Ik heb eerder behoefte aan contant geld dan aan aandelen,” merkte hij op.

„.... doctor Häusler, mijn zoon, ik.... kortom wie ook van de aandeelhouders en U kunt met dat geld doen

wat U wilt. Dat is dan Uw zaak. U zult niets te kort komen — uiteraard zullen we U voor de aandelen niet de nominale waarde, maar de koers van het ogenblik betalen."

Haüsler boog zich vertrouwelijk naar haar over.

„Als U bang bent voor de successie-rechten, ik ken iemand bij de belastingen. We zullen een verzoek indienen bij het Ministerie van Financiën — het kan heel goed met termijn-betalingen geregeld worden."

Eva was helemaal in de war. Ze had nog nooit iets over successie-rechten gehoord en het begrip „nominale waarde" kende ze alleen uit de grammatica. Ze voelde, dat ze haar betrokken in problemen waar ze geen verstand van had en die haar tegenstonden en dat ze er ondanks zichzelf hoe langer hoe meer in verwickeld raakte. Ze zei, heel timide:

„Maar waarom moet ik de aandelen verkopen, als ik ze weg wil geven? En waarom mag ik ze niet geven aan wie ik dat wil, als U toch zelf zegt dat ze van mij zijn?"

„Omdat, lieve juffrouw Kazmarova," zei doctor Haüsler met de fijne, triomfantelijke glimlach waarmee we een kunstwerk bewonderen —" de aandelen geblokkeerd zijn. Is het U duidelijk wat dat betekent?"

„Nee," zei Eva koppig. Ze schaamde zich helemaal niet meer voor haar onwetendheid.

„In ons geval betekent dat," verklaarde de advocaat, „dat ze niet zomaar van eigenaar naar eigenaar kunnen overgaan als andere waarde-papieren, die op de beurs aangeboden en verkocht worden. De aandelen staan op naam van de families, die de Jafeta opgericht hebben en kunnen uitsluitend met toestemming van de algemene vergadering van aandeelhouders op een andere persoon worden overgedragen. Wijlen Uw vader heeft deze procedure zelf gekozen en hij heeft daarbij van een grote scherpzinnigheid blijk gegeven."

„Anders zouden er onbetrouwbare elementen binnen

kunnen dringen," zei directeur Vykoukal wiens ogen in het koperrode gezicht hoe langer hoe blauwer werden, „en we zouden gek zijn als we dat toelieten! Dan zou het er na een poosje mooi gaan uitzien! De Baas zou zich in zijn graf omdraaien."

„Dus dat zit zo," zuchtte Eva. „Ik dank U, mijne heren. Ik zal het overdenken en U morgen antwoord geven."

Ze vroeg Rosenstamm, haar oude vriend, of hij haar wilde helpen.

De dokter had haar in de jaren dat ze elkaar kenden al menig benauwd ogenblik bezorgd met zijn ironie. Maar desondanks was hij de enige van de staf van Uly die zij vertrouwde.

„En wat beginnen we nu, donna Quixotje," zei hij tegen haar, „U hebt dapper met open vizier gevochten. Maar zo kunt U die oude hypocrieten niet aan! U hebt onmiddellijk al Uw kaarten op tafel gelegd. Waarom hebt U mij niet eerst om raad gevraagd?"

„Ik weet wel, dat ik onhandig ben."

„U ziet er erg aardig uit," zei Rosenstamm om haar een beetje op te beuren; de wonde van haar ongelukkige liefde had zich in de jaren dat zij in Praag woonde gesloten en daarom kon hij zulke dingen zeggen, zonder dat er gevaar bij was. „Zwart staat U goed. Waarmee ik niet wil beweren, dat ik U er graag in zie. Dit had de Baas ons niet mogen aandoen. Ik heb om hem gehuild als een klein kind. Maar hij was een man, die niet in zijn bed dood kon gaan. U voelt dat ook zo, is het niet?"

„Als Amort er maar niet was," fluisterde Eva, „als vader alleen was verongelukt — dan was het verdriet tenminste zuiver."

„Ik begrijp het. Maar zit dat maar niet meer uit elkaar te rafelen. Daarmee helpt U niemand. Vliegeniers gaan over het algemeen ook niet in de kussens dood. Weet U, ik heb zo'n idee," zei Rosenstamm peinzend (en toen hij zo in het licht keek viel het Eva op, dat hij toch een

oude man was geworden) „ik heb zo'n idee, dat er tegelijk met de Baas een tijdvak is gestorven.”

„Dat is niet gestorven,” zei Eva, „U hebt vandaag toch gezien hoe ze verder gaan.”

„Ja maar zij zijn alleen maar gemeen en hij was sterk.”

„En wat raadt U mij aan?”

„Dat U zich in geen geval aan mijn voorbeeld stoort,” zei hij, het gesprek een typisch Rosenstammse wending gevend. „Ik zal namelijk proberen de paar aandelen die ik heb zo gauw mogelijk te verkopen.”

„Waarom?”

„Zo maar. Dat vertel ik U nog wel eens,” zei hij ach-teloos en begon er hevig op aan te dringen, dat ze haar aandelen in geen geval uit handen zou geven. Ze moest geen posities opgeven. Als bezitster van zo veel aandelen zou ze zeker een grote invloed hebben op de gang van zaken in het bedrijf. En al wilde hij niet beweren, dat ze wereld-schokkende hervormingen zou kunnen invoeren, ze zou toch veel kwaad kunnen voorkomen.

„Voor geen goud,” zei Eva, tegenstribbelend, „ik wil ze kwijt. Ik heb er een hekel aan, ik heb er geen verstand van en ik wil er niets mee te maken hebben.”

„Dat is natuurlijk een nogal gemakzuchtig standpunt,” bracht Rosenstamm ertegen in.

„Ze zouden me in de Raad van Beheer immers toch overschreeuwen. En beduvelen. Ik ken mezelf wel.”

„Daar moet U niet bang voor wezen,” zei Rosenstamm troostend, „als U de aandelen aan hen verkoopt, beduvelen ze U ook. Hebt U niet gemerkt, hoe Vykoukal en Häusler elkaar de bal toespelen?”

„Er zal toch in ieder geval wel iets van overblijven,” zei Eva, „ik heb het al verdeeld: een derde voor Horynek, een derde voor mevrouw Amortova (ik hoop, dat zij het aanneemt) en de rest voor een crèche.”

„Zo,” zei Rosenstamm, „en waarvoor had U dan mijn raad nodig, als U alles al van te voren wist?”

Eva lachte voor het eerst sinds haar vader's dood.

„Meisje,” zei Rosenstamm hartelijk, „ik zeg je één ding. Denk om jezelf. Wees niet dwaas. Het leraren-salaris is magertjes, denk om de achterwielmpjes! Er komen moeilijke tijden, het geld zal je goed te pas kunnen komen. Luister naar een Jood. Joden hebben een fijne neus.”

„Ik kan niet uitstaan, dat U zulke lelijke dingen over U zelf zegt,” zei juffrouw Kazmarova. „Is U iets overkomen in Uly? Waarom vertelt U mij dat niet?”

„Nog niets.”

„Maar oorlog,” zei juffrouw Kazmarova aarzelend, „oorlog zal er toch niet komen?”

„Deze week zeker niet,” antwoordde Rosenstamm ernstig en hij streelde haar over haar haar.

„Eefje, ik benijd je om je kinderlijk gemoed,” zei hij.

Een vreemde zomer

„Wat zing je daar, Mitja?” vroeg mevrouw Gamzova uit de kamer ernaast.

Het was een hete middag in het begin van Juni, alle ramen stonden wijd open. Helenka had patiënten, Nella paste op Mitja.

Hij ging naar zijn grootmoeder toe, bleef voor haar staan en begon opnieuw:

„Aan onze grenzen
Staan Tsjechische wachten
die heer Adolf Hitler
met woede verwachten”

Hij zong heel hard met zijn moedige kinderstemmetje en Nella moest lachen.

„Waar heb je dat vandaan, Mitja?”

„Van een oud mannetje op de hoek. Wat heeft die veel gekregen van de mensen! Maar toen kwam er een agent op af. Dat zingen we zo met de jongens,” zei Mitja in één adem en toen ging hij nog dapperder door met zijn liedje en zette zijn onverschrokken dreigementen tegen Adolf Hitler voort, tot ze hun hoogtepunt bereikten:

„We gaan je vast je hoofd afslaan
dan zal je lekker je kist ingaan
Daar kun je verder regeren!”

Toen gebeurde er iets heel pijnlijks. Een patiënt kwam uit Helenka's wachtkamer de gang tussen de twee flats inlopen en begon te schreeuwen. Mevrouw Gamzova dacht eerst dat hij niet goed bij zijn verstand was.

„Dat is een provocatie!” schreeuwde hij in het Duits, „leert U Uw kinderen zulke dingen! Ik kan niet dulden dat Adolf Hitler zo beledigd wordt!”

Mitja liep vlug naar de gang om te kijken wat er aan de hand was. Nella kwam helemaal overstuur achter hem aan, duwde de jongen weg en ging voor hem staan alsof ze hem wilde beschermen. Ook Helenka in haar witte jas kwam door het lawaai naar buiten.

„Onze Führer is het niet,” zei ze rustig, „wij zijn in de Republiek. Alstublieft,” en ze verwees de patiënt naar de deur van de wachtkamer, waaruit al nieuwsgierige gezichten kwamen kijken. „Ga met hem wandelen,” zei ze fluisterend tegen haar moeder toen ze langs haar heen liep. Maar Mitja stond als vastgevroren. Hij wilde niet uit de gang weg en de opgewonden patiënt evenmin.

„Ik duld het niet!”, schreeuwde hij, „ik verkies het niet! Dat is een liedje, dat door de politie verboden is.”

Toen kwam Gamza zijn werkkamer uit. Hij nam Mitja's handje in zijn grote hand en het jongetje ging aan hem hangen als een klit. Want hij had maar een heel klein hartje. Maar om niets ter wereld had hij het veld willen ruimen.

„Mijn kleinzoon,” zei Gamza nadrukkelijk, „mag in mijn particuliere woning zingen wat hij wil. Hij is hier thuis. U hebt hier niets te bevelen. Waar komt U vandaan?”

„Dat gaat U niets aan! U zult nog aan me denken,” schreeuwde de man, die buiten zichzelf van woede was. Hij ging terug naar de wachtkamer om zijn hoed te halen en vertrok.

„Ga maar,” zei de wachtkamer achter hem. „niemand houdt je tegen. Ga maar *Heim*.”

Mitja liet Gamza niet los. Wat een kerel was die Opa toch! Hij had versterking aangevoerd. Mitja aanbad hem.

„Opa,” schreeuwde hij dapper, „als er oorlog komt, dan winnen we het toch vast en zeker, is het niet?”

Maar deze keer glimlachte zijn grootvader niet zoals anders tegen zijn lieveling Mitja. Hij keek ernstig.

„Zeker,” zei hij, „omdat we in ons recht zijn. Wij willen niemand iets afnemen, maar we laten ons ook door niemand iets afnemen. Alleen, Mitja, met liedjes doe je daar niet veel aan. Overwinnen is erg moeilijk. Wij moeten volhardend en trouw zijn, Mitja.”

Mitja keek, zo klein als hij was, omhoog naar de kin van zijn grootvader en je kon zien, hoe goed hij het in zijn oren knoopte.

„Maar de moffen hebben toch tanks van blik, hè?” zei hij even later.

„Nee,” zei zijn vader meedogenloos. Hij was net uit de fabriek thuisgekomen en waste zijn handen. „Ze hebben alles van goed materiaal. Zij zijn tot over hun oren bewapend. Ik begrijp niet,” zei hij, zich tot de volwassenen richtend, „hoe die stomme praatjes in de wereld konden komen. Denk eraan, Mitja, een goede soldaat mag zijn tegenstander nooit onderschatten. Begrijp je hoe ik dat bedoel?”

(„Laat hem toch,” dacht Nella, die in stilte ontevreden was. Zij begreep niet, waarom de jonge ouders de sprookjes-wereld van het kind wilden verstoren).

„Ja,” zuchtte Mitja teleurgesteld. Hij begreep het maar half, maar hij wist best dat die grote mensen altijd je plezier moesten bederven. Tsjechoslowakije—Duitsland was net zo iets als Sparta—Slavia. *) en hij duimde voor Tsjechoslowakije. Hij was niet in het minst bang, dat de Duitsers hem kwaad zouden kunnen doen. Maar hij

*) Grootste Tsjechische voetbalclubs.

was erg bang voor de schande van het verlies. Hij zuchtte vol diepe zorgen. Maar direct daarop wist hij zichzelf weer te troosten.

„En wij hebben nog betere tanks dan de Moffen en de Roodarmisten komen ons helpen en de Fransen en de Engelsen ook,” verklaarde hij en holde gauw weer ergens heen. Zijn hoofd liep er van om. Hij kon zijn benen wel uit zijn lijf lopen en zijn ogen uit zijn hoofd kijken als hij alles bij wilde houden waar een behoorlijke jongen bij hoort te wezen, toen ze tijdens de mobilisatie in Mei de paarden voortdreven, toen de soldaten marcheerden en 't zware geschut, de mitrailleurs en de tanks door de straten reden. Mitja had veel meer verstand van wapens dan Oma. Hij vroeg haar, wat het verschil was tussen een automatisch pistool en een mitrailleur en zij haalde ze altijd door elkaar. Als gevolg daarvan was Mitja zo brutaal tegen haar, dat zijn moeder hem een standje moest geven. En daarna kwamen de Sokols *) en de Slowaakse broeders. Daar ging Barbara met hem naar toe. Mitja kwam dan thuis, helemaal schor van het hoerschreeuwen.

Tegen het eind van het schooljaar, dat dit jaar iets vroeger was afgelopen met het oog op de Sokol-feesten, gaf op zekere dag de secretaris juffrouw Kazmarova de boodschap, dat de een of andere mijnheer naar haar had gevraagd. Hij wachtte in de spreekkamer. Ouders van leerlingen zijn niet bepaald kies. Juffrouw Kazmarova ontving bezoeken op Vrijdag van negen tot tien. Dat hadden ze best op het rooster, dat voor de leraarskamer hing kunnen nakijken en dan had ze in haar vrije kwartier rust gehad. Dat had ze werkelijk nodig. Sinds de dood van haar vader voelde ze zich erg moe. En dat wat de Republiek in deze benauwde zomerdagen boven het hoofd hing was nu ook niet bepaald geschikt

*) Tsjechische gymnastiek-vereniging.

om haar moed te geven. Ze legde haar twaalfuurtje weg, nam haar notitie-boekje en ging naar haar bezoek.

De vader van een of ander meisje uit de vijfde klas, die zij verwachtte te zien kwam levendig op haar af en toen hij glimlachte herkende ze in de vreemde grijze heer Rosenstamm. En weer zag ze, hoe oud hij geworden was. Maar hij zag er mondain uit, zoals altijd. Met zijn onrustig, blozend gezicht boven het pak van Engelse stof vormde hij een merkwaardige tegenstelling met de plechtige rust van Johan Amos Comenius met zijn petje, die aan de witte muur van de spreekkamer hing. Het was niets voor Rosenstamm om Eva op school te komen opzoeken. Al die jaren dat ze les had gegeven had hij het nooit gedaan. Waar kwam hij ineens vandaan?

Hij zei, dat hij niet had kunnen nalaten van juffrouw Eva afscheid te nemen voor hij Europa verliet. Hij ging naar Sydney.

Eva bleef beduusd staan.

„Wat haalt U in Uw hoofd! Bent U het niet eens kunnen worden met Vykoukal?”

Geen sprake van! Ze waren als de beste vrienden uit elkaar gegaan. Vykoukal was blij, dat hij Rosenstamm kwijt was in de Raad van Beheer en had hem al zijn aandelen afgekocht.

„Hoe komt U er dan bij!”

Rosenstamm keek naar de hoek tegenover hem, waar de wiskundelerares Hrubá een terneergeslagen moeder nog meer bedroefde en in plaats van met een antwoord kwam hij met een verzoek. Hij moest die dag een heleboel boodschappen doen voor de reis. Maar zou Eva die avond niet met hem mee willen gaan naar „Ma Vlast” *) als afscheid? Ze zou hem daar werkelijk een groot genoegen mee doen. Hij had al plaatsen. Rosenstamm had altijd overal plaatsen voor.

*) „Mijn Vaderland” — Symphonisch gedicht van Smetana.

Eva beefde toch wel een beetje toen ze naast hem ging zitten en terwijl de mensen binnenkwamen, de programma's ritselden en de strijkers hun instrumenten stemden zag ze een donkerder zaaltje dan deze stralend-verlichte, een beetje parvenue-achtige zaal: de schemerig verlichte gelagkamer van een herberg vol vrouwen met een muts over één oor en mannen die worst uit krantenpapier zaten te eten.

„Rosenstamm, herinnert U zich nog waar we voor het laatst zo naast elkaar hebben gezeten?”

Rosenstamm had een slechter geheugen voor hun gemeenschappelijke belevenissen dan juffrouw Kazmarova. Maar dit herinnerde hij zich toch „In de herberg van Drachov. Gamza sprak. Dat was een idylle!”

Eva boog haar hoofd naar hem over en wilde hem iets vragen. Op dat moment gaf de dirigent het teken, ze zwegen. En ze luisterden, hoe de harpen het kasteel gingen bouwen. En het was een mooi kasteel, het lag daar rustig en de kanonnen dreunden niet — het was geen vesting, het was een visioen. Ze luisterden en het leek hen, alsof deze muziek eeuwig was. Ze had geklonken lang voordat de componist geboren was: hij was alleen de eerste, die haar gehoord had en hij had hun oren ervoor geopend. Alle stuwdammen van de Vltava speelden Smetana. Mooie rivier, stroom niet weg, Rosenstamm wilde de zee niet. Hij hield van de zoete wateren in het liefelijke landschap. Nog even en het zou een verloren paradijs zijn geworden.

Ze luisterden samen: juffrouw Kazmarova, die geen geluk in de liefde had gehad en de vroegere spotter Rosenstamm. Waarom zouden ze het kleingeld van de woorden wisselen? De muziek wist het beter. Die wist, dat wij mensen zijn, gedoemd om op aarde te leven en hoe de ziel in het lichaam smacht.... die prachtige lok-roep van Sjarka! *) Geboeid meisje, je hart zal bre-

*) Meisje uit een Tsjechische saga-gedeelte uit „Mijn Vaderland.”

ken! Wat doet het ertoe onder welke naam wij staan ingeschreven in het bevolkingsregister? De muziek overstroomde de dam van het jammerlijke ik, Eva's schuwheid en Rosenstamm's ironie, ze spoelde alle karaktereigenschappen in zakformaat weg, ze nam alles wat kleingeestig was met zich mee en ze waren weer onschuldig en zuiver als op de eerste dag van de schepping. De onaantrekkelijke juffrouw Kazmarova hief haar hoofd op en zoog de lucht in haar longen binnen. Wat kon die muziek je toch een houvast geven, die muziek. „Toen wij marcheerden, strijders voor God.” *) De tranen stonden de spotter in de ogen.

„Het is moeilijk,” zei hij, toen ze gloeiend van buiten en van binnen de frisse duisternis binnengingen, „het zal moeilijk zijn, van dit mooie land afscheid te nemen.”

„En waarom eigenlijk?” zei Eva zacht, „maar we hoeven er niet over te praten als U het niet prettig vindt.”

„Eva, dat vraag je nog? Omdat ik een Jood ben.”

„En wat dan nog,” riep juffrouw Kazmarova, „we zijn hier toch niet in Duitsland?”

„Nog niet,” zei Rosenstamm, „voorlopig nog niet.”

Juffrouw Kazmarova voelde haar adem stokken. Maar dat duurde slechts een ogenblik. Zodra ze zich in hem had verplaatst, kon ze het best verklaren. En het was zo ontzettend treurig, medelijden te moeten hebben met Rosenstamm, tegen wie ze altijd zo had opgezien.

„Stakker,” dacht ze medelijdend, „door je angst zie je alles veel donkerder dan het is.”

Stanislav en Nella zaten op de tribune van het Strahovstadion met twee jonge Catalanen, Gamza's gasten en keken naar de gymnastiekoefeningen van de Sokols.

Stanislav was heel erg gelukkig. Gisteren had hij de drukproef van zijn „Praagse Verhalen” naar de uitgever gestuurd. In het najaar zouden ze uitkomen, in de beste

*) Hussieten koraal.

tijd, wanneer de dagen beginnen te korten en de mensen de zon in de steek laten om met een boek bij de lamp te gaan zitten. Ze zouden omstreeks het twintigjarig jubileum van de Republiek uitkomen en ze zouden in de Kerst-étalages staan. Toen hij ze na verloop van een bepaalde tijd had herlezen, gedrukt, als het werk van een ander, leken ze hem beter dan in het handschrift met de doorhalingen, waar hij zich al te zeer op had blind gestaan. De cyclus verhalen begon vroeg in de morgen met het aanplakken van affiches en het kranten-vrouwtje, beschreef de verschillende tijden van de dag in Praag, riep de geesten van de verschillende wijken op, belichaamd in karakteristieke figuren en bereikte zijn hoogtepunt in het verhaal „Het Kasteel.” Dat ging over een man, die van zoon van een koetsier president van de Republiek was geworden. Wat een entrée in de nieuwe wereld-geschiedenis, wat een prachtige entrée — een staat, opgebouwd door een filosoof. De dood van Masaryk in het najaar van het vorige jaar had Stanislav sterk aangegrepen. Maar hij was gesterkt door de eensgezindheid, waarmee het hele volk zijn bevrijder had beweend. De forse oude man, die op zijn zestigste nog had leren paardrijden om de soldaten in Servië bij te kunnen houden rustte nu in de Boheemse aarde. Maar zijn geest leefde, die ontplooid zich veelkleurig onder de wijde hemel en manifesteerde zich voor Stanislav's ogen in de tienduizenden mensen, die uit vrije wil bijeen waren gekomen om zich aan één discipline te onderwerpen — Stanislav had nog nooit zo'n groots schouwspel gezien.

In de ruimte, die begrensd werd door een levend lint van mensen, kwamen vele duizenden mannen die hem vulden. De maatschappelijke verschillen hadden ze in de kleedkamers afgeworpen: ze hadden zich toegerust met de klassieke kleding van turners. Daar stonden ze met naakte armen blootshoofds in de zon. De een was net als de ander, ze leken op elkaar als

broers, ze waren allen elkaars gelijken. In de schitterende rijen toeschouwers zaten en stonden hun vaders en moeders, vrouwen en kinderen, broers en zusters. Iedereen zocht met zijn ogen de zijnen. Maar niemand kon ze vinden. Niemand kon ze van elkaar scheiden, zo min als men op een korenveld de ene aar van de andere kan onderscheiden. De afstand had de trekken van hun gezicht opgeslokt, hun privé-zorgen, moeilijkheden, liefde, eerzucht en verlangen waren door de menigte verzwolgen. Het waren niet Vaclav Betsjka, de timmermans-leerling uit Kralupy en dokter Neuwirt van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Josja Nevyjel, de landarbeider uit de Hana en de mijnwerker Stjepan Golombek uit Orlovy, het was één massaal lichaam, precies als een machine, soepel als een lynx, machtig als een God uit de Oudheid. Door de wenteling van hun armen wekten ze de wind, als ze zich omdraaiden werd het zonlicht versterkt in de reflectoren van hun witte truitjes, ze spreidden hun armen uit en vormden een slagboom, die niemand zou kunnen doorbreken. „Het leger van de vrede,” dacht Stanislav, „het ideaal van de natie.” Wat was het mooi, om in een mensenmenigte orde te brengen! En als alle volmaakte manifestaties wikkelde het zich af met een zo grote vanzelfsprekendheid, dat niemand aan de spier-inspanning dacht die door elke blauw-witte streep op het levende beeld werd ontwikkeld, en niet aan het werk, dat er gedaan moest worden voordat ze zo waren getraind en niet aan de ingewikkelde spoorwegregeling die nodig was om ze allemaal bij elkaar te brengen en niet aan de hoofdbrekens, die de opkomst op het sport-terrein moest hebben gekost. De stemming was in deze dagen rondom de verjaardag van Hus toch al stormachtig en het was net alsof uit het verzamelde volk elektrische vonken opsprongen. Ze waren één in het verzet. Ze hadden niet toegegeven en ze zouden het niet doen. Hun Sokolfeest hadden ze toch.

Nu kwamen de vrouwen op, hun bewegingen waren zachter van lijn, hun buigingen en wentelingen stonden dichter bij de dans. Ze speelden met kegels en doekjes en daarna kwamen de massale rijen van mannen en vrouwen naar elkaar toe en begonnen elkaar te doordringen, alsof ze het tapijt van het leven aan het weven waren. Nella vond dat het net leek op een godsdienstoefening, maar ze was bang om het uit te spreken omdat het misschien aanstellerig zou klinken. Met haar handen in haar schoot gevouwen zat ze daar naast haar geliefde zoon, die bijna verloren was geweest, maar die nu weer in orde was, dat wist ze want zoiets voelt een moeder. Ze keek en keek en die menigte mensen dreef haar, ze wist zelf niet waarom, de tranen in de ogen. De muziek speelde, de hard blauwe hemel stond boven de wapperende vlaggen en boven de godsdienstoefening in het Stadion met de krans van toeschouwers eromheen. Het was allemaal van een koortsachtige schoonheid. Je voelde, dat het zijn hoogtepunt naderde, het was haast te mooi en meer dan eens had je het gevoel dat er in de verte een motorfiets bromde. Maar nee, het was een vliegtuig die bromde in de heldere lucht boven Nella's hoofd, ze cirkelde boven het Stadion. Een onzinnige vreugde maakte zich van Nella meester — het was alsof ze alle zwaarte verloor en opgeheven werd in de lucht. Iemand pakte haar mouw beet.

„Hindert dat niet?” vroeg het jonge Catalaanse meisje met een schuchtere glimlach terwijl ze naar boven naar de vliegtuig machine wees. Ze pakte haar tas en maakte een beweging of ze op wilde staan.

Nella hield haar hand vast. „Dat zijn onze machines,” zei Stanislav geruststellend, „die doen niemand kwaad.”

Maar het jonge meisje keek onrustig rond wat de andere mensen deden, alsof het gedrag van Nella en Stanislav haar te lichtzinnig leek.

„En kunnen we echt blijven?” vroeg ze nog eens.

Pas toen haar vriend in haar moedertaal met haar sprak werd ze kalmer en bleef zitten.

Moeder en zoon zagen de verduisterings-oefeningen voor zich en het feest werd somberder. Het was een schoonheid, waarachter de dreiging schuil ging, een geschenk voor een kort ogenblik. En ze wisten dat beiden.

Stan kreeg zin om de mensen aan de overkant te bekijken. Ze zagen eruit als maanzaad. Ze deden hem denken aan de gekleurde korreltjes op de chocoladeflikken uit zijn kindertijd. Ze vloeien ineen tot een grijsbruin weefsel met bonte knopen, zo klein waren ze. „Als iemand met een mitrailleur op hen mikt,” dacht Stanislav, „weet hij niet eens wie hij doodschiet.” Het was vanaf de plaats waar hij zat al bijna niet meer te constateren dat het mensen waren. En waarom zou je dan medelijden hebben! De moderne oorlog is abstract. Geen mens maakt zijn handen meer vuil aan bloed. Er wordt vermoord op een afstand en volgens begroting. Het schieten op poppen in dienst, dat was afschuwelijk. Stan had het er altijd benauwd van gekregen. Een gecamoufleerde pop leek zo ontstellend veel op een mens.

„Als ik sneuvel,” dacht Stanislav plotseling vreemd rustig, in de opluchting na de beëindiging van zijn werk, „blijft er toch iets van mij over. Gelukkig maar, dat ik die „Praagse Verhalen” heb afgemaakt. Of ik leef of niet, in het najaar verschijnen ze. En Vlasta zal zien, dat ik ook iemand ben geweest.”

De volgende dag ging mevrouw Gamzova met het jonge Catalaanse meisje in een van Kazmar's Praagse filialen veld-bedden, neteldoek en verbandgaas bestellen. De regeringstroepen hadden zo'n gebrek aan verband-materiaal!

Jafeta schreeuwde zoals gewoonlijk in woord en beeld actuele suggesties en adviezen de wereld in .

Voorzichtigheid is de moeder der wijsheid, liep het in lichtende letters boven het glazen gebouw. *Wilt U*

's avonds rustig inslapen? Koop dan een gasmasker Jafeta.

Het zit feilloos — het gasmasker Jafeta.

Een volmaakte filter — gasmasker Jafeta.

Gemakkelijk ademen — in een gasmasker Jafeta.

Voorzichtigheid is de moeder der wijsheid! Niemand met vakantie zonder een gasmasker Jafeta. Pak bij Uw visgerei een gasmasker Jafeta in.

Denk om Uw kinderen! Alle maten gasmaskers in voorraad! „Moeder, koop me als beloning voor mijn rapport een gasmasker Jafeta!” Absolute veiligheid! Volmaakt gemak! Kazmar maskers — Jafeta.

Ook Lidka Hajkova kon de aantrekkingskracht van de reclame niet weerstaan. Ze pakte Stjepaantje op en ging naar de bazar van Uly om een gasmasker voor hem aan te schaffen, zoals ze anders een alpinopetje kocht. Ze zochten en pasten lang voordat ze het goede te pakken hadden, want Stjepaantje had nog een erg klein hoofdje. Hij gooide het ransel met het gasmasker militair over zijn schouder, heel trots, dat hij net zo was als de volwassenen. Toen hij met zijn moeder thuis kwam zei hij niets en ging even weg.

Lidka zat te naaien. Stjepanek sloop op zijn tenen naar haar toe, hij liet zijn moeder graag schrikken. Ze deed of ze hem niet hoorde, net als anders. Pas toen de grond vlak bij de tafel begon te kraken hief ze het hoofd op en gilde. Maar het was geen spel, ditmaal was ze echt geschrokken. In plaats van het kind stond er een kleine olifant voor haar met een wanstaltige slurf. Alleen de schoentjes en de guitige oogjes die haar door de spleten van het masker heen aanzagen waren van Stjepaantje.

„Als we Franco bommen laten gooien op Spaanse kinderen” hoorde ze de lage, jonge stem zeggen, „dan zullen morgen op jouw Stjepaantje de bommen vallen.” Het dreunde in haar oren en in haar angst snauwde ze het kind af.

„Doe dat weg! Hoor je me? Ik wil je er niet mee zien. Direct gaat het nog kapot!”

Het was een vreemde zomer, God wat een vreemde zomer was dat. De mensen kwamen uit de krant en uit de radio alle mogelijke dingen aan de weet, behalve dat wat hen interesseerde. Ze hoorden dat Ghandi weer in hongerstaking was gegaan en dat Piccard de stratosfeer ingevlogen was en dat de Japanners een levende torpedo hadden uitgevonden, een mens die tegelijk met de bom explodeerde maar dan meteen een schip opblies en zulk soort van dingen. Maar over dat, wat hen na aan het hart lag, over de vraag of er oorlog of vrede zou zijn, over hun eigen lot hoorden ze niets, daar konden ze alleen maar naar gissen. De Mof was weliswaar geschrokken, maar er was toch iets niet in orde. Noch Lidka Hajkova in Uly, noch Barbara bij de Gamza's in Praag hielden zich met buitenlandse politiek bezig, maar dat voelden ze toch heel goed. Dat er iets in de lucht hing kon je alleen al merken aan het feit, dat Barbara, Nella, Mitja, Lidka en Stjepanek tot *bevolking* waren geworden. Als er niets aan de hand was, zouden ze alleen maar bewoners zijn en dan zou iedereen op zijn zolder mogen hebben wat hij wilde. Dan zou geen brandweer Lidka komen vervelen met praatjes, dat de oude matras uit Stjepanek's oude kinderwagen niet op zolder mocht blijven en niemand zou Barbara komen vertellen dat ze voor de deur een zak met zand neer moest zetten en dergelijke onzin. Dat zou nog al veel helpen! Barbara muntte uit in een volslagen minachting voor elke verordening en ze irriteerde Nella door de koppigheid, waarmee ze het gas aanstak en het electrisch licht liet branden juist als er verduisteringsoefeningen werden gehouden. Net of de zomerse dagen niet lang genoeg waren, net of ze die soep niet een uurtje eerder warm kon maken! Natuurlijk kwam er een agent naar boven en dreigde met een bekeuring. Die marechaussee's moes-

ten maar liever op de Moffen passen, daar zouden ze beter aan doen! In Cheb had Henlein een school van de Tsjechische schoolvereniging opgeblazen, er was een helse machine gevonden, dat had Barbara van haar zwager gehoord. Hij had een kiosk in Cheb, de Duitsers hadden de ruiten bij hem ingeslagen. Wat dacht U dat hij ervoor gekregen heeft? Niets! Helemaal niets. Toen die jongens met hun witte kousen en fluitjes in Cheb de beest uithingen, spuugden ze op onze marechaussee's en die namen het nog ook. Hoe is dat mogelijk? Zegt U mij nou eens, hoe is dat mogelijk! Ze beschermden Henlein ook nog toen die voor de verkiezingen in zijn auto rondreed om op te ruien. Voorop 'n auto met marechaussee's, achteraan een auto met marechaussee's en daartussen die kerels, dat was me een fijn ritje! Hij heeft een grote bek tegen de Republiek en je kan je verbazing niet op dat de politie daar niets tegen doet, inplaats van de *bevolking* te hinderen!

Nee hoor, er was iets niet pluis!

Naarmate de zomer vorderde werd het langzamerhand zo, dat wij overal de schuld van kregen. Het leek wel, alsof de republiek een klas minderjarige scholieren was, die op hun nummer gezet moesten worden. Adolf Hitler, de bulderende leraar, de schrik van de klas, van wiens geschreeuw de ruiten rinkelden en de zenuwen van de leerlingen trilden, gaf ons geschiedenis- en aardrijkskundeles en deelde cijfers voor gedrag uit. De gardisten van Hlinka kregen een één *), maar Bohemen en Moravië allebei een vijf **) en we moesten aan één stuk door voor de leraars-vergadering verschijnen. De leraar Frans wist geen raad met ons. Hij wreef verlegen zijn handen net als Pilatus en herhaalde steeds weer: „Soyez sages! Voyons! Soyez sages! — wees maar zoet en verstandig”. Inspecteur Runciman was ook al niet tevreden over de

*) Beste cijfer.

**) Slechtste cijfer.

resultaten die we bereikten. Ze zetten ons in het strafbankje, ze fnuikten ons gevoel van eigenwaarde, we wisten nooit wat we nu eigenlijk hadden gedaan. We kregen een verschrikkelijk en verwarrend schuldgevoel en we braken er maar steeds weer ons hoofd over, waarom we dat eigenlijk hadden. Hitler ging te keer, dat we Sowjet-vliegvelten hadden — en ze waren er immers niet. Hitler jammerde dat we de Duitsers onderdrukten — en ze hadden afgevaardigden net als wij, ze konden zitting nemen in het parlement net als wij en als ze er niet heen gingen was het onze schuld. In elk gat in de streken met gemengde bevolking hadden ze hun scholen, in het Tsjechische Praag hadden ze een Duitse Universiteit en een Duitse Schouwburg, maar wij onderdrukten hen. Alles was onze schuld. Het was onze schuld, dat de Führer in Mei Tsjechoslowakije had willen bezetten en gelukkig maken, maar we waren er helemaal niet dankbaar voor. De Tsjechen zijn altijd een brutaal volk geweest en we hadden hem inplaats van meisjes in 't wit met bloemetjes soldaten met mitrailleurs tegemoet gestuurd. In het voorjaar steunden de Engelsen ons daarin nog, in de zomer hadden ze er al spijt van.

Hitler's luchtmacht was groot en in zijn haat tegen de Sowjet-Unie vonden ze toch maar zo iets als een garantie op het voortbestaan van de goede oude tijd. Alle banken noteerden, dat het beter was het kruis over Europa te laten komen, dan de ster op te laten gaan. Konrad Henlein was een sympathieke jonge man en als we onze hersens maar gebruikten zouden we het zeker in der minne met hem kunnen schikken, zo verklaarde de voorzitter van de schatrijke boerenpartij en directeur Vykoukal was het, zoals U weet, volkomen met hem eens. Hoe meer iemand had, des te groter was zijn verzoeningsgezindheid ten opzichte van Hitler.

Het kwam er vooral op aan, om geen ergernis te wekken. We moesten op onze tenen lopen, misschien deed

de Führer dan wel een oogje dicht. Misschien zou hij ons dan vergeven dat we geboren waren. Vooral geen incidenten hoor, vooral geen incidenten!

De benauwenis van een tijd wordt altijd gekarakteriseerd door een of ander vreemd woord. Toen er geen werk was en we geen geld hadden om iets te kopen was er *crisis*. Nu, terwijl we de dag, noch het uur wisten waarop we zouden moeten opkomen dreigden *incidenten*. Dat betekende, om het maar bot weg te zeggen, een vechtpartij tegen de Moffen. Maar het woord incident had iets aan zich van hogere politiek, daarom maakte het zo angstig. Het woord was afkomstig uit kringen, waar nota's in het Frans worden overhandigd en waar over oorlog en vrede wordt beslist. De Führer had verklaard dat hij niet zou dulden, dat er één haar op het hoofd van één Sudeten-Duitser zou worden gekrenkt — daarom moest je oppassen anders liep het mis. Als een Mof het dak boven je hoofd in brand steekt en jij pakt hem bij zijn hand om hem tegen te houden dan is het een incident — en denk erom, Jantje, dan heb jij de wereldoorlog op je geweten. Achter het kastje van de radio zit een gevaarlijke gek: als hij spreekt, doet hij zijn bek open en brult, het is een wonder dat het toestel niet uit elkaar springt. Hij spat vonken en hij spuwt venijn, tofdat het lichtende oog in het tover-kastje gaat flikkeren. Die gek leed aan grootheidswaanzin, hij onderhandelde ieder ogenblik met de God van de Duitsers en als je hem misschien niet wou geloven dan hoefde je maar een kik te geven en hij schreeuwde een bevel door de telefoon en liet Praag kapot gooien. Maar daar mocht je niet hardop over praten, de bevolking moest vooral de orde en rust bewaren. Makkelijk gezegd, als je er zelf niet hoefde te wonen! Lidka Hajkova was op een Zondag bij haar tante vet gaan halen, ze sloeg voorraden in zoals iedereen. Haar neef, de zoon van haar tante, postbode in een half-Duits stadje in de buurt lag ziek. Hij had zijn

been bezeerd toen hij het raam van het postkantoor uitsprong om aan de Moffen te ontkomen. De Henleins waren binnengedrongen, hadden hem de postpet van zijn hoofd gerukt, de ambtenaar gearresteerd en waren begonnen hem uit te kleden. Ze wilden met een sigaret een hakenkruis in zijn rug branden. Toen had hij hen zijn jasje gelaten, had zich met een sprong uit het raam gered en was naar de kazerne gestrompeld. Nu was het postkantoor weer gezuiverd, het werd door soldaten bewaakt, morgen zou hij teruggaan. „Ga maar liever niet,” zei Lidka waarschuwend, „ze slaan je nog dood.” Maar de postbode zei dat hij wel moest, hij was beëdigd. De mannen waren op het ergste voorbereid maar ze waren vol vertrouwen dat ze zouden winnen. Als wij beginnen doen de Fransen mee, ze moeten wel, we hebben immers een verdrag, en de Rus en de Engelsman doen ook mee. Het Rode Leger zal ons helpen, maar eerst moeten we zelf ons best doen, dat spreekt van zelf. Stil, er is immers nog niets aan de hand. Het zou toch treurig wezen, als de mensen het op de duur niet met elkaar eens konden worden. Wie gezien heeft hoe de Duitsers van Litomjeritse hun tuintjes verzorgen, het zijn zulke brave, ijverige mensen. En die opa's uit het Boheemse Woud met hun pijpjes — we hebben nog met ze op één vlot gevaren. En nu lijken ze wel bezeten.

Het was een vreemde zomer, God, wat een vreemde zomer was dat. Zij, die zich de oorlog nog herinnerden keken naar de hemel om te zien of er een komeet verscheen. Vóór de eerste wereldoorlog was immers de komeet van Halley verschenen! De renteniers praatten er met elkaar over, Eva Kazmarova, die haar vakantie in een klein dorpje doorbracht omdat ze niet naar Uly wilde, luisterde ernaar en toen ze in het donker naar huis liep zag ze plotseling een groene staartster aan de hemel flitsen. Als je een wens doet wanneer er een ster valt, dan wordt die wens vervuld. „Laat er geen oorlog

komen!" wenste Eva. Toen was het net of de meteor in de lucht bleef stilstaan, omdraaide en als een groene ster langzaam in de richting van de hoofdstad trok. Hij was zo hoog, dat het brommen van de propeller niet te horen was. „Dwaas die ik ben!" dacht Eva, „ik zag niet eens, dat het een vliegmachine was."

Toen mevrouw Ro Häuslerova van zee terug was om de nazomer in de villa in Nechleby door te brengen en ze met de Packard de bergen inreed, kwam ze elk ogenblik in de bochten van de weg militaire vrachtauto's tegen. De lijsterbessen begonnen al te rijpen, in de bergen wemelde het van soldaten. Ze maten iets met touwtjes en lijsten, ze zag, hoe ze de paarden te drinken gaven, hoe ze zich wasten tot het middel, hoe ze eten kookten in ketels en hoe ze met hun handen achter hun hoofd lagen te slapen. Ze riepen iets spottend-vrolijks achter de auto aan, de mooie vrouw boog zich uit het raampje en wuifde met haar handschoen tegen hen.

„Bescherm ons maar goed, soldaatjes! Ons en onze villa's!"

Ze zocht vooral de jonge officieren met haar ogen.

Eens, op een late Augustus-avond tegen het einde van de vakantie (het aflopen van Helenka's verlof was in zicht en dan zou ze Mitja meenemen naar zijn vader in Praag) riep Barbara geheimzinnig mevrouw Gamzova:

„Komt U eens kijken." Nella ging.

Ze woonden in een zomerhuisje in Zuid-Bohemen. Het keukentje lag op het Noorden.

„Ik zou wel eens willen weten wat dat is," zei Barbara en wees uit het raam.

De twee vrouwen bogen zich in de sterrenacht naar buiten. Het rook naar stro, koeien, kruiden, het was de sterke boerengeur van het Boheemse land.

Het eerste weemoedige verlangen van de herfst hing al in het notenbosje. Onder de pruimenboom tjlpte een krekel als een dolgeworden claxon.

„Ziet U het? Daar is het al weer,” zei Barbara.

De hemel aan de horizon werd met koortsachtige flitsen verlicht en doofde dan stuiptrekkend weer uit.

„Daar ligt Praag toch,” zei Nella gedempt in het donker.

„Daarom juist,” zei Barbara even zacht.

Ze keken samen naar de Augustus-hemel, alsof ze de sterren een antwoord wilden vragen. „Wat staat ons te wachten,” dachten ze allebei, „wat zal het najaar brengen?” Niets bewoog, alleen de krekel tsjirpte onverstoord voort. En plotseling werd de hemel als een antwoord opnieuw zo grimmig verlicht, dat ze een eenzame, verlaten, zwarte boom, die zich aan de horizon bevend uitstreckte konden zien.

„Ze bombarderen Praag,” riepen de twee vrouwen als uit één mond.

Iemand die achter hen stond lachte.

„Barbara, ben jij een buitenmens?”, zei Helenka spottend. Ze kwam naast hen staan en sloeg haar armen om hun middel, alsof ze de boze betovering wilde verbreken. „Dat is toch een onweer van jewelste!”

Ze schaamden zich allebei een beetje.

„Je zou er ook stapelgek van worden,” zei Barbara.

„Dat zou wel een beetje gauw zijn, Barbara! Het is nog niet eens begonnen!”

„Jij kwam ook kijken wat er was,” zei Nella een beetje bits tegen haar dochter.

Helenka raakte niet gauw de kluts kwijt, ze hielp ze allemaal om overeind te blijven. Nella had erg veel steun aan haar. Maar er waren ogenblikken, dat ze juist met die onverstoorbare rust haar gevoelige moeder prikkelde. Mevrouw Gamzova maakte zich, midden in de politieke ellende, heel grote zorgen om Stan, zonder dat ze die iemand toevertrouwde. Ze zat te trillen van angst, dat de mobilisatie-oproep voor zijn jaargang zou komen. Ze kende de meisjesachtige gevoeligheid van haar zoon:

hij was geen soldaat, hij was Nella in jongensuitgave, een jongen die net zo gevoelig schreef als zij leefde. Ze hadden hem gelukkig over die poging tot zelfmoord heengekregen, hij was verstandig geworden, vond geluk in zijn werk — en nu zou hij mensen moeten doden en zelf gedood worden? Het was niet om in te denken. Toen Stan nog op school ging en zij zijn Zondagse jasje en zijn sneeuw witte boordje streek voor de viering van de 28ste October *) had ze vaak tegen zichzelf gezegd: „Goddank, jullie hebt het beter dan wij het hadden. Jullie hoeven niet meer te liegen zoals wij op school bij de feesten ter ere van de Keizer, jullie gaan gelukkiger tijden tegemoet.” Gelukkiger tijden! Wat een hoon! „Dat ik zo gemakkelijk heb kunnen leven,” dacht ze. Ze had bijna het gevoel, dat ze de oorlog had aangetrokken door er zo lang niet in te geloven.

*) Nationale feestdag.

Het Vaderland

Als je elkaar in de familiekring tegen komt zeg je nooit: „Ik hou van je. Je bent me boven alles in de wereld dierbaar. Ik kan niet zonder je leven,” en zulk soort romanwoorden. Elk gaat zijn gang, je ontmoet elkaar aan tafel, praat over gewone dingen en je krijgt vaak genoeg ruzie over snertdingen. Maar als er iemand ziek is, als het er werkelijk slecht met hem voorstaat, dan loopt ook de grootste herriemaker op zijn tenen en vraagt, nog terwijl hij zijn pet aan de kapstok hangt: „En? Hoe is het? Hoe hoog is de koorts?” terwijl zijn hart ineenkrimpt van angst en liefde.

Helenka, Ton, Gamza, Stanislav moesten naar hun werk — vooral Gamza had het druk buiten zijn advocatenpraktijk om. Maar Nella zat, als ze haar op kantoor niet nodig hadden, thuis en bewaakte in plaats van de spreekwoordelijke haard de radio. En dat was net, alsof ze de koorts opnam en de pols voelde van het zwaar zieke vaderland. Soms hamerde die pols in een woedend tempo, dan weer was hij nauwelijks te voelen van zwakte.

Ze hadden ons nog niet gebombardeerd en toch leefden we als in een belegerde stad, onder het trommelveur van de radio-omroep in Neurenberg. Adolf Hitler bracht verschrikking over Bohemen. Maar dat was het ergste niet: veel erger was, dat hij met de Republiek omsprong als met een klas kwajongens, hij sprak op een ongehoord-

ergerlijke manier over het staatshoofd. De oudjes in Kretsjs geloofden hun oren niet en toch was meer dan één van hen als klein meisje op een Duitse school geweest en was de alleen zaligmakende taal nog niet vergeten. Ook de grootmoedertjes in Kretsjs wilden het antwoord weten op de vraag, die ze stelden als ze elkaar tegenkwamen: „Wordt het oorlog of vrede?” Ze luisterden en schudden hun hoofd. Dat zou onder Oostenrijk niet mogelijk geweest zijn. In de tijd van de keizer maakten de mensen elkaar ook dood, maar er bestond toen tenminste nog beleefdheid.

„Hij heeft de president uitgescholden als een kwajongen,” snikte Lidka Hajkova. Van louter vernedering sloeg ze aan het huilen.

„Huil niet,” zei haar man hard, „dat plezier moet je hem niet gunnen. Zover wil hij ons juist krijgen.”

Vader had gelijk, vader had altijd gelijk, daar was hij vader voor. Lidka keek haar man aan met haar ogen vol tranen, de harde, boerse trek kwam weer om haar mond. Ze balde dreigend haar vuist tegen de radio, alsof het een mens was.

„Wacht maar,” zei ze, „dat zullen we je betaald zetten.”

Ze begreep al, dat vader in dienst zou moeten. Ze waste zijn ondergoed en bakte een koek van het beste meel. Maar ze legde het weg en sprak er met geen woord over om het hem niet nog moeilijker te maken dan het al was.

Konrad Henlein, een burger van de Tsjechoslowaakse republiek, waarvan hij zijn landgenoten met land en al wilde losscheuren, vierde op de Partijdag in Neurenberg triomfen. Massa's mensen dromden samen voor het hotel waar hij logeerde en riepen hem aan het raam met een aardig versje:

„Lieber Konrad, sei so nett
Zeige dich am Fensterbrett.”

„Wie heeft hem daarheen laten gaan?” zei Stanislav verbijsterd, „ze hadden die vent allang moeten opsluiten.”

„Hij hoort tegen de muur,” viel Tom hem bij, „in de Sowjet-Unie hebben ze de boel tijdig weten te zuiveren.”

„Opsluiten, ja,” zei mevrouw Gamzova, „maar terechtstellen” — ze bedekte haar gezicht met de handen — „dat nooit.”

„We zijn net zo lang menselijk, tot wij eraan te gronde gaan,” zei Helenka ironisch.

Stanislav was erdoor in de war gebracht. Het land der humaniteit, zeker, maar alles had zijn grenzen. Wat was er toch aan de hand? Waarom lieten ze hun eigen nest bevuilen? Was de regering dan blind? Er was iets mis, er moest een of ander misverstand zijn, een of andere noodlottige vergissing. Alle mensen, die zich vroeger nooit met politiek hadden bemoeid botsten nu als vliegen tegen een ruit tegen dit pijnlijke raadsel aan. Waarom werd die hoogverraders alles toegestaan?

„De minister van Binnenlandse Zaken is een Agrariër,” zei Gamza kortaf, „die sluit Gottwald liever op dan Henlein.”

De hele rechterkant is als de dood voor het Rode Leger,” zei Helenka, „daarom *niets dan de natie**) en laat ons maar Germaniseren.”

„Weet je, hoe ze dat bij ons in de fabriek noemen?” zei Ton, „niets dan geld.” In de Aero-fabriek vertelden ze een mop. De partijleiding van *niets dan de natie* was bijeengekomen om te overleggen bij wie ze zich moesten aansluiten. Directeur Vykoukal uit Uly, de grootste geldmagnaat, haalde een biljet van duizend uit zijn zak en liet het ze zien. „Kijk eens, heren,” zei hij, „als Stalin komt neemt hij het ons af. Als Hitler komt laat hij het ons houden. Dus voor wie zijn we?” en ze stemden allemaal voor Hitler.

*) Leuze van de Tsjechische fascisten.

Maar Stanislav geloofde maar half in die gemene motieven. Als zijn vader en Ton het daarover hadden vond hij ze partijdig en vooringenomen.

„Jullie gooit het allemaal maar over de economische boeg,” zei hij, „soms klopt dat, soms ook niet. Moet je niet toegeven, vader, dat er ook in de rechtse partijen fatsoenlijke mensen zitten, die niet aan de winst denken, die de Republiek na aan het hart ligt en die proberen haar te redden, zo goed als ze kunnen? Het hoeven niet altijd boeven te zijn. Het kunnen ook mensen zijn, die zich politiek vergissen.”

„Maar vandaag de dag mag je je niet vergissen!” viel Gamza uit. „We hebben geen tijd voor die luxe!”

Hij stond op en begon kwaad door de kamer te ijsberen.

„Al tijdens het proces in Leipzig”, zei hij, terwijl hij voor Stan bleef staan, „hebben de Nazi's hun kaarten op tafel gelegd.” (Stan ging onrustig verzitten. Vader had het zo vaak over het proces in Leipzig en Stan vond dat altijd een beetje pijnlijk, zoals kinderen meestal als hun ouders dezelfde dingen herhalen). „Toen heeft de hele wereld er zich van kunnen overtuigen dat het oplichters zijn. Zelfs de conservatieve Engelse kranten hebben dat toen openlijk geschreven. En nu loopt die oude sufferd erin” (hij bedoelde Chamberlain). „Als je de duivel een vinger geeft, neemt hij de hele hand! Het zijn toch onverbetelijke misdadigers!”

„Zeker,” zei Stan, „ik beweer ook niet....”

Maar Gamza luisterde verder niet naar hem, hij nam zijn hoed en ging weg. Stan was een beste jongen met een sterk ontwikkeld rechtvaardigheidsgevoel, maar mijn hemel, wat moest je in deze kolkende tijd met die nuances beginnen! De gewone mensen snapten het beter. Die dachten rechtlijnig. Ze dachten: „Doe je best, dan zal het Rode Leger je helpen.” Gamza voelde zich tussen de arbeiders van de Kolbenfabriek beter op zijn gemak

dan thuis. De sprekers van de Partij moesten zich steeds gereed houden. De gebeurtenissen moesten worden gecommentarieerd, je moest de mensen helpen moedig te blijven en de vlam van het verzet voeden.

„Ach vader”, dacht Stanislav, „die heeft makkelijk praten! Als er oorlog komt, hoeft hij niet in dienst! Maar daar kan ik toch niets aan veranderen, laat ik maar zorgen dat mijn drukproeven klaar zijn voor ik word opgeroepen.”

Voor de God weet hoeveelste keer ging hij zijn drukproeven van de „Praagse verhalen” corrigeren. De dingen, die hij een jaar geleden met zo'n sterk lustgevoel had geschreven en die hem in de eerste drukproeven best bevalen waren kon hij nu niet meer zien. Ze waren werkelijk afschuwelijk onbenullig. Ze hadden geen zin. Een van de eerste verhalen heette „Verlichte vensters”. Waren er in de kleine huishoudinkjes van Praag werkelijk verlichte venster geweest met witte gordijntjes ervoor? Hadden geliefden daarachter hun wittebroodsweken doorgebracht zonder dat Hitler in hun slaapkamer schreeuwde en jankte uit het toverkastje en zonder dat de Tsjechen uit de grensgebieden tussen twee kussen door om hulp riepen? Het particuliere leven had opgehouden te bestaan. Ook het uiterlijk van Praag was veranderd. Dag en nacht stond aan de Praagse horizon het smartelijke fatamorgana van het grensgebergte. Mooi Bohemen, mijn Bohemen! De landkaart uit zijn kinderjaren kreeg voor zijn ogen leven: groen van binnen en donkerder wordend aan de rand met het bruin van de bergen. Het kleine land in de vorm van een draak — het uitlopertje van Asch, Frydland, Schloeknov — Stan smeedt de drukproeven opzij en ging bij zijn moeder naar de radio luisteren.

„En? Hoe staat het er mee?”

Het stond slecht.

Zelfs onze bondgenoten, Frankrijk en Engeland raad-

den ons aan om de grensgebieden, de gebieden waar de bergen een natuurlijke grens vormen, aan onze buurman over te doen. We moesten de Sudeten met de versterkingen die ons voor een vijandelijke inval moesten beschermen, met spoorlijnen en straatwegen maar overdoen, we moesten ons verkeersnet uit elkaar scheuren, we moesten het maar aan de Duitsers uitleveren met de bronnen van de Tsjechische rivieren, met de rijkdom aan waterenergie, met de wonderbaarlijke geneeskundige bronnen, met de radium en de ertsen, met de wereldberoemde badplaatsen en de bloeiende steden, met de grote textiel- en glasindustrie. Wie van de Tsjechen het in het Derde Rijk niet beviel kon verhuizen.

De arbeiders aan wie Gamza dit vertelde stonden versteld.

Dat raden ons onze eigen bondgenoten?

„Jawel. De Engelse minister-president Chamberlain en de Franse minister-president Daladier. Maar de communisten in de beide landen staan aan onze kant. En de Sowjet-Unie beschouwt de zaak uit een andere gezichtshoek dan de Franse en Engelse reactionnaires. Zij is van oordeel dat het zelfmoord zou zijn en hoopt dat we het niet aan zullen nemen.”

„Leve de Sowjet-Unie! Leve Stalin!”

„De gebieden waar Hitler op vlast,” ging Gamza voort, „hebben door alle tijden heen deel uitgemaakt van ons land, zoals armen en benen deel uitmaken van een lichaam. Maar van zo'n kleinigheid trekken Frankrijk en Engeland zich niets aan. Zij hebben de wereldvrede op het oog en zijn van oordeel, dat ze die bovenmatig zullen bestendigen door het oorlogszuchtige Duitsland nog meer te versterken.” (Er steeg een spottend gelach uit de vergadering op). „Daarom raden onze bondgenoten ons aan, de benen te amputeren waar we op staan en de handen, waarmee we ons moeten verdedigen. Dan keert de rust weer.”

„De Führer stuurt ons uit het Rijk vast wel een invalide-wagentje!” riep iemand. „Daar hebben ze in Duitsland patent op.”

Maar niemand lachte om die galgenhumor.

„Jezus Christus, we bloeden er aan dood,” klaagde een vrouw.

„Hij vreet ons met huid en haar op,” bromde een zware mannenstem.

„We zouden wel gek zijn!”

„Er was nog geen oorlog, we hebben nog niets verloren!”

„De regering aanvaardt het vast niet,” meende iemand die bedachtzamer was, „en de president al helemaal niet.”

„Onmogelijk!”

„Ze mogen het niet!”

„Dus daarom kwam meneer Runciman bij ons vissen!”

„Hij heeft er geen sikkepit van gesnapt.”

„Ja, die heeft mooi riemen snijden van een andermans leer.”

De opwinding was grenzeloos. Elk aangeboren menselijk gevoel voor rechtvaardigheid kwam in opstand. Tsjechoslowakije was klein en het Derde Rijk na de inlijving van Oostenrijk geweldig groot — waarom moest het nu nog groter worden? Waarom moest er juist van ons iets afgepakt worden? En hoe kwam het, dat een zekere mijnheer Chamberlain en een zekere meneer Daladier, mensen die we nog nooit hadden gezien, die nooit bij ons waren geweest en die we niet hadden uitgenodigd over ons lot moesten beslissen? Wij stonden in ons recht, wij waren die herrie met Henlein niet begonnen. Waarom moesten nu juist wij het bezuren?

„Wel ja, van wie niet heeft wordt genomen.”

„Dat is hogere politiek,” zei de grappenmaker die het daarvoor over het invalide-wagentje had gehad en begon bitter te lachen.

„Dat is het beroemde Britse evenwicht,” zei een deskundige.

„Ze willen de Mof geen koloniën geven en daarom verkopen ze ons.”

„Het hemd is nader dan de rok!”

„Maar wij laten ons niet verkopen!”

„We laten de republiek niet verminken!”

En de regering ging inderdaad niet in op deze voorwaarden en het land was eventjes opgelucht — voor zover men opgelucht kan zijn in een land, waar zich een draak heeft genesteld. Er werd verder onderhandeld. Maar we weten allemaal uit de sprookjes, hoe er onderhandeld wordt met een draak, die de koningsdochter hebben wil.

De volgende morgen kwam Barbara buiten adem uit de coöperatie en vertelde mevrouw Gamzova op de half fluisterende toon waarop men vreselijke dingen overbrengt van het geheimzinnige nachtelijke bezoek op het kasteel. (In Stresjovitse zaten ze dicht bij het kasteel en het leven daar interesseerde hen, zoals men zich voor burens interesseert.) Als je op het verhaal van Barbara wilde afgaan, was het net een geheimzinnige roofoverval geweest. Lang na middernacht, in het pikdonker, stopten voor het kasteel twee zwarte auto's en in elk van die auto's zat een zwarte man. Ze moesten onmiddellijk de president spreken, zeiden ze. „Wat denkt U wel,” zei de wacht, „het is nacht en de president slaapt.” „Die stakker is natuurlijk helemaal op van dat gedoe met die Henleinisten,” voegde Barbara eraan toe, alsof ze een verontschuldiging wilde vinden voor het feit, dat de president van de Republiek een mens was, die 's nachts sliep. Maar de mannen hielden koppig vol dat het onmiddellijk gebeuren moest, omdat anders Praag nog diezelfde nacht gebombardeerd zou worden en ze maakten zich bekend als de Engelse en de Franse ambassadeur. Ze hoefden hun papieren niet eens te laten zien, de wacht

kende ze wel. En wat kon hij er tegen doen? Ze maakten de president wakker — wat een leven heeft zo'n man, zelfs 's nachts laten ze hem niet met rust — *en nu wordt alles overgegeven zeggen ze.*

„Schei toch uit met die onzin,” zei Stanislav scherp tegen Barbara, „wie luistert er nou naar zulke ouwe wijvenpraatjes,” en hij liep woedend het huis uit. Maar toen hij op de Bibilothek kwam vertelden zijn collega's het elkaar ook reeds, al was het dan in een minder geheimzinnige en nuchterder versie.

Noch Gamza noch Tom waren die dag thuis gekomen, dat was een veeg teken. Het schemerde al. Vroeger zaten grootmoeders kousen te breien en hun kleinkinderen verhalen te vertellen als het schemeruurtje naderde. Mevrouw Gamzova zat bij de radio. Het groene katten-oog van het toverkastje fonkelde in de schemering, de ingewanden van het toestel kraakten en zij nam met een hart, dat in elkaar kromp van angst, de koorts op en voelde de pols van het doodzieke vaderland.

Toen kwam het. Daar had je het. Ze hoefde niet eens aan de radio te gaan zitten. Een luidspreker schreeuwde het over de hele wijk. De Tsjechoslowaakse republiek was ingegaan op de voorstellen, die haar door haar bondgenoten Engeland en Frankrijk waren gedaan en zou de bergen overgeven aan Duitsland. We hadden ons overgegeven. We zagen geen andere uitweg. Want Frankrijk, onze eerste bondgenoot, aan ons gebonden door een verdrag van bijstand indien we zouden worden aangevallen, waarschuwde ons: „Als jullie je niet schikken in dat, wat jullie buurman van je eist en als er daardoor oorlog komt, dan hoeven jullie op onze hulp niet te rekenen. Jullie zullen alleen staan.”

Nella dacht eerst, dat ze het vast verkeerd had gehoord. De Republiek als rustverstoorder, de Republiek? Maar dat — dat was toch verraad?

„Zo, ze hebben ons dus al verkocht,” zei Barbara luid.

Helenka onderzocht haar laatste patiënt. De praktijk van haar dochter was voor mevrouw Gamzova heilig — moeders hebben zo'n soort religieuze eerbied voor het werk van hun volwassen dochters. Als Helenka werkte, zou Nella er niet over denken om ook maar aan de deur te kloppen — laat staan om binnen te gaan. Maar in deze ontzetting stormde ze zo maar met Mitja naar binnen, ze stoorde zich nergens aan. De patiënt was trouwens zijn hele ziekte vergeten en deed zijn jas aan, terwijl Helenka haar witte jas uittrok. Iedereen begon te rennen zonder te weten waarheen. Stanislav kwam binnen, wit als een doek.

„Dat is een tweede Witte Berg,” *) zuchtte hij.

„Maar wie geeft ze het recht,” schreeuwde Helenka, „dat moet toch door het Parlement — nee?”

Mevrouw Gamzova zakte op de eerste de beste stoel neer.

„Wat ben ik blij,” zei ze met een ijskoude, vriendelijke rust die zo vreemd voor haar was dat haar kinderen haar verbaasd aankeken, „wat ben ik blij dat moeder dood is. Wat is ze gelukkig, dat ze dit niet heeft hoeven te beleven.”

Nella was een zachte vrouw. Maar als ze hard werd, werd ze verschrikkelijk hard. Helenka boog zich over haar heen.

„Je bent toch niet van plan er tussen uit te knippen moeder? Dat gaat niet. Nu hebben we je pas goed nodig,” zei ze en dat was het juiste woord op de juiste tijd, want met dergelijke toverwoorden worden moeders weer tot leven gewekt.

„Oma, wat is er met je?” vroeg Mitja, „is er al oorlog?”

En toen zei mevrouw Gamzova, de moeder van een

*) In de slag op de Witte Berg (1620) verloor Bohemen zijn zelfstandigheid, die het pas als Tsjechoslowaakse republiek in 1918 heeft herwonnen.

zoon waarvoor ze de hele tijd in doodsangst had gezeten tegen haar kleinzoon:

„Mijn lief jongetje. Er is iets veel ergers dan oorlog.”

En toen praatte moeder weer tegen oom en grootmoeder tegen Barbara en ze zagen Mitja niet meer. Hij was er helemaal door in de war.

„Wat is er erger dan oorlog?” vroeg hij en trok grootmoeder aan haar rok, „wat is dan erger?”

„Slavernij,” zei Barbara, „maar ik zal die Moffen niet bedienen, dat zeg ik van te voren,” en huilend van kwaadheid stormde ze de deur uit.

„Maar we hebben het toch niet verloren, hè?” zei Mitja bezorgd.

„Nee,” zei zijn moeder, „en wie niet verloren heeft, kan zich ook niet overgeven. Mitja, pas goed op Oma,” zei ze slim, „ik moet naar vader toe.”

Weg was ze. En Stanislav verdween ook weer.

Uit alle huizen kwamen de mensen lopen, alsof ze het van te voren hadden afgesproken, ze liepen alsof het dak boven hun hoofd brandde en de grond onder hun voeten beefde. Ze kwamen bij elkaar, omdat ze allemaal door dezelfde ramp waren getroffen en haastten zich met de heftige bewegingen, die het verdriet soms geeft, ergens heen om de Republiek te redden. Ze wisten niet hoe, maar niemand kon rustig thuisblijven, iedereen werd gedreven door een wilde behoefte om te bewegen, te lopen, te schreeuwen, ter verantwoording te roepen. Een bindende belofte en het vertrouwen in het eens gegeven woord, alles waarop we ons leven gebouwd hadden, was door deze aardbeving in scherven aan onze voeten gevallen. Ze hadden het verdrag van wederzijdse bijstand op de mesthoop gegooid, toen het hun niet meer te pas kwam. Ach Frankrijk, geliefde van onze dichters. En wij gekken hadden enthousiast de Marseillaise gezongen, we hadden ze vertrouwd, we waren ze trouw gebleven, we hadden hun beloften ernstig genomen. Alles weg, ze

hadden alles waartoe onze beide president-filosofen twintig jaar lang het volk hadden opgevoed tot een bespotting gemaakt. De waarheid overwint! Wij blijven trouw! *) Wat een bespotting! De Champs Elysée's **) en de jungle waren één geworden en dat was zo iets ontzettends, dat het leek alsof de aarde uit haar as was geslagen. Ze hadden de afperser in het gelijk gesteld en het slachtoffer werd voor schuldig uitgekreten. Jezus Christus, wat hebben we jullie gedaan?

De vriend van Lidka Horynekova was eens van haar weg getrokken om de wijde wereld in te gaan, ze was daar toen erg wanhopig over geweest. De oude Horynek hadden ze ingesloten in de brandende weverij: hij moest daar onbeschrijfelijk veel angst en pijn hebben uitstaan. Mevrouw Gamzova maakte zich klaar om met haar moeder te gaan wandelen en vond haar dood. De vader van juffrouw Kazmarova was verongelukt met een vliegtuig en tot overmaat van ramp droeg hij de schuld voor de dood van de jonge piloot. Stanislav besloot een eind aan zijn leven te maken, toen hij merkte dat zijn geliefde hem bedroog. Maar wat was dat allemaal kinderachtig onbelangrijk vergeleken met dit verraad! Wat betekenden liefdesverdriet en persoonlijk leed en dood van familieleden en al de wrede verrassingen van het leven vergeleken met deze zondvloed van smart! Ze gingen er in onder als druppels in de zee. Het was, alsof aan de overkant van de grens een dijk was doorgebroken en de Republiek overstroomd werd met een vloed van verdriet.

Eén slag had de mensen neergeveld, één verontwaardiging bond hen. Ze schoolden samen als boze, donkere wolken en trokken op om ter verantwoording te roepen met de donder van hun woede. Iedereen wilde buiten in

*) Spreuk in het Tsjechische wapen.

**) Plein in Parijs — betekent ook velden der gelukzaligen hier gebruikt als woordspeling.

de frisse lucht zijn: thuis stikten ze. Nella ging met haar kleinzoon eerst de tuin in en daarna ging ze in de deur staan: ze nam de jongen bij de hand en ze liepen met de anderen mee, naar het kasteel.

„Gekken,” zei Haüsler tegen zijn vrouw toen hij haar van de relletjes op het Wenceslaus-plein vertelde. Hij was met veel moeite en langs allerlei omwegen thuis gekomen. „Ze moesten blij zijn, dat we eindelijk rust krijgen.”

„Als ze maar niet gaan plunderen,” zei Ro verschrikt en ging haar sleutels zoeken. „Waar is Fantsja nu weer?”

Fantsja was weg.

En Dasja?

Die was ook weg. Het echtpaar Haüsler bleef alleen in de villa in Boebentsj achter. Ze waren allemaal weggelopen, de chauffeur en de tuinman met zijn familie ook.

Naar het kasteel! Naar het kasteel!

Door de Neruda-sstraat trok een donkere mensenmassa op naar het Hradschin-plein. En ze stroomden aan door de Loretostraat en van de Opysa en van de Stafbrug en er kwamen steeds maar nieuwe, ze dromden samen voor het kasteel. De lucht was geladen met de toorn van het volk. Boven de poort van het kasteel vochten de barokke stenen reuzen, beneden zweeg Praag in het donker als een versteende donderwolk. De mensen riepen „schande” en „verraad” en probeerden toegang tot het kasteel te krijgen. Ze vonden de poort gesloten. *) Dat maakte hen woedend. Ze rukten eraan met de vertwijfelde kracht van mijnwerkersvrouwen, die, als er een mijnongeluk is gebeurd, naar de groeve willen waar hun mannen en zoons bedolven liggen. Ze rukten aan de poorten en eisten de bedolven republiek op.

„Het kasteel is van ons!” schreeuwden ze. Ze braken door het hek heen en overstroomden als een grote golf

*) Behalve tijdens de bezetting stonden en staan de poorten van het kasteel van Praag dag en nacht open.

de vier pleinen van het kasteel. De soldaten lieten hen begaan. Hoe konden ze op de mensen schieten, nu hun eigen hart bloedde van smart. De heer van het kasteel, filosoof en democraat, had verboden de wanhopige massa met kruid, lood en geweren te verjagen, zoals de minister van binnenlandse zaken hem had aangeraden. Nou ja, die! Zijn politie-auto's beschermden Henlein toen hij er op uittrok om de Republiek kapot te maken! Maar hij had zich altijd scherp tegen het Tsjechische volk gekeerd. De arbeiders konden daar heel wat over vertellen!

Barbara hielp ook mee om het kasteel te veroveren. Maar toen Nella en Mitja er kwamen stond de toegangspoort tot het Hradschin-plein wijd open, de spijlen van de hekken waren gebroken, de mensen wemelden over de kasteel-pleinen als in een warenhuis en de grootste stroom trok door de poort naar het derde binnenplein.

Sinds de dood van Masaryk waren er niet zoveel mensen meer op het kasteel geweest. Toen hadden ze bescheiden en geduldig de hele nacht gewacht op hun beurt om bij de kist van de stichter van de staat te gaan staan. Toen in die Septembernacht, een jaar geleden, leek het een stoet pelgrims — nu een zwerm horzels. De grootste drukte was op het derde binnenplein, voor het kantoor van de minister-president. De massa bedroefde mensen rees en pruttelde in het halfdonker als een pikzwarte pap. Uit de diepte van de menigte steeg een somber gedreun op. Zo nu en dan klonk er een schreeuw als een waarschuwend signaal.

„Ane Eran!”

Mitja schokte op, alsof hij door iets gestoken werd, hij begon vlugger te lopen, drong naar voren en trok zijn grootmoeder mee. Ze moest hem wel achterna als ze hem tenminste niet kwijt wilde raken.

„Schande Beran!” *) schreeuwden de mensen.

*) Voorzitter van de Agrarische Partij.

Mitja dacht, dat daar vooraan, achter al die boorden, mouwen en ruggen op het plein een echt lam was *) een levend beest dat hij zou zien. Hij vroeg zich af, waarvoor ze het daar nodig hadden. hij was nieuwsgierig wat ze er wel mee zouden doen en hij drong daarom zo krachtig mogelijk naar voren. Nella was bang dat ze hem dood zouden drukken of dat ze hem uit het oog zouden verliezen. En stel je voor, dat de mensen de donkere obelisk, die dreigend en zinloos op het binnenplein verrees zo zouden beschadigen dat hij instortte en op Mitja terecht kwam? Al die problemen met haar kleinzoon, die aan haar zorgen was toevertrouwd en met wie ze zo onverstandig mogelijk 's avonds de straat opgelopen was (maar ze kon het niet helpen) leidden haar gedachten een poosje van het Franse ver- raad af.

Daarin ligt juist het geheim van het feit dat mensen, ook wanneer ze door een afschuwelijk ongeluk worden getroffen niet gek worden: het gewone leven gaat ondanks alles door, stelt voortdurend zijn eisen en doorbreekt het absolute verdriet. Nella belandde tenslotte met Mitja op de stoep van de St. Vitus-kathedraal en leunde tegen de muur. Het gelukte haar de jongen wijs te maken dat ze het van hieruit beter zouden zien. En plotseling zag ze, vanaf de hoogte waar ze stond, dat een aantal mensen een reusachtige Tsjechische vlag mee hadden gebracht die ze op een vreemde manier vasthielden, horizontaal als een baldakijn. Misschien wel, omdat ze bang waren dat de mensen hem anders zouden scheuren.

„Leve generaal Syrový!” riepen de mensen, „wij-wil-len-generaal-Syrový! Wij-willen-een-militaire-regering!”

Het volk dat zich niet wilde overgeven zocht hierin zijn redding. Generaal Syrový, de held van Zborov **)

*) Beran betekent lam.

**) Eerste wereldoorlog.

(dat werd althans beweerd) met de zwarte band over zijn ene oog deed denken aan Zizka *) op de plaatjes van Brozik en het volk richtte op hem het oog nu hun kruisgang was aangebroken. Generaal Syrový had verleden jaar aan het hoofd van de begrafenisstoet van Masaryk gereden en nu, zo geloofden de mensen, zou hij even dapper uitrijden ten oorlog. Het was een oude, eerlijke kerel, hij zou ze niet teleurstellen. *Nee Syrový is een van ons.*

Hij trad op het lage balkon naar buiten, hij zag er uit als een dikke, goedmoedige oom, je kon zijn gezicht niet goed zien en zei tegen de mensen, dat ze nu rustig moesten gaan slapen en dat hij ze wel zou roepen als het nodig was.

Maar wie kon er nu aan slapen denken.

Voor Mitja stak een klein, uitgedroogd mannetje zijn gebalde vuist omhoog.

„Geef ons wapens!” riep hij en een paar mannen riepen het hem na:

„Geef ons wapens, we hebben ze betaald!”

Mitja begreep het op zijn manier. Hij rukte zijn handje uit die van Nella los en schreeuwde zo hard hij maar kon:

„Geef ons wapens, we zullen het ze betaald zetten!”

Nella pakte hem van achteren bij zijn jasje beet.

„Waar is de regering,” morden de mensen. En ze drongen dichter naar het stenen gebouw toe. De massa ruiste als een zee, oeroude herinneringen aan een tijd, dat ze hun onderdrukkers uit de ramen hadden gegooid**) werden wakker. „Waar zijn ze? Waar hebben ze zich verstopt?” gilde een doordringende vrouwenstem. En een dreigende bas-stem viel in: „Weg met de capitulanten!”

De mensenstroom drong op in één grote golf en het was, alsof de zee het gebouw binnen zou dringen. Op dat ogenblik begonnen er een paar mannen met sterke stem

**) Hussietenleider.

*) Historische gebeurtenis 1618.

te zingen „Waar mijn Vaderland is.” *) En de massa versteende, alsof er een toverspreuk was gezegd. De op-ruiers ontblootten het hoofd, wendden hun ogen in de richting, vanwaar het lied klonk en bleven doodstil staan. Och God, iedereen dacht aan de vele 28. October-dagen **) die ze hadden beleefd en niemand durfde ook maar naar een zakdoek te grijpen. Zo stonden ze daar te zingen en menig een liep in het bedriegelijke half-duister de tranen over de wangen. De mensenmenigte verstijfde op het plein van het kasteel, van twee kanten werden ze door de St.-Vitus kathedraal ingesloten, boven hen welfde zich de onverschillige sterrenhemel en de mannen, die de vlag op zo'n vreemde manier vasthielden, wiegden hem rustig heen en weer alsof ze er mee zegenden. Het was als een toneelstuk of een droom. Op de een of andere manier onwerkelijk. Maar het volkslied verklonk en de mensen werden wakker. Nee, het volk liet zich niet in slaap sussen.

„Een militaire regering,” riepen ze, „wij willen oorlog!”

Nella had die hele Septembermaand in angst geleefd om haar zoon, die soldaat zou moeten worden.

„Oorlog!” riep ze nu met de anderen mee, terwijl ze Mitja's handje stevig vasthield, „oorlog!”

Mitja keek van beneden af zijn grootmoeder in het gezicht en hij vond het heel vreemd dat die oma van het gewone leven, die hem wegstuurde om zijn handen te gaan wassen en zo, nu met haar mond open stond te schreeuwen.

Op het balkon van het kasteel verscheen een grote, slanke man in burger. Nella kende hem niet. Was het misschien minister-president Hodsja? Hij boog zich over de balustrade heen en begon joviaal en geroutineerd te spreken, met die schijnbare natuurlijkheid van mensen die gewend zijn zich tot een groot publiek te richten.

*) Volkslied.

**) Nationale feestdag.

„Mensen, jullie kent met toch. Jullie weten toch dat ik het goed met jullie meen.”

„Dat is Haschler,” *) fluisterden ze rondom Nella. Natuurlijk, iedereen kende hem, de hele republiek zong zijn Hradschin- en oud-Praagse liedjes. Maar hoe kwam die cabaretier op het balcon van het kasteel van de president? Alles was ingewikkeld. Je hoefde je nergens meer over te verbazen. Daar bij het beeld van St. Joris stond de behuilde Vlasta Ticha, die Nella bijna haar zoon had afgenomen, jawel, de tegenwoordige mevrouw Kunesjova. Nella zag in een flits, hoe de actrice zenuwachtig een sigaret opstak en toen de aansteker weer was gedoofd vergat ze het ogenblikkelijk weer.

De kantoorbedienden, de winkelmeisjes en de naaistertjes, de kleine zakenlieden en de ambtenaartjes, de bovenlaag van de stad, waren hier bij elkaar gekomen. Ze hadden hun winkels gesloten, de rolluiken neergelaten en waren in hun eerste angst om het noodlottige nieuws de straat opgelopen. Tussen hen verdween de kleine intelligentsia, de studentjes en onderwijzeressen. Groot Praag met zijn veelsoortige dagelijkse belangen was hier vertegenwoordigd — al deze mensen wisten waarschijnlijk weinig af van de klassieke tragedie. Haschler, de populaire componist van de Praagse straat, zanger en patriot wiens militaire liedjes indertijd geholpen hadden Oostenrijk te ondermijnen, begon zijn publiek dat van hem hield, dat aan hem hing, met bewogen stem toe te spreken:

„Een oorlog zou onder deze omstandigheden zelfmoord zijn!” zei hij.

Ze riepen als uit één mond:

„Zelfmoord! Wij willen zelfmoord!” Het schalde tussen het kasteel en de kathedraal. Het waren chauffeurs en keukenmeisjes, kellners, modistes en onderwijzers die dat riepen: het was een volk van geofferden en ze gaven

*) Populaire liedjeszanger.

zich over aan de ondergang. Want ze hadden de vrijheid lief. Het was, om er koude rillingen van te krijgen.

„En waar is de president?” riep een geïrriteerde stem. „Waarom komt hij niet te voorschijn?”

„Hij is er vandoor,” zei een lasteraar, „dat doen de grote heren altijd.”

„U hebt niet naar hem gevraagd,” antwoordde generaal Syrovj, die ze weer op het balkon hadden geroepen en hij drong de geheimzinnige ingewanden van het kasteel binnen. Wie waren er toch allemaal in die verschrikkelijke nacht? Voor een verlicht raam, rechts van het balkon, een étage hoger, verscheen achter het gordijn de fijne silhouet van een man. Hij sloeg zijn handen in elkaar met een zenuwachtige beweging, alsof hij zichzelf kracht wilde geven en ook van de anderen sterkte eiste en zo boog hij. Sommigen riepen luide begroetingswoorden, maar toen begon de mensenmenigte te gisten en steeg er gefluit en geschreeuw uit op. Omdat hij twintig jaar lang had gebouwd op het woord van Frankrijk. De fijne schaduw van de man gleed achteruit van het raam weg. Hij verdween en Mitja begon te jammeren.

„Zien we meneer de president nou niet meer?” huilde hij, „waarom schreeuwden ze zo tegen hem?”

„Omdat ze ongelukkig zijn,” zei Nella, „ze weten niet wat ze doen.”

„Ja, die stumper van een president,” zuchtte een medelijdende ziel. „niemand kan begrijpen, wat die allemaal te dragen heeft.”

Maar toen Mitja dat hoorde stampte hij kwaad met zijn voet op de grond en begon opnieuw te huilen.

„Het is niet waar,” schreeuwde hij, „mijnheer de president is geen stumper, mijnheer de president is mijnheer de president.”

Hij zou niemand hebben kunnen uitleggen waarom hij dat zei. Hij wist heel goed, dat mijnheer de president een mens was als iedereen, zelfs al was het kasteel van

hem, zelfs al werd de wacht voor het kasteel op zo'n interessante manier afgelost, zelfs al waren de beren in de berenkuil van hem. Eenmaal hadden Mitja en zijn kameraadjes hem in de Streschovitse ontmoet. Hij reed niet in zijn donkerblauwe wagen nr. 1, hij wandelde met een lachende blonde vrouw. De jongens herkenden de president en groetten hem, hij groette glimlachend terug en kreeg daarbij rimpeltjes om zijn ogen en hij had eigenlijk net zo'n soort jas aan als Mitja's vader. En toch was de lucht om hem anders, helderder, hij had iets onge- naakbaars dat in verband stond met de legionairs, met de St.- Vitus-kathedraal en met Liboesja in het Natio- naal-Theater. *) En daarom kon Mitja niet verdragen, dat iemand mijnheer de president een „stumper” noem- de, ook al bedoelden ze het goed.

Mitja kon ook niet hebben dat Oma medelijden met hem had toen hij op de terugweg struikelde en zijn knie kapot viel. Hij slingerde van de slaap, Nella moest hem half dragend, half slepend naar huis brengen, terwijl ze er zelf bijna bij neerviel van moeheid. Ze kleedden Mit- ja uit, terwijl hij op zijn bed lag, zijn moeder trok hem de ene schoen uit en zijn vader de andere. Grote jongens doen hun schoenen alleen uit, maar hij was te moe om zijn hoofd op te beuren. „Ik slaap niet,” zei hij, in verzet. En plotseling begon hij geluidloos te lachen, net of iemand hem gekieteld had. Voor zijn ogen verscheen de reusachtige witte Naftojem en daarboven op, zwart af- stekend tegen de zon, stond de soldaat met het automa- tische geweer op wacht. Mitja zag het net zo mooi als in een toverlantaren.

„Vader,” zei hij met gesloten ogen, zijn hand uitstrek- kend, „weet je wel dat de roodarmisten mijnheer de President zullen helpen?”

En hij viel gelukzalig in slaap.

*) Opera van Smetana.

Het volk uit de fabrieken

De volgende ochtend legden de arbeiders in de Kolbenfabriek het werk neer. Het viel immers toch uit hun handen. Je stond bij de frees, bij de hydraulische pers, tussen de revolvers en het kon je allemaal niets schelen. Bij de oven werd gezegd, „voor Hitler werken wij niet,” er werd een vergadering gehouden bij de „kleine machines” en daar gingen ze. De gieters begonnen: wie met vuur en metaal omgaat, pakt de dingen grondig aan. Het staal begon en in de smederij gingen ze direct mee. Toen gingen ze naar de stomerij en die sloot zich ook aan: als er één werkplaats begint, doen de anderen wel mee. En daar gingen ze, de smeden en de constructeurs, de slijpers, de timmerlieden en de mecaniciens. In de modelafdeling hielden ze de deur voor hen dicht, daar wilden ze er eerst niets mee te maken hebben. Er zaten toen bij het *fijnere* werk heel wat mensen, die het blad van Strjibny *) lazen. Maar wat kunnen zulke meneren met witte handjes tegen de gieters beginnen! De modelafdeling pakte zijn boeltje bij elkaar en ging ook. Ze kwamen bij de grootste draaibank, de voorzitter van het bedrijfscomité wilde hen niet laten gaan.

„Waar rennen jullie heen,” zei hij, „je bent gek.”

De chef van de transportafdeling wilde hen de sleutel van de poort niet geven. „Schei uit met die politiek,” zei hij, „jullie weten immers toch nergens wat van af.” „Hier

*) Tsjechische fascist-leider.

die sleutel," antwoordden ze, „en als je hem niet geeft, breken we de poort open. En de nachtploegen komen niet, daar staan we voor in. Laat de Martinoven maar uitgaan, het kan ons allemaal niets meer schelen.”

De sleutel kwam er en daar gingen ze. Stel je voor, het verbod van één mijnheer terwijl een heel volk van metaalarbeiders besloten heeft iets te doen.

De portier keek door zijn kijkgaatje.

„Ga niet weg,” riep hij ze achterna, „wees niet zo stom. Op de Balabenka staat de marechaussee jullie op te wachten.”

Het was waar. Ze wilden hen terug sturen. Maar zij lieten zich niet tegenhouden. De Aero-fabriek, waar Ton aan de constructie van motoren werkte, trok samen op met de Kolben-fabriek en Siemens sloot zich ook bij hen aan. Ze regelden hun passen naar elkaar en marcheerden als bij een Eén Mei-optocht door de Koningslaan, de reusachtige verkeersader die door drie industrie-wijken heengegroeid is en de handen van Groot Praag: Vysotschany, Libenj en Karlin met haar historisch hart, de oude stad verbindt.

In de Harf-wijk werd de rook dunner: ze waren daar ook bezig het werk neer te leggen. De arbeiders van de vuilverbranding en de lak- en verffabrieken, die een scherp riekende, chemische damp uitstoten, de Tebeska en de Schmolkovka legden het werk neer, lieten alles staan zoals het stond en trokken op. De hele Harf was op de been en Hloubjetjin volgde op de voet. Philips, het oor der wereld, Tungsram, het oog van Praag, de Sana met zijn miljoenen bouillonblokjes, alles ging. Het zusterbedrijf van de Kolbenka, de Boheems-Moravische in Libenj die reusachtige kraamkamer van machines, hield op met schudden, wentelen en steunen en werd stil. De mannen liepen hun werkplaatsen uit en de vrouwen hun huizen, fabrieken en huizen sloten zich aaneen en het volk van arbeiders ging op weg

naar de kern van de republiek, het parlement. Onderweg sloten de kleinere fabriekjes zich bij hen aan en die hele mensenmenigte verzamelde zich op de klassieke plaats van samenkomsten, de Balabenka. De trams reden allang niet meer. De Koningslaan stond vol. De mensen bleven staan en keken de stoet na.

„Wie de Republiek wil verdedigen gaan
Mag niet op het stoepje blijven staan!”

De kleine winkeliers lieten de rolluiken zakken, sloten hun winkeltjes en gingen met ze mee. Zelfs een oud vrouwtje dat voor een paar centen gist was gaan halen, trok mee op. De leerjongens van de Svobodarna hadden er wat voor over gehad als ze mee hadden kunnen doen. Maar ze mochten niet, ze waren opgesloten. De hele Svobodarna stond voor de ramen, het was er zwart van de hoofden.

De arbeiders gingen. Hun gedachten waren rechtlijnig en ze wisten wat ze wilden. Ze wilden de regering omverwerpen, die zich over had gegeven zonder te vechten en ze wilden de Republiek verdedigen zodra Hitler die aan zou vallen. Hun geboorteland was voor hen geen goede moeder geweest. Het had zich gedragen als de boze stiefmoeder uit de sprookjes — de sprookjes van het gouden spinnewiel en van Assepoetster. Het had haar verwende lievelingen, de zoontjes van het grootgrondbezit alles toegestopt en de landlozen weggeduwd. Menige arbeider die mee optrok had indertijd, toen er geen werk was, niet geweten waar hij zijn hoofd moest neerleggen. Ze woonden in steengroeven, op schepen, in oude wagons. De Vader des Vaderlands had eens voor zijn armen een hongermuur laten bouwen. Maar Moeder de Republiek had zich niet veel van hen aangetrokken. In plaats van ze werk te geven had ze ze afgescheept met een aalmoes. Te weinig om te leven en te veel om te sterven. Als herinnering aan die magere jaren stonden de kolonies „Nood” en „Op het centje” er nog. Maar

wat deed dat er toe, het bloed kruipt, waar het niet gaan kan, moeder was moeder, het was hun geboorteland en nu was het in gevaar. De bezitters van de staalfabrieken en de mijnen, de suiker en de spritus waren verschrikt achteruit gedeinsd. Maar de onterfden die voor hen het geld hadden verdiend durfden hun geboorteland wel te verdedigen.

„Geef ons wapens — we hebben ze betaald!”

Bij de Invaliden-kazerne kwamen ze een militaire vrachtauto tegen. De soldaten wuifden tegen hen: „Wij staan aan jullie kant — aan de kant van het volk!”

En de kolonies „Nood” en „Op het Centje” kwamen de republiek te hulp, de republiek die eens op hen geschoten had toen ze kenbaar maakten dat ze weigerden te verhongeren.

„Weg met Hodsja! *)

Weg met de regering van capitulanten!

Wij geven onze Republiek

niet aan een Duitse behanger!

Leve generaal Syrovj!

Leve de Sowjet-Unie!”

Een lid van de ordedienst liep vlug langs de stoet heen.

„Kameraden, roep toch niet om Syrovj! Hij is immers ook een fascist!”

Maar de één-ogige held was voor hen de belichaming van een militaire regering en die lieten ze zich niet afnemen.

Daar gingen ze. Het waren er tienduizenden, maar er marcheerde één wil: we geven niet toe. Ze hadden geen uniformen nodig zoals de Sokols, dit leger van Gottwald, dit leger van de arbeid. Ze trokken op en ze geloofden dat ze, ondanks het Franse verraad, niet alleen zouden blijven als ze zich zouden verzetten, want Stalin zou hun

*) Ministerpresident.

helpen. Bij de communisten was dat een politieke overtuiging, bij de anderen het legendarische vertrouwen in de grote broer, Rusland. Ze liepen langs het „Rude Pravo” *) daar stonden ze hen voor de ramen toe te juichen en terwijl het ene gedeelte onder het viaduct van Karlin doorliep, waren de anderen al op het plein van de oude Stad beland. Daar was een herdenkingsmonument van de een-en-twintig terechtgestelde Boheemse edelen. **) En hoeveel anderen waren er sinds die ramp van de Witte Berg niet voor eeuwig uit dit land weggegaan! Hele geslachten waren geëmigreerd, hun bezittingen waren door vreemden in beslag genomen. Zij, die achter waren gebleven, vervreemdden van het land: wij bleven een volk zonder adel. Misschien staan in Bohemen arbeiders en intellectuelen dichter bij elkaar dan in andere landstrekken, omdat ons aller overgrootvader een dorpeling was en onze overgrootmoeder een kruidenvrouwtje. Heer of geen heer, in het verzet worden de Tsjechen het wel eens. Er bestaat een wet die zegt, dat wanneer het parlement vergadert er op een kilometer afstand niet vergaderd mag worden. Gemakkelijk gezegd. Maar wat kan de politie beginnen als al het bloed uit de periferie naar het hart van de stad toestroomt? De mannen, die wapens en motoren, rails en bruggen, auto's en vliegmachines produceren scheurden het politiecordons kapot alsof het een lintje was, veegden de agenten weg en bezetten het Smetanaplein. En met Podskalaken ***) moest je ook geen grapjes uithalen. De kalkovens van Podol, de brouwerij van Branik, de waterwerken, de ijsfabriek en de wapenfabriek van Pankrats stonden van de Kruisherenkerk tot het Nationaaltheater. En dan sla ik er nog heel wat over. Het was een litanie van fabrieken. Zonder

*) Het rode recht (communistisch dagblad).

**) 1621.

***) Bewoners van een wijk langs de Vltava, bekend om hun kracht en gevoel voor humor.

dit leger van de arbeid, dat opgerukt was naar het parlement, zou Praag niet rijden, niet vliegen, niet stoken, niet verlichten en over een poosje verhongeren.

„Ziet U wel,” zei Gamza tegen een gematigd socialist, een van de eerlijken, waarmee de communisten in die noodlottige Septemberdagen bijeenkwamen om overleg te plegen op welke wijze de staat kon worden gered. „En U hebt niet willen geloven, dat we in één dag een algemene staking zouden kunnen proclameren. Voor een kleinigheid zouden ze het zeker niet doen. Maar als het om de Republiek gaat, gaan ze allemaal.”

En het waren arbeiders van minstens vier politieke schakeringen.

„Geef ons wapens
we hebben ze betaald!
Liever staande sterven
dan leven als een slaaf!”

„Weg met de regering Hodsja! Weg met de regering van capitulanten!”

Jammer, dat Ton Gottwald niet hoorde toen hij op het balcon van het parlamentsgebouw trad en het aftreden van de regering afkondigde. Op de wens van het volk werd een nieuwe regering gevormd, die steunde op het leger. De Sowjet-Unie zou ons bijstaan! We mochten niet toegeven! Jammer, dat Ton niet zag hoe vroegere politieke tegenstanders elkaar omhelsden. Voor het eerst in al die jaren verenigden zich de communisten, die tot nu toe steeds in de oppositie waren geweest, met alle mensen van goeden wille uit de coalitiepartijen. Alle goede krachten van het land verenigden zich zonder te letten op politieke schakeringen. Ton kwam uit Vysotsjan, dat verder van het parlaments-gebouw aflag dan het Clementinum waar Stanislav werkte en zo marcheerde hij nog langs het „Rude Pravo” toen er een andere man

met een ontroerd gezicht op het balcon van het parlamentsgebouw kwam.

„Weten jullie wie ik ben,” zei hij, „ik ben Raschin, de communisten hebben eens een aanslag gepleegd op mijn vader. *) Maar ik zeg jullie: op deze dag zou het een misdaad tegen de natie zijn om aan dingen te denken, die ons zouden kunnen scheiden. We moeten alleen denken aan dat, wat ons verbindt. En dat is de liefde voor de Republiek en de haat tegen onze vijand. Door eenheid naar de overwinning!”

Een rilling van enthousiasme liep langs Stan's rug. Res publica, de algemene zaak. Hij voelde haar om zich heen in levende lijve, die Republiek, hij voelde haar in die honderdduizenden mensen op het plein. Ze wilden zich wel laten doden, als zij maar zou leven. Die levende, wettende en schreeuwende Republiek zou Stan dood kunnen drukken en daar, afgetekend tegen de hemel, stond het oude Boheemse koningsschap. Over de rivier, op de heuvel, stonden het kasteel en de kathedraal. „Ik zie immers de idee van de staat,” dacht Stanislav als in een koortsdroom toen hij, doordat iemand voor hem het hoofd omwendde, het overbekende uitzicht op het Hradschin voor zich had. En dit grootse beeld, dat hij dagelijks voor ogen had, overmeesterde hem zo, alsof hij het voor het eerst van zijn leven zag, in een nieuw verband met deze mannen en vrouwen, die opgetrokken waren naar het Parlement. „Ik heb tot nu toe Praag niet eens gekend,” zei hij in zichzelf. En plotseling haastte hij zich naar huis.

De mensen droegen generaal Syrový naar buiten, het symbool van de weerbaarheid. Vertegenwoordigers van tien politieke partijen onder leiding van Gottwald trokken naar het kasteel en er heerste zoveel plechtige opwindung, dat men een ogenblik bijna vergat dat het gewaar niet geweken was maar nog steeds groter werd.

*) Minister van financiën in het 1e na-oorlogse kabinet in 1918.

Het vaderland dat ze van Neurenberg naar Berchtesgaden en van Berchtesgaden naar Londen hadden gegaan was nu in Godesberg, het vijandelijke nest waar we ons leven lang nog niet geweest waren, maar waarvan de sombere naam, God's Berg, herinneringen opwekte aan de Olijfberg. Daar dreven twee mannen, die we nog nooit hadden gezien een koehandeltje met ons: de man met het hakenkruis op zijn mouw en de oude mijnheer Chamberlain met zijn paraplu. Als je de duivel een vinger geeft, dan pakt hij je hele hand! Zodra de afperser de toegeeflijkheid van de Engelsman zag, stak hij zijn voet tussen de deur, strekte gebiedend zijn arm uit en eiste met een dreigende blik van onder zijn scheiding uit nog meer! De twee handelaars werden het niet eens en de Brit moest onverrichterzake vertrekken.

Die avond werd in heel Praag verteld, dat er gebombardeed zou worden. Ro, die boodschappen in de stad was komen doen (ze kocht mooie *Flausch* voor een jas, stof voor een mantelpak, crêpe de chine voor een onderjurk en nog veel meer om wat te hebben om aan te trekken als de oorlog kwam en daarmee een tekort aan stoffen) ging samen met Häusler terug naar de villa in Nechleby. Nella had er nu spijt van, dat ze die verkocht hadden. Ze had er Mitja en Barbara heen kunnen sturen. Gamza was nog helemaal verbitterd over dat wat er die morgen was gebeurd.

„We hebben een militaire regering waar het volk om gevraagd heeft en weten jullie, wat het eerste is dat die heeft gedaan? Vanmorgen kwam de politie in Karlin en heeft het „Rude Pravo” stop gezet. Het heeft meer dan een halve dag getelefoneer en geloop gekost, voordat ze het verbod hebben ingetrokken.”

Stan zat op zijn kamer, rookte als een schoorsteen, schonk zwarte koffie uit de manke pot van grootmoeder, probeerde zich met alle macht te concentreren en schreef. Het had geen zin om met de handen in de schoot bij de

radio te gaan zitten om naar de Jobs-tijdingen te luisteren en er eindeloos over te discussiëren, zoals Ton en Helenka deden. Moeder paste wel op, moeder wist best wanneer ze hem moest roepen. Het was zijn taak om te schrijven. Hij moest het prachtige beeld van de menselijke lava, die van de heuvels en oevers naar beneden stroomde en samenvloeide voor het parlamentsgebouw op de een of andere manier vorm geven, zolang het nog gloeide in zijn geest. Hij moest schrijven over de levende republiek tussen parlement en kasteel. Er bestonden geen „Praagse Verhalen” zonder het volk uit de fabrieken! Maar ondanks zichzelf bleven zijn gedachten voortdurend aan Godesberg hangen: er reden buiten meer en zwaardere auto's dan anders, de vensters trilden. Maar toen kwam hij op dreef en schreef, alsof hij een wedstrijd hield met de tijd.

Uit de luidspreker klonk slaperig het signature-tune, de harp-accorden uit de Vysjehrad *). Ze hadden allang de angst en de benauwdheid van die Septembermaand in zich opgezogen.

„Blijft aan Uw toestel”.

Iedere Tsjech die toen luisterde (en ze luisterden allemaal), zal deze zin tot het eind van zijn leven onthouden. Hij zei niets, helemaal niets. Maar hij was geladen met dodelijke stroom.

„Blijft allen aan Uw toestellen. Wij hebben een zeer belangrijke mededeling voor U.”

En er werden weer militaire marsen gespeeld.

Als Hitler ons op de pijnbank legt, moet onze radio hem dat dan na doen? Wij willen geen muziek, wij willen woorden die ons zeggen waar we aan toe zijn! Niemand kon in die dagen muziek verdragen. Al wist Nella ook best wat het betekende, als er militaire marsen werden gespeeld.

Ze was altijd met haar hele wezen een belijdster van

*) Gedeelte uit „Mijn Vaderland” van Smetana.

de vrede geweest. Ze hield er geen redevoeringen over en ze schreef geen artikelen, maar ze leefde ernaar. Ze had een man van wie ze erg veel hield, kinderen, een kleinzoon. Ze had het vrouwelijke deel gekozen, ze verlangde niets anders. Ze had altijd sterk gevoeld, hoe prachtig mooi het gewone menselijke leven is als het in liefde wordt geleefd — ondanks alle moeilijkheden. Uit haar schoot waren levende wezens voortgekomen, kleine kinderen waren aan haar handen toevertrouwd geweest, voor haar ogen had zich het eenvoudige wonder voltrokken, dat een onschuldig zuigelingetje verandert in een bloeiend, volwassen mens. In een zoon. En nu zou hij moeten marcheren op die muziek, muziek — zeg het dan toch eindelijk!

„Blijft allen aan Uw toestellen.”

Ze was niet jong meer, ze wist wat oorlog was. Drie jaar was Gamza aan het front geweest. Ze kende het gevoel of je hart in een tang wordt gesloten wanneer de veldpost niet komt — moest ze het opnieuw doorleven met haar zoon?

„De president der Republiek maakt, als opperbevelhebber van het Tsjechoslowaakse leger, de algemene mobilisatie bekend.”

„Goddank,” zei Nella stil en schrok direct daarop over dat, wat ze had gezegd. Het was alsof ze daarmee Stan had uitgeleverd aan het gevaar. De man en de vrouw stonden op en gingen naar hun zoon.

„Stan”, begon Nella voorzichtig, op de toon waarmee ze hem 's morgens wakker maakte als hij naar de bibliotheek moest, „Stan.”

„Mobilisatie? Goed. Ik kom,” antwoordde Stan van boven zijn papieren met de stem van iemand die net wakker wordt. Hij gooide zijn pen en zijn sigaret weg, legde de gespikkelde steen uit Nechleby die hij sinds zijn jongensjaren als presse-papier gebruikte op zijn manuscript en liep naar de deur.

Gamza herinnerde er hem rustig aan, wat de naam van zijn garnizoen was. Nella ging met handen die koud waren van opwinding de spullen van haar zoon bij elkaar zoeken. Ton hoefde als Amerikaans burger niet in dienst en schaamde zich daar eigenlijk voor. Hij wilde Nella met alle geweld helpen. Stan hield ze allebei tegen.

„Niets daarvan,” zei hij zo triomfantelijk als een kleine jongen, die de grote mensen te slim af is, „ik heb alles al ingepakt, kijk maar.” Hij deed de kast open, haalde de volle rugzak eruit en zette hem op tafel.

De radio kondigde de mobilisatie af in het Slowaaks.

„Stan! Zo vlug! Hoe is het mogelijk!”

„Gisteren al,” bekende Stan, „ik werd aldoor gehinderd door de gedachte, dat ik niet vlug genoeg zou kunnen pakken als het zover was. Daarom heb ik het maar meteen gedaan en toen kon ik rustig schrijven.”

Hij ging met zijn rug naar de tafel toe staan en trok de eerste riem over zijn schouder. Maar die familie van hem!

„Wacht, hier heb je iets te eten. Wees nou verstandig, ze hebben het toch voor de radio gezegd. Neem die trui mee, daar zul je nog plezier van hebben. Verbandgaas! Ik haal het even uit de practijk!”

Ton stopte sigaretten in zijn binnenzak. Ze hadden hun hart wel met hem willen delen. En door dit bijeen-scharrelen van kleinigheden werd de tragiek van het afscheid minder zwaar. Niemand had tijd om erover na te denken, dat Stan misschien nooit terug zou komen.

„Vader,” zei hij heel vlug, toen hij een minuut met zijn vader alleen was — vlug, omdat hij zich schaamde, „vader, vergeef me alsjeblieft die stommiteit met dat somnifeen.”

Er was daarover tussen vader en zoon nog nooit eerder een woord gevallen.

Gamza drukte hem tegen zich aan in een korte, stevige omhelzing.

„Stil, je bent mijn jongen,” zei hij en streelde liefdevol en onhandig over zijn haar. Stanislav zag voor het eerst van zijn leven met verbazing, dat de tranen zijn vader in de ogen stonden.

Ton hielp hem met de rugzak en Stan met zijn meisjesachtige neus en zijn lichte haren bleef voor zijn moeder staan. Ze huide niet, ze glimlachte tegen hem, ze glimlachte om zijn hart niet te bezwaren, die glimlach was verschrikkelijk om aan te zien. Het was Nella's oorlogsglimlach. Stan kende hem niet, in de wereldoorlog was hij te klein geweest. En toen Gamza in Leipzig was, had hij voor niemand thuis oog gehad.

Helenka keek kwaad zoals altijd wanneer haar iets te machtig werd. Barbara was de enige die in tranen uitbarstte en ze probeerde er vlug overheen te praten.

„Er zit inkt aan je vingers,” riep ze, toen Stan haar een hand gaf. „Als je daar in dienst maar geen moeilijkheden mee krijgt.”

Barbara herinnerde zich het oude Oostenrijk nog best.

Stan moest erom lachen. Hij lachte jong en hartelijk en zo ging hij het huis uit.

Zijn vader en moeder liepen met hem de tuin door, de poort uit en een stukje de straat op. Maar ze konden hem niet bijhouden en hun zoon verdween in de duisternis.

De radio was nog niet klaar met zijn mobilisatie-afkondiging, maar in de nachtelijke stilte hoorde je, hoe sleutels met een schor, metalen geluid werden omgedraaid in de sloten en je zag, hoe kleine lampjes de mannen bijlichtten, die haastig uit de deuren kwamen.

„Vader,” zei Lidka huilend met het zangerige accent van Uly dat doet denken aan kinderverzorgsters en wiegeliedjes, „ik zal je je koffertje naar het station helpen dragen.”

Ze noemde haar man nooit anders dan „vader” en ze legde al haar tederheid in het „koffertje”.

„Blijf maar thuis,” zei haar man, haar over het haar

strelend, „Stjepaantje zou schrikken als hij je niet thuis vond.”

Stanislav had geluk. Voor de remise kreeg hij een taxi te pakken, sprong erin, noemde de naam van het station en daar gingen ze. Bij de brug hield een man met een koffertje hen aan. Nauwelijks was hij ingestapt, of alle lichten gingen uit, net alsof hij dat had bewerkstelligd door de druk van zijn voet op de treeplank. Stan kreeg het gevoel alsof de tijd in tweeën gesplitst was net als in de Nieuwjaarsnacht toen hij klein was. Alsof je van een bruggetje af het water insprong — van het ene element in het andere. En ze reden door. Het verleden, zo rustig in de vertrouwde kring van de schemerlamp, het verleden toen Stan beslissingen had moeten nemen voor zichzelf was voorbij — en in het reusachtige onbekende donker, dat naderbij wentelde, behoorde hij zichzelf niet meer toe. Militaire vrachtauto's flitsten hen voorbij langs de Chotekstraat de stad uit. Je wist niet wat ze vervoerden. Geschut? Mensen? De soldaten riepen en zongen niet in het donker, het was één gewapende massa van metaal en mensen, het was de oorlog die daar reed. Zouden de Duitse vliegtuigen Praag niet bombarderen om de mobilisatie in de war te sturen? Maar dat was Stan's zorg niet. Zijn zorg was het Wilsonstation en daar reden ze heen. Als hij alleen was geweest, zou hij misschien angst hebben gevoeld, maar het gaf hem een vreemd gevoel van opluchting dat hij zichzelf niet meer toebehoorde. Het leek wel alsof alles wat er gebeurde zich onder de waterspiegel afspeelde: zij, die liepen en reden spraken in het geheel niet, zij hadden al hun energie nodig voor de haast. Hoe later het werd en hoe dichtter ze bij het centrum kwamen, hoe spookachtiger zich de mannen met koffertjes en rugzakken vermenigvuldigden. Het was alsof de massale donkere huizenblokken en de exotisch aandoende uitgerafelde bomen van het park alsmaar mannen met koffertjes baarden. Hele stro-

men trokken naar het Wilsonstation toen de taxi daar aankwam en in plaats van één Stan stapten er drie weerbare mannen uit. Het is een heel eind van Streschovitse naar het Wilsonstation.

„Wat krijgt U van me?”

De taxi-chauffeur zwaaide met zijn hand. „Niets. Vandaag is het voor niets.”

En hij draaide zijn wagen, om anderen te gaan halen.

Voor Stanislav uit gingen twee jongens met regenjassen over hun vettige overalls, zó als ze uit de nachtploeg waren gekomen het stampvolle station binnen.

„Het is toch niet mogelijk, dat zo'n prachtig volk verliest,” dacht Stan. „We hebben nooit veel om militaire parades gegeven. Nee, we hebben nooit soldaatje gespeeld. Maar als het ernst wordt....”

Engelse ziekte

Nauwelijks kwam Gamza de kamer in waar ze bij de radio zaten, of Mitja overlaadde hem met verwijten.

„Opa! Zie je nou wel! Ze hebben de Snjezka *) al! En jij hebt gezegd....”

Helenka trok Mitja aan zijn mouw terug.

„Laat Opa met rust!” snauwde ze. Het jochie keek haar verbaasd aan. Zo kende hij zijn moeder niet.

„En het is toch echt waar,” hield hij vol, „Opa heeft gezegd, dat we de Moffen niets willen afnemen, maar dat we ons ook niets zullen laten afnemen!”

Inderdaad, hoe konden we het tegenover onze kinderen verantwoorden dat we het ten slotte toch hadden toegelaten?

„Mitja als je niet ophoudt ga je de kamer uit!” schreeuwde zijn vader.

Mitja keek van zijn vader naar zijn moeder en wist niet, wat voor verkeers hij had gedaan.

Nee, de veelgeplaagde volwassenen waren in die dagen na München niet aardig en niet eerlijk tegen hun kinderen. Ze waren geladen met haat en omdat ze aan het grote ongeluk niets meer konden veranderen, barstten ze uit om kleinigheden.

„We krijgen de Snjezka vast wel weer terug,” zei Opa.

Maar Mitja liet zijn kin op zijn borst zakken, lei zijn handen op zijn rug, bleef staan en dacht na.

*) Hoogste berg van Bohemen.

„Dat zeg je natuurlijk maar zo tegen kinderen,” zei hij eigenwijs. Ook Mitja had in niemand meer vertrouwen.

„Hoe kunnen jullie daar nog naar luisteren,” zei Gamza woedend en draaide heftig de knop van het toestel om. „Wat heeft het voor zin om jezelf zo te kwellen.”

Maar overal zaten de families bij de radio als op de gang voor een operatiezaal, waar niemand van de familie wordt toegelaten en ze luisterden hoe de knoeiers van de vrede de Republiek amputeerden. Het verdriet was algemeen, maar iedereen had nog een bijzonder dierbaar hoekje waar hij persoonlijk om treurde. Mitja had, zoals U gehoord hebt, het grootste verdriet om de Snjezka, omdat dat de hoogste berg van Bohemen is en kleine jongens zijn erg gesteld op alles wat het grootste is. De oude Horynek, Lidka's vader, treurde om Karlovy Vary (Karslbath). Hij had het altijd zo mooi gevonden om verhalen te horen over het water, dat zo heet uit de aarde borrelde dat je er een ei in zou kunnen koken. En dan die jachthond die er in verbrand was, toen de koning met zijn gezelschap daar het hert waren gaan jagen — bij de Vykoukals in de gang hing een groene prent over het ontstaan van Karlovy Vary. Horynek was er nooit van zijn leven geweest, stel je voor, zo'n dure badplaats is iets voor een Maharadja of de koning van Engeland. Maar nu zat de oude man met zijn zieke been op een krukje bij de radio en snikte: „Dus Karlovy Vary hebben ze ons ook al afgenomen!” Juffrouw Kazmarova treurde het bitterst om de bronnen van Smetana's Vltava. En Jestjed van Karolina Svjetla! *) En het meertje van Macha! **) De hele artistieke kaart van Bohemen hadden de Duitsers afgeknipt! Nella Gamzova zag het land van haar jeugd voor zich, bergen in de sneeuw, de hut, de skitocht waarop Helenka, toen die nog een klein meisje was, haar voor de bevriezingsdood had gered. Waarom

*) Tsjechische dichteres.

**) Tsjechische dichter.

was ze toen niet dood gegaan! Haar moeder was gelukkig, die was dood! Jawel, Nechleby lag nu vlak bij de grens. Gamza zag voortdurend een herfstig heideveld voor zich, waarboven koolwitjes vlogen, zoals hij het die keer gezien had toen hij de kleine Bertha over de grens had gebracht.

„Weet je,” zei hij somber en moeilijk, „dat Torgler tegenwoordig lid van de Hitler-partij is? Jawel, hij is een georganiseerde Nazi. Wat waren we toen kwaad over die verdediging van Sack, wel, hij had gelijk. Voor sommigen is het concentratiekamp toch wel goed. En wij, gekken, hebben gehoopt op het linkse Duitsland!”

Als zelfs Gamza de moed liet zakken dan was het wel heel erg. Maar als bij mensen, die van elkaar houden de een in somberheid dreigt te vervallen, probeert de ander een lichtpuntje te vinden.

„En Thälmann dan?” bracht Nella er tegen in, „denk niet aan Torgler, denk aan Dimitrov.” Die naam werkte op Gamza altijd als een opwekkend middel. „Weet je wat jij moest doen?” zei ze onder vier ogen tegen haar man, „je moest ook naar de Sowjet-Unie gaan — hier is het niets gedaan voor je.”

Ze keek hem aan vol liefde en vol vrees, een vrees die ze niet eens durfde uit te spreken.

„Als de Partij me stuurt zal ik gaan,” zei Gamza, „anders blijf ik. We hebben hier mensen nodig.”

Mitja stormde de kamer binnen op zoek naar zijn bal en kon hem niet vinden.

„Die ellendige Hitler, nou heeft-ie mijn bal weer gestolen,” viel hij uit.

Het echtpaar Gamza voelde zich heus niet zo erg vrolijk. Maar nu moesten ze toch om hun kleinzoon lachen.

„Hitler steelt toch alles, wist je dat niet?” zei Mitja opgewonden, „Mevrouw Houschkova heeft het ook gezegd. Hij laat ons niks over, zegt ze.”

Mevrouw Houschkova was Barbara's zuster, die met

man en zoon uit Cheb was weggelopen. Voorlopig woon- den ze bij de Gamza's, want ze wisten niet, waar ze naar toe moesten en Mitja had groot vertrouwen in hen ge- kregen. Hij was altijd blij als hij nieuwe mensen zag. Wat een geluk, dat de zoon van mevrouw Houschkova auto kon rijden en zodoende zijn ouders in een oude rammel- kast had kunnen wegbrengen. De Duitsers zouden ze gestenigd hebben. Er was geen sprake van een trein in dit gekkenhuis. De mensen stonden op de treeplanken, op de daken van de wagons, op de bumpers — de spoor- wegen stelden niet genoeg treinen ter beschikking. Maar de mensen moesten de orde en rust handhaven! Er was voor gezorgd, dat ze op hun gemak konden vertrekken! En als je dan eens wist, hoe diegenen die een auto hadden zich gedroegen! Wat ze er voor vroegen en hoe ze de lui afzetten! Het kon gebeuren, dat een gezin zijn laatste centen voor een wagen neertelde en hem dan nog niet kreeg — een rijkere had meer betaald. Waar was de stemming van de nacht van de mobilisatie gebleven, toen de taxi-chauffeurs voor niets reden? Ja, waar was die gebleven!

Stanislav's leven leek niets op het helden-epos dat hij had verwacht. Overdag speelde hij voetbal met de sol- daten en 's avonds kaartte hij. In de stad waar hun gar- nizoen lag, woonde een oude Franse legionair. *) Toen hij hoorde van München nam hij een bijl en een blok, legde er al zijn medailles op en hakte ze kort en klein. De mensen huilden, de mensen tierden, de mensen waren gek.

Stel U deze mensen voor: hun zenuwen waren gespan- nen tot brekens toe, zij waren vastbesloten hun rechten te verdedigen en Europa opende een raampje en goot een emmer vredessop over ze uit. De Boheemse leeuw **)

*) Tsjechische leden van het oude Oostenrijkse leger die in de oorlog van 14—18 naar het Franse leger zijn overgelopen om tegen Oostenrijk en voor de Tsjechoslowaakse Republiek te vechten. Er bestaan ook Italiaanse en Russische legionairs.

**) Wapendier.

schudde zich, alsof hij een koude douche had gehad en kroop van schaamte in een hoekje. Hoe was dat gebeurd, Jezus Christus nog aan toe, hoe kon dat toch gebeuren? Waarom was de nationale vergadering niet bijeen geroepen? Waarom gaf de Volkenbond geen kik, toen Litwinov in Genève een beroep op haar deed? Waar diende de Volkenbond dan voor? Waarom hadden de Engelsen en de Fransen de derde bondgenoot, de Sowjet-Unie niet in München uitgenodigd? Waarom moest Mussolini er zich mee gaan bemoeien? En waarom in hemelsnaam werden wij in München vertegenwoordigd door zulke nullen? Waarom? Dat zal ik U vertellen: omdat ze er ons helemaal niet bij nodig hadden.

Het was voor het eerst in de wereldgeschiedenis dat iemand een oorlog had gewonnen met zijn bek. Als de rover Adolf floot, vielen de grensstenen om. Adolf, de rattenvanger speelde en Frankrijk en Engeland dansten samen op zijn wijsje. Europa was gek geworden. Toen de begrafenis van München voorbij was, heerste er in alle welgestelde Frans-Britse gezinnen grote vreugde over de eeuwige vrede. De Fransman en de Engelsman, die een gegeven woord hadden gebroken, kwamen terug naar hun land, dat geen sikkepit schade had opgelopen en werden met gejuich begroet en met roem overladen. Ze hadden hun handen afgetrokken van de Republiek, maar toen werd in de Engelsen toch het Christelijke geweten wakker. Dat kleine, onbekende landje, waarvan je de naam nauwelijks kon uitspreken had zich werkelijk prachtig opgeofferd voor het welzijn der mensheid, het was allemaal net zoals in de leerboekjes stond. Ze moesten wat doen voor dat brave, armoedige, ijverige volk, dat er zo schilderachtig uitzag in de klederdracht van de Verkochte Bruid. *)

Ze hielden een inzameling voor ons en het moet gezegd, dat ze niet zuinig waren. Een lady gaf zelfs een

*) Opera van Smetana.

heel zilveren theeservies. Dat is geen mop, de radio riep het om.

„Ik zou,” zei Lidka, „ik zou dat mens die kan op haar hoofd kapot willen slaan.” (En daar kunt U dan het best aan zien, hoe primitief die Slaven zijn).

Hajek was thuis, maar er viel niet met hem te praten. Zijn trein was 's morgens vroeg aangekomen, maar hij had de hele dag ergens in de kroegen van Ztratsena rondgezworven. Hij schaamde zich om naar huis te gaan. Hij wachtte tot het donker was, dan konden ze zijn gezicht niet zien.

„Nou, we hebben — gedemobiliseerd,” zei hij, terwijl hij zijn zwarte militaire koffertje zwaar op de grond zette, „je zult wel blij met me zijn, hè moeder?”

Lidka omhelsde hem en begon te huilen. Zo begroetten de mensen in Bohemen elkaar toen.

De koffer stond in de kamer als een doodkist. Hajek rook naar brandewijn.

„Laat de timmerman maar terug gaan naar zijn planken en de boer naar zijn ploeg,” zei hij spottend, „onze nieuwe grenzen zijn goed beschermd. Ze pikken weliswaar net op dit ogenblik Brjetslav in, maar laat de bevolking vooral de orde en de rust bewaren. Hebben we daarvoor generaal Syrový nodig gehad?” schreeuwde hij opeens en sloeg met zijn vuist op tafel, dat de lepels en vorken begonnen te dansen. Lidka schrok op en begon weer te huilen.

„Rust!” zei haar man dreigend en hief zijn zware vuist op, „rust en orde, zeg ik je, anders....”

Lidka bleef star staan. Was dat vader? Ze hadden toch altijd samen geleefd als twee tortelduifjes! Nog nooit van haar leven had ze hem dronken gezien, ze was bang voor hem. Maar plotseling begon hij zonder reden te lachen.

„Die gekke chauffeur van die tank,” zei hij giechelend, „ik kom en kijk en daar houdt me die kerel een lange

stok vast en aan het eind van die stok heeft hij een mand vastgebonden en daar vreet een paard uit. Hij voerde het paard op een afstand — hij was bang. Zij hadden hem naar de verkeerde eenheid gestuurd, hij kwam bij de paarden en kon er niet mee omgaan. Ja, ja, die militaire dienst, dat is me een mooi grapje. Verdomme mens, — lach toch. Waarom zit je er aldoor bij als een treurwilg?"

„Stil toch, Stjepanek slaapt.”

„Jij en die jongen kunnen me allebei gestolen worden,” gromde de man en liet zich met zijn modderige laarzen aan op het bed neervallen. Vader, die altijd zo zuinig was! „Ik heb genoeg van de wereld,” zuchtte hij, trok de deken over zijn hoofd en draaide zich om naar de muur.

Mijn God, wat een nachtmerrie was dat in die Tweede Republiek!

„Hij is echt een stakker,” dacht Lidka in vreselijke eenzaamheid. „Maar ben ik er beter aan toe en de jongen, wat kan die er aan doen?”

Je moest je woede toch op iemand koelen! Nooit waren de mensen zo slecht voor elkaar geweest als in het begin van de Tweede Republiek, toen de verslagen soldaten terug kwamen uit een oorlog, die ze niet en toch verloren hadden. Wij waren getroffen door een ongeluk, waarvan geen voorbeeld bestond in de wereldgeschiedenis, een ongeluk, dat op de een of andere manier nergens onder te rangschikken viel. De harten van de mensen raakten in de war. Gedurende de mobilisatie behandelden we elkaar als kameraden, tijdens de Tweede Republiek als vijanden. We konden elkaar wel vermoorden uit wanhoop, omdat iedereen ons verlaten had, omdat iedereen ons verachtte. We schaamden ons voor Frankrijk, omdat we het geloofd hadden en we schaamden ons voor de Sowjet-Unie, omdat we ons niet verdedigd hadden, we durfden elkaar niet in de ogen te kijken. Het was alsof de dolksteek in de rug, die Europa ons ge-

geven had, onze ruggegraat had gebroken. Een epidemie van haat teisterde het verzwakte land. De naam van de grootste schuldige, van de Anti-Christ, mocht niet meer genoemd worden want ons lot was met het zijne gekoppeld. Daarom schoven de mensen de schuld op elkaar en wezen elkaar met de vinger aan. Iemand moest het toch gedaan hebben.

„Het is allemaal de schuld van de communisten,” zei een vrouw in de winkel waar Nella haar boodschappen deed, „als die niet alsmaar met Moskou waren komen aandragen hadden we deze winter net als altijd naar Spindel *) kunnen gaan. Dan hadden de Duitsers ons niets gedaan.”

Ze zei het niet tegen Nella, ze zei het alleen terwijl zij er bij was en goed hard. Gamza's vrouw begreep het. Maar ze was er nu eenmaal het type niet naar om ruzie te maken.

„Dacht U?” zei ze alleen maar en hief haar hoofd een beetje hoger „wel, we spreken elkaar nog wel eens nader.”

Vlak voor Allerzielen kwam Stanislav Gamza thuis, een bedroefde soldaat. Hij herkende zijn geliefde stad niet meer. Ze zag er op deze trieste Novemberdag zo zielig, verwaarloosd en onaantrekkelijk uit, als een vrouw die door een man versmaad is, het was, alsof ze van louter apathie vergeten had zich te wassen en te kammen. De wind joeg stof en gevallen bladeren door de straten, waar de mensen even doelloos langs slenterden. Er was geen reden meer om zich te haasten. Het plein om het parlamentsgebouw, waar Stan zo in opwinding was geraakt, was leeg. Twee oude gepensioneerde soldaten, met strenge maar helemaal niet sombere gezichten liepen er langzaam en waardig rond.

„Ik heb altijd wel gezegd, dat het zo af zou lopen,” zei de een tegen de ander op een toon, waar duidelijk

*) Wintersportplaats in de Sudeten.

zijn voldoening uit sprak. Stanislav wist niet, waar ze het over hadden. Maar hij zou er op durven zweren, dat het over het einde van de Republiek ging. Het vervulde deze hoogwaardigheidsbekleders op sterk water met een late triomf dat het werk, waar men hen niet bij nodig had gehad, gefaald had. Alles wat vergaan en rot was van binnen, alles wat niet bloeide, alle menselijke zwammen, parasieten en schimmels voelden zich behagelijk in deze politieke herfst. Oostenrijkse majoors op wachtgeld en gewezen keizerlijke raadsheren kwamen weer tot aanzien door hun loftuitingen op de tijden van vroeger en hun kennis van het Duits.

Die vrouw van de majoor bofte maar, dat ze het van kind af aan gekend had! Ro Häuslerova moest nu inhalen wat ze gemist had. Ze wilde met haar tijd meegaan en daarom nam ze bij de majoorsvrouw Duitse les. En de vrouw van de majoor ging houden van „Ihr junges Frauerl, immer frisch und munter.“ Ro leefde echt op. Voor het eerst in al die bittere jaren leerde ze de waarde van het leven kennen. De angst, dat ze door een bom zou worden verminkt of door gifgas verstikt was gelukkig voorbij. Mevrouw Häuslerova liet de verduisteringsgordijnen die het huis zo ontsierden voor de ramen weg halen en van haar oorlogsvoorraad liet ze een *vlot* overgangs-pakje maken en een avondjurk. Ze praatte over de Sudeten als iedereen, dat hoorde zo. Maar ze was niet zo dom om zich het hoofd te breken over een gat als b.v. Liberets, terwijl ze zelf in Praag woonde. Nechleby hadden ze niet ingepikt, dat was het voor-naamste. Waarom zou ze treuren om de Republiek van haar meisjesjaren? Ze had er niets goeds in beleefd, hoogstens liefdesverdriet en een ongelukkig huwelijk. Nu werden haar de ogen geopend en ze begreep, dat achter alles wat er in haar leven mislukt was de Bolsjewiki, de vrijmetselaars en de Joden hadden gezeten. Het was hun schuld dat Karel Vykoukal haar had laten

stikken. Nu waren ze *ontmaskerd* en dat was maar goed ook.

Stan keek de roze middagkrant in en het werd donker voor zijn ogen. Hij nam het groene avondblad ter hand en kreeg koude rillingen. Maar toen hij het witte literaire maandblad open deed en zag, hoe ook dat geteisterd werd door een epidemie van haat, werd hij werkelijk misselijk. Als kind had Stan erg veel gehouden van Prsemysl Ottakar II, de gouden koning. De dag, dat ze op school de slag op het veld van Moravië behandelden werd hij ziek en kreeg koorts. De hele nacht ijelde hij en zag in zijn dromen, hoe de vijanden de gevallen koning rondom het kamp sleurden en zijn hoofd tegen de grond sloeg. Deden die schrijvende schurken niet hetzelfde met Masaryk? Ze hadden het lijk van de bevrijder uit zijn graf in Lana opgegraven en sleurden het door de straten. Er was geen roddelpraat belachelijk, laag en gemeen en geen laster smerig genoeg om hem ermee te besmeuren. Om nog maar niet eens te spreken van de president die was afgetreden. Natuurlijk, op iemand moest het verdriet van het volk afgewenteld worden. En het kwam zo goed van pas: de een was dood, de ander over de grens. Ze hoefden aan niemand verantwoording af te leggen en daardoor groeide hun moed bij de dag. Waarom zouden ze zich generen? Waarom zouden ze het er niet van nemen? Het lag in de geest van de tijd, dat men weerlozen aanviel. Het wanhopige land leek op een schorpioen, die zichzelf met zijn angel steekt.

Toen Stan zijn laatste verhaal nog eens doorlas, dat verhaal waarvan hij in de mobilisatienacht met zijn vingers nog vol inkt rechtstreeks de dienst was ingegaan, merkte hij, dat de bladzijden nog heet waren van de eerste Republiek: de zekerheid en de vastbeslotenheid straalden er uit op. Hij schrok toen hij bedacht, hoe anders alles sindsdien was geworden: hoe oud, hoe vervallen, hoe gemakzuchtig. Hoe veel gelukkiger waren de

mensen toch geweest, toen ze tegenover het gevaar hadden gestaan! Waar was al die prachtige energie gebleven? Ze was verspild in het geharrewar om kleinigheden thuis. Ze hadden niet alleen de bergen en de spoorwegcentra verloren, maar ook het karakter en dat was erger.

Stan nam zijn verhaal en ging naar de uitgever.

„Goed dat U komt,” zei de directeur, „ik wilde U juist opbellen. Ik heb een verzoek aan U.”

„Ik aan U ook,” antwoordde Stan, „is het boek al gedrukt?”

„Nee, het is gezet zoals U weet en ik wilde juist....”

„Dat komt goed uit,” zei Stan en gaf hem zijn laatste Praagse verhaal. „Dat zou ik er nog graag in willen hebben, ik hoop dat het gaan zal. Het is maar kort. Het zou in minder dan geen tijd gezet kunnen worden.”

De directeur keek het verhaal over de algemene staking door, streek over zijn kin en glimlachte twijfelend.

„Het is moeilijk, de boel is al opgemaakt.”

„Mijnheer, doet U mij dat plezier. Er is mij ontzettend veel aan gelegen. Weet U waarom? Om de mensen te laten zien, wat we geweest zijn — nog maar zes weken geleden. Om er een beetje energie in te krijgen. Om ze op te wekken uit hun neerslachtigheid.”

„Ze laten het er immers toch niet door,” zei de directeur en noemde de namen van boeken en films, die verboden waren. „Ik wilde U juist vragen, of U er een van de verhalen uit wilde halen — „Het Kasteel”.

„Dat over Masaryk,” zei Stan ontsteld. „Daar hebben ze op het ogenblik juist het meeste behoefte aan. Nee, dat haal ik er voor geen miljoen uit.”

„Ze zullen het boek in beslag nemen en dan is de pret afgelopen. Wat heeft dat voor zin,” zei de directeur ontstemd.

Stan werd bleek van woede.

„Dan neem ik het manuscript terug! Het verschijnt òf in zijn geheel, òf helemaal niet.”

„Vergeet niet, dat U een contract hebt getekend.”

„Mijn vader is advocaat. Ik zal hem de zaak voorleggen. Goeden dag.”

En daar ging Stan's eerste boek waar hij een jaar op geleefd had, waar hij zich op verheugd had als een klein kind en waarvan hij gehoopt had, dat het tegelijk met het twintigjarige jubileum van de Republiek uit zou komen.

„Als je eens wist,” zei Ton thuis, „hoe doods het bij ons in de fabriek is. Alle militaire leveranties zijn stopgezet. Niemand moet er mij mee aankomen dat de regering van plan is de tegenwoordige grenzen te verdedigen.”

Maar het land was dan ook gekrompen als een ezels-huid! De verminkte natie lag daar om de laars van Hitler heen, zij kon niet voor- en niet achteruit en Goering vond dat zo gemakkelijk, dat hij zijn dikke buik moest vasthouden van het lachen. Het landje speelde voor staat met zijn Jan Klaassen-regering en Gulliver hield de lilliputters in zijn handpalm. Wat Hitler, de Pool Beck en de Hongaar maar bedachten, dat kregen ze, ze hoefden maar een kik te geven. Massa's emigranten stroomden van alle kanten de grenzen over en het centrum van het land binnen — en hoe moesten ze gevoed worden? En waar moesten de baantjes vandaan gehaald worden? Maar deze economische strubbelingen werden veroorzaakt door de werkende vrouwen. Aan hen hebben jullie je ongeluk te wijten, landgenoten uit Most, uit de Karvina en uit Koschitse. Die schaamteloze wijven storten zich maar op het werk, zelfs als ze getrouwd zijn inplaats van zich door de mannen te laten verzorgen en stoten ons het brood uit de mond. Weg met alle getrouwde vrouwen uit het openbare leven! Dat die rijke dochter van Kazmar zich niet schaamt om de Republiek leeg te vreten! Juffrouw Kazmarova was weliswaar niet getrouwd en ze had afstand gedaan van haar erfenis,

maar wie lette in die donkere dagen nu op zulke kleinigheden! In de kranten werden scheldstukjes tegen Eva geplaatst, de landelijke schoolraad trok het zich aan. Weg met de manwijven zonder vrouwelijk gevoel! Zij hadden de Republiek te gronde gericht. Geef de vrouwelijke dokter inplaats van een scalpel een keukenmes in handen, jaag de ambtenares en de lerares naar het fornuis en Jantje achter de kachel en dan wordt het weer goed in het land van de Heilige Wenceslaus. We zullen de oude eerbaarheid herstellen!

„Slaap maar met jullie vrouwen en eet je varkensvlees met kool, niemand neemt jullie je nationale gebruiken af, jullie zijn een rechtschapen en ijverig volkje,” liet het Derde Rijk ons bij monde van Beran zeggen. „Werk, ga naar de kerk als je daar zin in hebt, breng je spaarcenten naar de Kampelitsjka *) die van ons is — maar bemoei je in hemelsnaam niet met de politiek. Je ziet toch, hoe ver jullie het ermee geschopt hebben?”

„Zo kan dat toch niet blijven. Er moet iets tegen gedaan worden,” zei Vlasta Ticha heftig met haar donkere stem, die Stan in zo lang niet meer gehoord had en boorde haar uilenogen in zijn gezicht. Wat had haar spookbeeld in de nissen van het Clementinum het Stan indertijd lastig gemaakt! En nu was ze hem in de bibliotheek komen opzoeken, zo maar in levende lijve, ze zat op de stoel naast het bureau net als iedere andere bezoeker en alle angsten en verschrikkingen van de liefde waren vervlogen! Ze waren door zoveel dagen van opschudding en beroering heengegaan. Het was heel natuurlijk dat oude vrienden elkaar opzochten als het hen te benauwd om het hart werd.

„Heb je soms ook ontslag gekregen omdat je getrouwd bent?” vroeg Stanislav.

„Ja,” zei Vlasta, „maar ze hebben het al weer ingetrokken ook. Tegen mij beginnen ze niets. Ik zou wel eens

*) Bank.

willen zien, hoe ze zonder mij een repertoire zouden kunnen opstellen. Dan konden ze meteen wel inpakken."

Het Tsjechische zelfbewustzijn was sinds de tijd van München erg gefnuikt. Maar Stan stelde vast, dat dat van Vlasta nog in onverminderde mate aanwezig was.

„Maar die rotzooi die we nu aan het instuderen zijn!" klaagde ze, „dat tempo van zo'n modern blijspel! En de Tsjechen zijn verstandig geworden en grijpen terug op folkloristische ridderspelen, waarin de vrouwen allemaal stomme grieten zijn. Maar ik word voor de generale ziek. Daar treed ik niet in op!"

„Ik hoop, dat je je woord houdt," dacht Stan.

„En heb je gelezen, dat een godsdienstige schrijver lofzangen aanheft over wat ons overkomen is? Hij zegt, dat het een vingerwijzing van God is, die allang nodig was voor onze ten hemel schreiende zonden en dat we veroemd zijn en dat hij God daarvoor dankt?"

„Dat is een uitzondering," zei Stan, „juist de schrijvers houden zich over het algemeen goed."

„Ja, daarom gaan ze in de kranten zo tegen ze te keer," zei Vlasta, „daarvoor ben ik gekomen. Arbeiders en studenten hebben me gevraagd, of ik een voordrachtsavond voor ze wilde houden over — laten we zeggen over de kracht tot verzet. Om te bewijzen, dat we er ons niet bij hebben neergelegd en dat we ons niet hebben overgegeven, ook al is de zaak overgegeven. We moeten ze wat zuurstof inpompen anders stikken ze nog. Stan, jij hebt ook wat geschreven — geef het mij!"

Stan bloosde als een jong meisje.

„Hoe weet je dat?" vroeg hij verbaasd.

„Bij het toneel weet je altijd alles. Wanneer mag ik het laten halen?"

De avond werd ingeleid door Gamza.

Het houden van politieke bijeenkomsten was verboden, maar Gamza kwam op dit „gezellige avondje" dat, om de politie buiten de zaal te houden, was aangekon-

digd als een onschuldige clubavond van de Vereniging van Vrienden van de Tsjechische taal, toch in het openbaar aan het woord. Voor de politie was er beslist geen plaats! Het was stampvol, er kon geen mens meer bij.

„Geloof vooral niet, vrienden,” begon Gamza, „dat de hele wereld ons in de steek heeft gelaten. Dat is niet waar, men doet het met opzet zo voorkomen om ons er toe te brengen ons uit wanhoop bij onze buurman aan te sluiten. Maar zolang de aarde bestaat is het nog niet gebeurd, dat de duif liefde opvatte voor de reuzenslang en het lam voor de slager (de zaal applaudiseerde wild) en dat zal ook nu niet gebeuren. Wie waren en zijn tot op dit ogenblik allemaal tegen München? Alle communistische partijen over de hele wereld met de Sowjet-Unie voorop, dat is waarachtig geen kleinigheid. Alle echte democraten in Europa en Amerika. De Engelse arbeiders hebben tegen München gestemd, het Britse volk heeft een betoging voor Tsjechoslowakije gehouden. En laten we ook aan de enkelingen denken, onverschillig tot welke partij ze behoren, die een stuk eergevoel hebben overgehouden, wier gevoel voor rechtvaardigheid niet is gestorven. U herinnert zich allen de geste van generaal Faucher van de Franse militaire missie hier ter plaatse. Hij verliet het Franse leger onmiddellijk na Godesberg en stelde zich ter beschikking van de Tsjechoslowaakse strijdkrachten. Denk aan de eerlijke woorden waarmee de Franse journalisten Kerillisen Madame de Tabouis het voor ons hebben opgenomen, al hebben ze een andere politieke overtuiging dan wij. En wat verklaarde in het Engelse Parlement Winston Churchill, een conservatief van top tot teen, maar een man, die onmiddellijk aanvoelt wanneer Albion in gevaar is? „Engeland had de keuze tussen oorlog en schande. Het heeft de schande gekozen en zal de oorlog krijgen.”

(„Wat hebben de Moffen toch met ons gedaan, dat we nu de oorlog moeten wensen,” dacht Nella.)

„Geloof niet, dat München onze tweede Witte Berg is. Ook dat wordt telkens weer herhaald, omdat ze willen dat we ons hoofd laten hangen en onze handen in de schoot leggen. Niets speelt de vijand zo zeer in de kaart als onverschilligheid en berusting. Waarom moeten we om de Sudeten blijven treuren? We hebben de Beskyden, we hebben de Karpathen, *) we hebben genoeg bergen om ons te verdedigen, we hadden niet mogen demobiliseren. En nu gaat het nog om één front: om de vesting in onze geest. We moeten weerstand bieden aan defaitistische stemmingen. Dit is geen Witte Berg, wees maar niet bang, we zullen niet wéér driehonderd jaar hoeven te wachten. De geschiedenis heeft een ander tempo gekregen, die vliegt tegenwoordig. Het is geen einde, het is een begin. Er komt een oorlog, waarin twee wereldbeschouwingen, die de mensheid verdelen, twee ideeën, die niet naast elkaar kunnen leven: het geloof in geweld en de superioriteit van het ras en het geloof in de gelijkheid en broederschap van alle volkeren met elkaar in botsing zullen komen. Europa bevindt zich voor de tweede maal op de tweesprong. Het is weer de verkeerde kant opgegaan, het heeft de weg gekozen die doodloopt. Er was werkeloosheid en ze losten dat op, deels door de steun en deels door te schieten op de hongerige arbeiders, inplaats van het kwaad bij de wortel aan te pakken en het economische stelsel te veranderen. Nu zetten de brandstichters van het proces in Leipzig de wereld in vuur en vlam en de andere staten gooien er het ene houtblok na het andere in — natuurlijk uit een vreemd bos — en voeden het vuur. Pas wanneer de vonk overspringt op hun eigen dak zullen hun ogen opengaan. Dan zullen ze hun struisvogelpolitiek laten varen en tot inzicht komen. De vijand zelf zal het hun wel aan het verstand brengen. Jammer, dat het zo laat komt!

*) Bergen in Moravië en Slowakije.

Zonde van die verspilde energie. Maar eens zullen ze hun dwaling inzien en op hun weg terugkeren. Het Frankrijk van Daladier en het Engeland van Chamberlain zullen niet eeuwig bestaan! Regeringen gaan, volkeren blijven. De Fransen met hun beroemde revolutionnaire traditie en de Engelsen die zo trots zijn op hun burgerlijke vrijheden zullen ervoor bedanken zich te buigen voor een opgeblazen indringer, die zichzelf tot God heeft uitgeeroepen. Vergaap U niet aan zijn tijdelijke macht! Geen boom groeit in de hemel. Denk aan Napoleon! Ik weer niet, dat ons pad in de tijd die voor ons ligt over rozen zal gaan. Nee. Het wordt hard. We moeten ons harden. Er komen moeilijke tijden. Maar we zullen overwinnen, als we één kunnen zijn. Zorg ervoor, dat op de Boheemse velden en weiden ons nationale onkruid, de nijld, niet zal opschieten. Luister niet naar geroddel en roddel zelf niet! Spaar je heilige toorn — je weet voor wie! Zorg ervoor, dat de natie niet versplinterd wordt, want de Duitsers proberen dat met de oude, beproefde methode: verdeel en heers! Laten we elkaar beloven, dat we trouw zullen blijven."

De lucht daverde van het applaus.
„Het moet duidelijk gezegd worden: wij communisten aanhangers van Gottwald, waren met het grootste gedeelte van het Tsjechische volk vóór het verzet, het verzet tot elke prijs. We vertrouwden op ons leger, op onze versterkingen, op de dertig Sowjet-divisies, die aan Roemeense grens gereed stonden om ons te hulp te komen."

(„Zouden de Roemenen ze doorgelaten hebben? er iemand in de zaal.)
„De president, verraden door Frankrijk aan natie hij zoveel jaren het lot van de Tsjechoslov staat had verbonden, wilde het volk een oorlog be — hij dacht, dat het boven onze kracht zou gaan — het land verlaten, maar hij werkt verder v

„daar durf ik mijn hand voor
onze liefde voor en ons vertrouwen op
we het allemaal eens. Hoe heeft de oude Koni-
gezegd? „De wegen mogen verschillen, als de wil maar
dezelfde is.”

„Wat zijn de tijden veranderd,” fluisterde Helenka
tegen Stan, „Vader en de mannen van de Wedergebor-
te.” **)

Stan luisterde niet naar haar van louter opwinding
om Ticha, die zijn verhaal zou voorlezen.

„We zullen door onze wil de donkere tijd overleven,
tot het daagt in het Oosten. Het donderen in de verte
zal over een poosje dichtbij klinken en onder de moker-
slagen van het onweer zal de oude wereld ineensstorten.
Daarom verzet die oude, egoïstische, kapitalistische
wereld zich zo krampachtig. Het is geen einde, het is
een begin! En de Republiek zal uit die zondvloed te
voorschijn komen mooier dan ze was, gewassen in le-
venswater en nieuw als op de eerste scheppingsdag.
Ik zie het, vrienden, ik zie het voor me. Wat een vreugde
zal dat zijn....”

„Wat is er met hem aan de hand,” dacht Nella, toen
ze haar man zo zag en zijn stem hoorde. „Hij is een ander
mens geworden. We zijn door het ongeluk allemaal gaan
haten. Maar hij heeft er de reserves van goedheid en
liefde in zichzelf door ontdekt.”

De mens heeft behoefte aan hoop zoals de bloem aan
zon. En al die mensen, die in de zaal bijeen waren, nuch-
tere, verbitterde, vertwijfelde Tsjechen, zwaar beproefd
in de laatste tijd, zo vaak teleurgesteld, hard geworden
door verdriet en in zichzelf bevroren werden zachter
gestemd, ontdooiden en kwamen tot zichzelf. De jeugd
in de allereerste plaats, die loopt gemakkelijk voor iet-
warm. Maar ook de oudere arbeiders met hun stugg-

*) Tsjechische dichter.
**) Nationale letterkundige beweging in de 19e eeuw.

ernstige gezichten en hun afgesloofde vrouwen zagen ineens, dat ze nooit opgehouden hadden op betere tijden te hopen. Die Ticha mocht in haar privé-leven zijn wat ze was, maar zodra ze op een podium stond was ze een ander, was ze een sterk, zuiver mens. Ze zei de verzen precies zó, als U ze zou zeggen als Uw tong Uw gevoel zou volgen. Je hoefde je voor haar niet te schamen, ze had geen spoor van aanstellerij. En ze liet je de verzen van alle kanten zien, als een beeldhouwwerk. En ze zongen in haar mond zo melodisch als de beek uit de betreurde bergen, die we weer terug zouden krijgen. Ze zei verzen van smart, geloof en moed en las Stan's verhaal voor over het volk, dat eensgezind was opgetrokken naar het parlamentsgebouw. Stanislav en een paar jonge dichters waren die avond een ogenblik gelukkig. Jufvrouw Kazmarova, die tussen het publiek zat, was geen ogenblik buiten actie: ze hilde of ze applaudiseerde of ze deed allebei. Ze kwam uitgeput thuis, maar ze voelde zich toch gesterkt en beter opgewassen tegen dat, wat er de volgende dag zou gebeuren.

Dr. Kazmarova stond bij de landelijke schoolraad slecht aangeschreven. Ze had eens een leerlinge, die een communistisch pamflet in haar bezit had gehad, uit de moeilijkheden geholpen en haar collega de tekenlerares had niet verzuimd daarop op het juiste ogenblik te wijzen. Hoewel alleen de gehuwde leraressen op wachtgeld werden gesteld of ontslagen, kreeg Eva onbetaald verlof. Haar plaats zou worden ingenomen door een collega die uit de Sudeten was geëmigreerd en dit was haar laatste les. Bartosjova bracht haar uit naam van de klas een bos rode anjers als afscheidsgeschenk.

Het kevertje ging er bijna van huilen.

„Kinderen,” zei ze, „ik had gedacht, dat ik jullie tot het eindexamen zou brengen. Het afscheid van jullie valt mij zwaar. Misschien kunnen jullie je dat niet eens voorstellen. Jullie bent jong, het hele leven ligt nog voor

je. Bij mij is dat anders, ik had niets behalve jullie.”
„En wat hebben we haar geplaagd,” zei het geweten van de meisjes.

„U komt wel weer terug!” riepen ze door elkaar heen.

„Dat hoop ik ook,” zei juffrouw Kazmarova simpeltjes en ze voegde er een beetje stijf aan toe. „We zouden immers geen vrouwen zijn, als we niet bleven hopen. Wanneer een vrouw een kindje gaat krijgen, zegt men zo mooi van haar, dat ze in blijde verwachting is....”

Wat? Wat? De meisjes spitsten de oren. Voor deze dingen interesseerden ze zich natuurlijk. „Ik schrok al, ik dacht dat Kevertje een kind verwachtte,” zei er later een. Maar nu waren ze allemaal heel zacht gestemd.

„De vrouw is de draagster van het leven, ze richt zich naar de toekomst en ze gelooft in een beter morgen. Altijd als Bohemen er slecht aan toe was, hebben de vrouwen de hoop van het volk gevoed. Dat mogen wij nooit vergeten. Jullie niet en ik niet. Tot ziens, meisjes, tot weerziens.”

„Tot ziens in betere tijden,” riep de klas.

Enkelen kwamen nog naar haar toe om afscheid te nemen. Toen Bartosjova bij haar kwam staan, streek Kevertje haar over het haar. Maar ze kon niet laten te zeggen: „Zie je wel, Kazmarka heeft lekker het hele uur verkletst.”

Bartosjova werd verschrikkelijk rood.

„Stil maar,” zei juffrouw Kazmarova, „ik mocht je heel erg graag. Kom maar bij me, als je iets nodig hebt.”

Ze speelde de heldin, maar zelf wist ze nog niet wat er van haar terecht moest komen. „Lieve kind, er komen moeilijke tijden, denk om de achterwieltsjes!” had Rosenstamm na haar vader's dood tegen haar gezegd. Maar Eva had er geen acht op geslagen.

Wat nu?

In de eerste helft van Maart ging mevrouw Ro Häuslerova met het meisje voor een paar dagen naar Nechleby. Ze had niets dan ellende met die villa. Het water bevroor, de motor deed het niet, ze had last met de boiler — en het parket en de meubels in de logeerkamer moest ze ook op tijd in orde laten maken, want ze had voor de Paasdagen gasten gevraagd. Mevrouw Ro had een kwaai bui. Ze gaf niets om dat saaie plaatsje waar geen kip kwam. Maar wat kon ze anders doen? Ze had met Kerstmis net als anders naar Spindel willen gaan — ze kregen geen vergunning. Ze kon het maar niet geloven, dat de Duitsers twee zulke verzoeningsgezinde Tsjechen als het echtpaar Häusler niet over de nieuwe grens wilden laten en Gustav kreeg ervoor op zijn kop. Hij kon ook niets gedaan krijgen! In Februari had ze zich op de Rivièra verheugd — ze kregen geen pas. Dat was natuurlijk Gustav's schuld. Jawel, hij ging in Praag netjes naar de rechtbank en naar kantoor en Ro kon alleen met haar meisje en haar chauffeur in de Maartse plensbuien rondhangen. Overdag ging het nog, dan moest ze op de werklieden letten, want die braken het dak boven je hoofd af als je dat niet deed. Het truitjesbreien, kruiswoordraadsels oplossen en gramofoonspelen hing haar grondig de keel uit.

Nella Gamzova sorteerde 's morgens de post en schreef de rechtzittingen, dagvaardingen en termij-

nen in de agenda. Op de zestiende had Gamza „Kazmar-dag” — ze zette een dikke rode streep onder die datum. „Kazmar-dag” noemden ze op de rechtbank de dag, waarop de geschillen tussen de employeés en de directie van Kazmar werden behandeld. Gamza ging er altijd zelf naar toe om de arbeiders erdoor te slepen. Toen ze de kantoorpost had afgehandeld, greep Nella een klein, lichtblauw briefje, waarop een nogal schoolse hand haar adres geschreven had. De vergeelde acten leken oud en verdrietig en het briefje zag er daartussen een beetje dwaas uit. Ze sneed de enveloppe open en las:

„Almachtige God,

Ik bid, dat Gij ons zult zegenen en bewaren voor alle euvel. Dit gebed zal over de hele wereld verspreid worden. Op de tiende dag zal in het huis van de afzender een blijde gebeurtenis plaats vinden. Deze keten werd twee jaar geleden begonnen en moet binnen de vier jaar de hele wereld rondgegaan zijn. Verbreek haar niet, want dan zal er groot ongeluk over U komen. In deze voorspelling ligt waarheid. Schrijf de brief binnen negen dagen over en alles zal in vervulling gaan. De mijn van Sensiller is ingestort, omdat de eigenaar de zaak niet ernstig opvatte. Raus verloor een zoon omdat hij de keten verbrak.

Vergeet het niet en stuur de brief binnen negen dagen aan negen mensen, want als gij de keten verbreekt, zal er ongeluk over U komen.

Nella was niet bijgelovig zoals haar moeder zaliger. Ze scheurde de brief doormidden en toen nog eens overdwars en gooide hem met haar oude afkeer van alles wat anoniem was in de prullemand. Stommelingen! Als of het ongeluk zo al niet groot genoeg was. Stomme idioten! Ze dreigen ook nog. Het leek gewoon op morele chantage. Net of je hoofd naar zulke onzin stond! Het was allemaal de moeite niet waard, maar Nella was al een paar dagen over haar zenuwen heen. Dat verdriet

van München woekerde in je als een chronische ziekte, zo nu en dan brak het uit, dan groeiden de zorgen tot een paniek aan. Neem nou Zondag, eergisteren. Toen Nella 's morgens het gordijn optrok, schrok ze zo, dat ze het touw kapottrok. Het rolgordijn viel op de vensterbank en toen op de grond — ze kon nog net op zij springen. „Wat doe je toch, Nella? Heb je je bezeerd?” „Nee, nee, niets — maar kijk eens!” Uit het zolderraam van de villa aan de overkant golfde een reusachtige rode vlag. In het midden van die vlag zat een oog dat keek. Het keek kwaad hun ramen binnen met zijn vierkante pupillen, met het grimmige zwarte kruis met de omgebogen snavels. Waarom was dat? Wat was er aan de hand? Ach, de Duitsers hadden een feest. „Heb je heus nog nooit een „levend” hakenkruis op een vlag gezien, Nella, heus niet?” „Nee, heus niet. Ik ben niet met je mee geweest naar Leipzig en langs het Duitse gezantschap kom ik nooit.”

Goed. 's Maandags haalden ze de vlag weer in. Maar toen kwam Barbara weer met een geheimzinnig gezicht aanlopen. Ze zou nou eens graag willen weten, waarom de Moffin aan de overkant grote schoonmaak hield en matten en matrassen klopte in dit slechte weer, het duurde nog een hele tijd voor het Pasen was. In het Duitse gymnasium waren ze ook aan het schoonmaken, Barbara wist dat van de Peter's, die woonden er vlak naast, 's nachts waren de banken uit de klassen naar het binnenplein gebracht en daar sneeuwden ze in. Barbara moest maar liever een beetje haar gemak houden en niet altijd op de Moffen letten. Als een Duitse rundvlees en worteltjes voor het eten kocht, zag Barbara daar God weet wat voor een teken in. Ze moest maar liever geen paniek zaaien! Erger was, dat verteld werd dat de Moffen in Brno de Tsjechische politie hadden afgeranseld, heel Praag was er vol van. Maar toen kwam weer de een of ander uit Brno en vertelde, dat daar alles rustig

was. Maar in Praag drongen de Vlacka-mannen *) de huizen van linkse mensen binnen als de man naar zijn werk en de vrouw alleen was, forceerden de sloten en sleepten verdachte literatuur en nog heel wat meer weg. Ze stalen. Maar bij de Gamza's was niemand geweest. Misschien waren het wel praatjes. Er werd zo veel verteld! Zeker, Stan had gezien hoe een stel halfvolwassen jongens, die kennelijk waren omgekocht, op het Wenceslaus-plein anti-Joodse leuzen waren gaan roepen en geschreeuwd hadden, dat ze de Neurenberger wetten wilden. Maar slechts weinigen lieten zich meeslepen, het liep op een fiasco uit. Ja, bij ons! Maar in Slowakije? Het Slowakije van de Volkspartij **) baarde ons heel wat zorg. Nog een geluk dat Hacha dat fraaie drietal, Tiso, Doertsjansky en Macha had afgezet. Wonder boven wonder! „Zoveel energie had ik waarachtig niet van hem verwacht,” zei Helenka.

„Ik zou graag willen weten, waarom Hitler zelf de aandacht op hen heeft gevestigd,” zei Ton, „daar zal heus wel wat achter zitten.”

„Zij moeten toch altijd eerst de heldenrol in een nobel drama spelen,” zei Gamza, „de Führer zal Hacha vast nog wel een hak zetten, wacht maar.”

En inderdaad. Op die Dinsdag dat Nella zo kwaad werd om dat ellendige blauwe briefje scheurde Slowakije zich van ons los en riep zichzelf tot zelfstandige staat uit.

„Eerst laten ze ons alles voor ze opbouwen en inrichten,” zeiden de arbeiders in de Kolbenfabriek bitter, „en dan gaan ze er vandoor. Zo kan iedereen het.”

Die dag was er op de Sowjet-delegatie een herdenking van Schevtsjenko. Maar Nella had zoveel verdriet om Slowakije, dat ze er niet toe kon komen om zich te verkleeden en op te maken en met haar behuuld gezicht tussen de mensen te gaan. De kleine Republiek was door-

*) Fascistische organisatie.

**) Uiterst reactionnaire anti-Tsjechische katholieke partij.

middengebroken en het was, alsof haar hart ook brak. In het uur van het gevaar was onze broeder de Pool ons aangevallen en had ons gevild bij levende lijve. En nu de Slowaken. Het Germanendom stond als een grafkelder om ons heen, ze hoefden hem alleen nog maar dicht te metselen. En de Slowaken liepen hard om de spijkers voor de doodkist te halen, als Hitler het hen vroeg. De Duitsers vormden één gesloten blok van de Baltische Staten tot aan de Rijn! Wat zouden ze ons uitlachen! Wat zou de anti-Christ zich in de handen wrijven, dat het zaad der tweedracht was opgeschoten! Wat zouden ze ons verachten! In de moeilijkste tijd trokken broeders het zwaard tegen elkaar en verrieden elkaar. Een epidemie van verraad trok door de wereld. Kwam er dan geen einde aan de Jobstijdingen? Nella voelde zich als de oude Sibylle, zoveel herinneringen had ze. Ze wou liever bij Mitja blijven, ze voelde zich niet thuis op een feest.

Maar de slimme Helenka wist wel, hoe ze haar aan moest pakken.

„Moeder, ben je bang dat de stillen van Beran je zullen zien als je naar de Sowjetdelegatie gaat?”

Dat gaf de doorslag. Nella liet zich overhalen, kleepte zich aan en ging.

Op de grens tussen Vinohrady en Zizkov staat, in empirestijl opgetrokken de villa Tereza, de gastvrije Sowjetdelegatie. De Gamza's kenden het daar al van het allereerste begin af, ze verheugden zich er altijd op om erheen te gaan, ze voelden zich daar helemaal op hun gemak. Ze gingen allang naar de villa Tereza, voordat de Tsjechoslowaakse regering de Sowjet-Unie officieel had erkend. De „Nationale Wachter” en andere kranten vielen Gamza daarop aan, maar hij lachte om hun lasterpraatjes. Allen, die jong van geest en principieel waren in het Tsjechische culturele leven, de groep van linkse dichters, puristische architecten, vrije schilders en radicale politici, de hele avantgarde van Praag

ontmoette elkaar op de thee-partijtjes in de villa Tereza en bracht daar heel wat gezellige avonden door. De Gamza's liepen langs de twee beeldjes in de tuin de vestibule binnen, ze roken de bittere geur van de thee, ze hoorden het stemmen-gezwat, ze gaven hun jassen af aan de bekende vestiaireman in zijn roebasjka *) wiens scheve ogen voortdurend glimlachten. (de gezanten wisselen, maar de dienaren van de legaties blijven). En toen ze hun gastheer en gastvrouw de hand gedrukt hadden en de kamer binnengingen waar ze allemaal oude vrienden vonden — toen was het net of de draaideur van het leven terugdraaide en zij de zorgeloze tijd van hun jeugd binnen stapten.

Het was alsof er geen Hitler bestond met zijn Napoleontische kuif en geen Beran met zijn scheve snuit — alleen Lenin's geleerdenkop en Stalin's intelligente gezicht met de vrolijke, vastberaden uitdrukking crop keken van de wanden neer op het drukke gezelschap.

Toen werd het stil, de dames gingen zitten. De verzen in het gevoelige Oekrains, met hun bewogen rythme en zangerige melodie klonken breed uit. Ton en Helenka, die er naar luisterden, hoorden opnieuw de taal van hun wittebroodsweken. Was het in Rusland koud? Lag het in het verre Noorden? Vroor het er dat het kraakte? Wie beweerde dat? Er ging zoveel warmte en menselijkheid uit van de Russen in de villa Tereza dat een mens, die koud was van de zorgen in deze sfeer ontdooide en opleefde. Ze waren zo eenvoudig, zo eerlijk, zo zelfbewust en vrolijk — ze hadden niemand verraden en niemand had hen verraden — het waren gelukkige mensen. In de warme mist van de wodka gleden gouden lichtjes, München en het losgescheurde Slowakije — het stond allemaal verder van je af, het kwam je niet meer te na. Bent U wel eens als kind op een partijtje geweest waar U eeuwig zou willen blijven? „Mijn God, ik wou dat ik

*) Russische kiel.

nog niet naar huis hoefde," dacht Nella Gamzova zo oud als ze was. Ze zaten in een hoekkamertje met een paar vrienden en haalden herinneringen op over de mensen die er plachten te komen en nu ontbraken. Veel kameraden waren na München naar het buitenland gegaan en de Duitsers uit Praag waren uiteraard met de jaren afgevallen. Een van de Duitse schrijvers, eens links, had zich van zijn vrouw, de dochter van een rabbijn, laten scheiden — en wat voor een romantische liefde was dat niet geweest! Ze waren tegen de wil van hun ouders getrouwd en nu was hij legatieraad op het Nazigezantschap! Nella zat tegenover de deur naar de grote salon, daar stonden de gasten in groepjes bij elkaar en praatten en lachten in wolken van rook. Niemand had zin om weg te gaan. Er wilde zelden iemand uit de villa Tereza weg — en vanavond minder dan ooit. Ze hadden het gevoel, alsof ze in de kajuit van een verlicht schip zaten, midden in de duistere wateren van de politiek, ze voelden zich een ogenblik gelukkig. Kijk, daar had je redacteur Chudoba, Nella had hem nog niet gezien. Natuurlijk, hij kwam pas van zijn werk. Maar toen hij bij de praten-de groepjes kwam stokten de gesprekken, het gelach werd afgesneden en ernstige, vragende gezichten werden naar hem opgeheven. Het was, alsof de lantaarnopsteker door de straten liep en lichtje na lichtje doofde. Chudoba bracht het avondnieuws.

„Weet U dat de Duitsers Moravska Ostrava bezetten? Rijksmilitair.”

„Wat doet ons garnizoen?”

„Mijn God, weer een nieuwe zone. De hoeveelste zou dat wezen?”

„De tiende minstens.”

„Ze zeggen dat bij Frydek gevochten wordt.”

„Ze zeggen dat Hacha *) naar Berlijn is.”

*) Toenmalig president van de republiek.

„Net als Tiso.” *)

„Het zal wel niet waar zijn.”

„Het hangt beslist samen.”

„Het gaat erom spannen. En jij moest eigenlijk zien te verdwijnen,” zei Chudoba tegen Gamza.

Niemand voelde zich meer op zijn gemak. De gasten begonnen afscheid te nemen. Nella dacht: „Die enkele vierkante meters grond midden in Praag waarop de villa Tereza staat zijn toch Sowjetgrond.” Ze had wel eens gehoord, dat de grond van de legaties onaantastbaar was. Hier zou niemand Gamza iets kunnen doen. Ze had zin om te vragen: „Laat hem hier! Hij is zo koppig. Hij zal beslist iets uithalen. Alsjeblieft laat hem hier.”

Maar het idee leek haar kinderachtig en fantastisch, ze was bang dat Gamza er kwaad over zou worden, ze durfde de mensen niet lastig te vallen, ze durfde het niet uit te spreken. Vreemd, dat zelfs in zulke ogenblikken de conventies remmend werken. Ze maakte een buiging voor de gastvrouw, zoals allen, drukte handen, zoals allen, ja, ze glimlachte zelfs haar uitgeputte glimlach van de eerste wereldoorlog. Ze liepen door de tuin langs de twee bronzen beeldjes, die in het donker een beetje glommen van het vocht en de poort van het Paradijs viel achter hen dicht. Over het hek bogen de kale takken van een treurwilg — die groeide nog op de onaantastbare Sowjetgrond. En zij waren midden in het vijandige leven. Mijn God, wat was dat koud! De mensen gingen instinctief dicht bij elkaar lopen om elkaar te verwarmen. Ton nam Helenka's arm, Nella pakte Gamza beet, ze hield hem stevig vast. Hij was er, levend en gezond. Chudoba liep met hen mee en trachtte Gamza te overreden om naar het platteland te gaan.

„Laten we even een kopje koffie gaan drinken. Dan praten we er verder over,” zei Gamza ontwijkend. „Wat

*) Fascistische Slowaakse priester-leider.

doe je Nella, waar ga je heen?", vroeg hij verbaasd toen hij merkte, dat ze de richting van Zizkov insloeg.

„Naar kantoor," zei ze bits, „daar moet *orde gemaakt worden*."

Helenka remde anders altijd haar moeder maar deze keer gaf ze haar gelijk. „Ik zal ondertussen thuis *opruimen*," zei ze.

En zo ging mevrouw Gamzova's wens, om nog lang niet naar huis te hoeven op een vreemde manier in vervulling.

Een kantoor 's nachts, waarin niet gewerkt wordt, heeft iets spookachtigs. De stoelen stonden levenloos en leeg in het rond, de plafondverlichting was maar zwak en toch kon je elke rimpel en elke bult in het oude, versleten leer van de fauteuils tellen, de asbakken met de peukjes zagen er droefgeestig en weerzinwekkend uit als in een kroeg. De ezelsoren van de acten op tafel krulden omhoog en uit de prullemand keek een hoekje van de afschuwelijke blauwe brief, de onderbroken geluksketen. En de starre gevleugelde figuren op de rug van Otto's encyclopaedie, die ze van Nella's vader hadden geërfd zagen er weer uit als doodsengelen, net als toen ze er als kind zo bang voor was geweest. („Je hebt wodka gesnoept, dat had je niet moeten doen," zei ze bij zichzelf, „je kunt niet tegen alcohol, daarom zie je alles zo.") Zonder cliënten in de wachtkamer, zonder de klerk Klatcel, die met de stukken naar Gamza's bureau liep, zonder het geratel van de Underwood en zonder de theedoek en de bezem van mevrouw Haschkova, die 's morgens kwam om te luchten spookte het op het kantoor. Nauwelijks hadden de mensen hun hielen gelicht of de geest van het papier, volgezogen met oude, koude rook begon zijn troosteloosheid uit te ademen, de boekenplanken kraakten rheumatisch, in de koude kachel rammelde het. De tegenstelling met de stralende partij waar de Gamza's net vandaan kwamen was te groot. Maar mevrouw Gamzova zei niets. Ze stroopte haar nette jurk

op, knielde bij de kachel neer, haalde een lucifersdoosje voor de dag en begon te stoken.

„Zo — geef maar op,” zei ze alleen maar.

Ze zei dat zo vijandig, of het Gamza's schuld was dat de Duitsers in Ostrava waren. Maar dat kwam omdat ze zich tot zakelijkheid dwong, want als ze te veel praatte zou ze gaan huilen. Ze wisten het allebei. Zo goed kenden ze elkaar wel na al die jaren. Wat een boel papier was dat! Mijn God, wat een boel papier! Waar je keek, wat je aanpakte, waar je tegen aanliep — papier en het stof vloog er uit op, hoewel mevrouw Haschkova dagelijks met de stofzuiger in de weer was. Arbeidsgeschillen, politieke processen, de rechtszittingen van Kazmar, perspolemieken van de partij. Gamza was een communistische advocaat, wat wil je.

Peter ergerde zich altijd aan kleinigheden. Maar als er gevaar dreigde, werd hij doodkalm en maakte allerlei grapjes. Hij keek het kantoor rond en zijn vrouw aan met het gezicht van een radeloze kwajongen.

„Dat is moeilijk,” zei hij, „als we alles moesten verbranden wat hier niet hoorde te zijn, werd het een tweede Rijksdagbrand.”

Mevrouw Gamzova in haar nette jurk stond vlug op.

„Dat is het hem juist,” stootte ze uit, terwijl ze met haar vingers naar Gamza wees, „het materiaal van het Leipziger proces. Dat is het ergste van alles, hè? Wacht, ik weet precies waar het is.”

Ze liep naar de boekenkast, maar Gamza bracht haar een armvol anti-fascistische pamfletten en caricaturen van Hitler.

„Kijk eens meisje. Verbrand dit en het andere zullen we maar bewaren. Dat is zulk zeldzaam historisch materiaal — ik heb daar het hele Londense proces, alles — dat zou ik niet graag willen missen.”

Nella bleef staan, ontzet over zijn onverstand.

„Toen je naar Leipzig ging,” zei ze hard, „heb je een

testament achter gelaten. En nu plotseling — wat een lichtzinnigheid.”

„Maar ik wil best een nieuw testament maken, als je er prijs op stelt,” zei Gamza plagend. En Nella zuchtte, „Wat moet ik toch met jou beginnen.”

Ze wilde het waardevolle materiaal in een oud berghok stoppen, waar de stofzuiger stond en alle mogelijke oude rommel. Ze wilde het achter de kast stoppen. Geen sprake van. Daar zochten ze het eerst. Vooral geen schuilplaatsen, dat leer je uit de detectiveverhalen — het beste zijn de plaatsen die direct in het oog vallen. Daar valt het niemand op. Het materiaal van het Leipziger proces zou Gamza voorlopig maar tussen de acten leggen en de volgende morgen zou hij het wel naar een of ander onschuldig particulier huis brengen, liefst bij een oude vrouw, daar zou niemand het zoeken. Dat kwam wel in orde. Maar dat adresboekje, dat moest eigenlijk vernietigd worden om er niemand bij te lappen. En dat lijstje met telefoonnummers ook....

Gamza was zo vuil als een schoorsteenveger, zijn witte kuif viel in zijn ogen, ijverig bracht hij zijn vrouw, die op haar knieën bij de kachel lag, dingen „ter bewerking”. Nella gooide alles er maar in, keek in de vlammen, zag, hoe het papier schroeide, zwart werd, omkrulde en uit elkaar viel. De gedachte ging door haar hoofd, dat ze dit allemaal droomde. Was het mogelijk, dat twee volwassen mensen op deze manier verstoppertje moesten spelen in hun eigen huis? Waren zij gek geworden of de hele wereld? Maar hoe meer ze verbrandde des te rustiger ze werd. Werk kalmeert. En toen ze zo samen rommelde en huishielden zei Gamza plotseling:

„Nella, herinner je je nog hoe wij samen indertijd dit kantoor hebben ingericht, toen ze mij uit de landsraad hadden gegooid? Toen zijn we er ook eens tot diep in de nacht gebleven.”

Nee, dat had hij niet moeten zeggen. Nella had zich de

hele tijd goed gehouden maar nu snikte ze het uit. „Wacht,” zei hij teder, „daar zit een stukje roet. Stil maar, huil maar niet, alles komt weer goed. Alles wordt veel mooier. Geduld maar. En vooral niet bang wezen. Je bent toch niet bang, hè?”

„Helemaal niet,” zei ze en hief haar betraande ogen naar hem op, „want daarmee haal je het maar aan.” Daar had ze haar mond voorbij gepraat!

„Je bent mijn lieve meid,” zei Gamza en hij trok haar naar zich toe, zo oud als hij was en liet haar niet meer los.

„Je bent verschrikkelijk,” zei Nella echt op vrouwenmanier en streek haar haar recht. „Mevrouw Haschkova betrapt ons nog.”

Het was tegen tweeën toen ze thuiskwamen, maar Stanislav, die van Helenka over Moravska Ostrava gehoord had, had het licht nog aan en wachtte hen op.

„Je moest eigenlijk weggaan, vader,” begon hij, zodra hij ze zag.

Gamza lachte.

„Heel hartelijk bedankt dat jullie me allemaal zo graag kwijt willen. Maar we gaan er eerst een nachtje over slapen en morgenochtend zullen we wel zien. Wel te rusten.”

Stanislav kon lange tijd de slaap niet vatten en woelde onrustig op zijn bed heen en weer. Hij was in een soort mijnschacht, maar helemaal belegd met witte tegels — eigenlijk was het een tunnel van de ondergrondse — Stan was helemaal niet verbaasd dat er in Praag een metro was — en door die ondergrondse tunnels reden wagons vol met mensen. Stanislav moest ze tellen, hij zat opgekropt vol met spanning want hij mocht er niet één missen, daarom kon hij niet slapen. Telkens als er een nieuwe wagon langs reeds werd er gebeld: er werd gebeld en eensklaps begreep hij dat de telefoon ging. Zo vroeg in de ochtend? De schemering was grauw en sme-

rig, het was het slechtste uur van de dag voor mensen, die geneigd zijn tot melancholie. Hij stond klappertandend op: in de gang rinkelde zenuwachtig en onverbiddelijk de telefoon. Terwijl hij de hoorn aan zijn oor bracht zag hij, dat bij de Moffen aan de overkant alle vensters verlicht waren alsof het Kerstmis was.

„Je spreekt met Alina,” hijgde een opgewonden vrouwenstem, „het Duitse leger trekt Praag binnen, over een uur zijn ze hier. Niemand mag zich verzetten of we krijgen ongelukken. Wees niet boos op me, het is helaas waar.”

Er klonk een snik uit het toestel, waarschijnlijk huilde ze en nog voordat Stan, die suf was van de slaap, had kunnen vragen hoe ze het wist, had ze al opgehangen.

Stan's stijve vingers beefden zo, dat hij de hoorn niet goed op de haak kon leggen.

„Ze moet natuurlijk weer gewichtig doen,” dacht hij in een eerste opwelling van woede over het slechte nieuws. Met alles wat er in zijn leven was misgelopen had dat wijf, die koppelaarster, op de een of andere manier iets te maken gehad. Misschien hield ze hem wel voor de gek. Maar hij wist best, dat het niet zo was. Met zulke dingen zou zelfs een Alina geen grapjes maken. Er bleef de kleine hoop dat die vrouw, gek als ze was, ergens de klok had horen luiden en — maar Ostrava! Zou hij ze wakker maken? Zou hij ze niet liever nog een poosje rustig laten slapen? Het deed er nu immers toch niets meer toe. Nee. Hij zou het zichzelf tot zijn dood toe verwijten, als hij nu iets verkeerd deed.

Op hetzelfde ogenblik dat Stan aan de slaapkamerdeur van zijn ouders klopte ging opnieuw de telefoon en daarna stond hij niet meer stil. In een oogwenk was de hele familie op de been. Ook de radio bevestigde het bericht: die riep de soldaten onophoudelijk op, aan de Duitse overmacht te gehoorzamen en zich rustig te laten ontwapenen. President Hacha had ons toevertrouwd aan

de zorgen van het Rijk, we hoefden ons nergens meer ongerust over te maken. We moesten onze geweren, revolvers en automatische pistolen inleveren, je hoorde de wapens rinkelen, je zag ze voor je, die batterijen van geschut en tanks....

„Een paar militaire vliegtuigen zijn er vannacht vandoorgegaan,” zei Barbara, die het nieuwtje van de straat had meegebracht.

Het was beestenweer. De kale buitenwijk zag er onder een hemel, die zo laag hing dat hij dreigde naar beneden te komen, uit als een oude, magere, vreselijk boos kijkende man met ruige wenkbrauwen. Maar op straat gebeurde er voorlopig helemaal niets bijzonders. Ook deze morgen gingen de vrouwen met hun kannen de deur uit om melk en haalden ze brood van de bakker, ook deze ochtend stonden de kinderen op om naar school te gaan. Die wisten niet eens, hoe ze die spookachtige morgen de volwassenen, die hen moesten verzorgen, hielpen. Helenka pakte Mitja tot aan zijn kin in tegen het noodweer en bracht hem tot aan de deur van de kleuterschool, hoewel hij anders meestal alleen ging. Hij voelde het als een schande en verzette er zich tegen met hand en tand. Dat ze hem naar de kleuterschool bracht alsof hij een kleine jongen was vond hij minstens even verschrikkelijk als dat de Duitsers bezig waren Praag te bezetten. Want als er geen oorlog geweest was, konden we toch ook niet verloren hebben? Van de mensen maakte zich een paniek meester, net als toen ze het bombardement van Praag verwachtten. Het was niet meer het verdriet om München en de bergen. Op elke wonde, die het volk geslagen werd reageerde het anders. Het kwam niet in opstand als na Berchtesgaden. Nee, dit was verbijstering. We vielen in slaap in de Republiek en toen we wakker werden bestond ze niet meer. Ze hadden 's nachts onder narcose de Republiek weggesneden, zo voelde je het. Ach, nu wist Nella waarom het geluid van een nade-

niets met die kleine, knetterende ontplof-
kjes haar altijd met een vage angst had vervuld, alsof
die de bode was van een onheil. Dus daarom! Het was
niet de onschuldige mijnheer Mrazek op zijn rode „In-
diaantje”, het waren drie mannen in koude, gladde rub-
berjassen, de wind joeg hen de sneeuwjacht schuin in
het gezicht. Een nieuwe winter was gekomen. Langs de
straatweg van de Witte Berg trok het ongeluk langs
Gamza's ramen Praag binnen. De drie motorrijders za-
gen er niet triomfantelijk en verwaand uit, zoals men
had kunnen veronderstellen. De hele nacht hadden ze
gereden in dat beestenweer, ze gingen langzaam en hun
gezichten stonden somber van waakzaamheid, want ze
waren er op voorbereid, dat iemand zou proberen hen
te vermoorden. In de Boheemse landen woedde een Bols-
jewistische opstand, zij trokken binnen om die te onder-
drukken en het volk te beschermen, dat bij monde van
president Hacha daarom had verzocht. Hun meerderen
hadden hun dat in de dagorder goed aan hun verstand
gebracht en wat een meerdere zegt is voor een Duitser
heilig.

Maar niemand schoot op de bange mannen, niemand
van de Tsjechen begroette hen, niemand gaf blijk van
dankbaarheid, niemand bemoeide zich met hen. Achter
de motorfietsen slopen de tanks op hun banden als reu-
zenslangen en zo'n optocht van rijdende vestingen is
moeilijk te overzien, te meer omdat zij rechts reden en
wijgewend zijn links te rijden. Elk ogenblik ontstondener
daardoor verkeersopstoppen in de Chotekstraat,
maar daar waren tenslotte de verkeersagenten voor, die
arme stakkers, die moesten met ze praten. Maar de Pra-
genaars op de stoep, de kinderen die met Vlatavawater
gedoopt zijn, bekend om hun nieuwsgierigheid, die nooit
ontbreken als er een paard van de posterijen valt of als er
meeuwen van de rivier komen, die liepen om de een of
andere reden langs de tanks die Praag binnenreden heen

en zagen ze eenvoudig niet. Duitse pantserwagens reden in de richting van het kasteel en iedereen weet, hoe die monsters over de keien ratelen en alle ruiten doen ramelen. Maar geen sterveling verscheen achter de ramen. De Pragenaars waren blijkbaar doof, niemand keek naar het Duitse geschut om. Ja, Barbara zal jullie het plezier doen om jullie met open mond na te kijken — dat kun je net denken. De kleine juffrouw Kazmarova liep met haar beslagen bril haastig naar Vinohrady voor een particuliere les en liep net precies de pijpers tegen het lijf. Ze wachtte in een zijstraatje tot ze voorbij waren. Drie Pruisische parade-officieren bleven luid pratend voor de schouwburg staan terwijl Vlasta Ticha naar haar ochtendrepêtitie ging. Ze vertrok geen spier, ze keek met haar uilenogen in het afwezige gezicht recht voor zich uit, ze liep ze voorbij, alsof ze lucht waren.

„Wij zwijgen en verachten, wij zwijgen en verachten,” klonk in haar hoofd het vers van een geliefde dichter. Maar huilen? Nee, dat plezier zouden ze niet hebben. Niemand had het parool uitgegeven hoe je je moest gedragen en hoe je moest lopen als de Duitsers Praag binnentrokken. Daar was waarachtig geen tijd voor geweest. Maar de arbeiders uit de Kolbenfabriek en Stanislav Gamza en de marktvrouw gedroegen zich precies een-der: ze zagen niets, ze hoorden niets, ze erkenden niets. President Hacha had ze aan de bescherming van het Derde Rijk overgeleverd zonder het hen te vragen en de Führer op zijn beurt had Hacha niets gevraagd. Daar bedankten ze hem hartelijk voor, ze draaiden hem de rug toe en lieten hem stikken. De „Nationale Wachter” kon toch gerust de handen blauw schrijven over het voor-tziende staatsmanschap en over de St. Wenceslaus-optie *) op het Wenceslausplein was geen Tsjech te m toen het Duitse leger een parade-optocht door de

*) Ook St. Wenceslaus heeft eens voor een Germaanse overmacht capituleerd.

stad hield. De straatjongens van Praag bleven geen ogenblik staan op de trottoirs langs de voornaamste straten — en wat voor een verleiding vormen soldaten van elk leger niet voor elke jongen! Als een van hen er toch aanstalten toe maakte, trok zijn moeder hem aan zijn mouw en zijn vader liet hem de stok zien en dan liet hij het wel.

En toen de knappe Praagse meisjes uit de fabrieken en de leeg gegeten winkels de straat opstroomden, die eruit zag als een slagveld, waar soldaten rondsletterden, kampeerden en parkeerden, wilden ze niets met die soldaten beginnen. De Tsjechen zijn een onaangenaam volk. Als je ze aankijkt rollen ze zich op als een egel, als je tegen ze praat kruipen ze als een slak in hun huisje. Je weet nooit wat ze eigenlijk denken en dan wordt het wel moeilijk om met ze om te gaan.

Maar laten we eerlijk zijn. De Duitse dames redden de eer van de oude Germaanse streken Bohemen en Moravië Met het hakenkruis op hun mantels en de ogen dwepend vooruit gericht boven een geweldige bos bloemen (zoals Gamza's buurvrouw) haastten ze zich de helden te begroeten en hen hun keurig opgeruimde kamers aan te bieden waarbij ze de voorkeur gaven aan officieren van de luchtmacht. En hier en daar vond je ook tussen de Tsjechische vrouwen een zwart schaap of een witte raaf, al naar je het bekijkt, een alleraardigste dame die met vrouwelijke intuïtie onmiddellijk aanvoelde, hoe een huisvrouw met het hart op de rechte plaats zich tegenover de beschermers behoorde te gedragen. In het schilderachtige plaatsje Unbrot (Nechleby) boog een auto vol officieren de oprijlaan in naar een villa, die er voor zo'n gat vrij behoorlijk uitzag. Het kleine kamermeisje kwam helemaal over haar zenuwen heen bij mevrouw: „Jezus Maria, mevrouw, wat moeten we doen. Die schapenknechten met hun pannekoeken stoppen bij ons.” Rozei:

„Ga weg, je bent dom,” en liep in het volle besef van haar gratie naar buiten, naar het hekje, van waarachter de moeder van Nella altijd de kinderen in de oude Ford placht te begroeten.

„Ein Prachtstück”, dacht de officier en zijn ervaren, wetende ogen gleden langs de vrouw, van de spitsen van haar borsten onder de sportieve jumper tot de slanke enkels. Hij had heldere, koude ogen, een rechte reus, een van die verwaande neuzen die zichzelf bij voorkeur in profiel laten aanschouwen en een arrogante bovenlip. Hij had het uiterlijk van een heer. Alles aan hem was groot en hoekig, was van staal en Feldgrau, hij zag er uit als een afbeelding op de voorpagina van het blad van de Reichswehr, uitgevoerd in de beste papier-soort. Hij was een man die ontzag inboezemde en hij wist het. Roosje kreeg precies de indruk van hem, die hij wenste te geven. Hij legde haar heel beleefd en met onberispelijk Umlauten uit, dat er in het garnizoensplaatsje geen behoorlijke kamer te vinden was en dat hij logies nodig had voor een paar hoge officieren.

Ro keek hem aan met haar mond.

„O, bitte, bitte,” zei ze met de hoge, lievelijke stem waar ze vroeger haar klanten mee te woord stond en die ze in haar veilig huwelijk lang niet meer nodig had gehad. „Komt U binnen. Dat is een gelukkig toeval. We hebben het huis net opgeknapt en er is ruimte genoeg voor de Herrschaften. Mijn man is in Praag, dat komt heel goed uit.”

„Das nenne ich gastfreundlich zu sein,” zei de officier met prijzende warmte en ging met de vrouw het huis binnen.

„Rookt U, mevrouw?”

De hoge officieren waren werkelijk *charmant*. Ze lieten de eigenaresse vanzelfsprekend haar vroegere „meisjeskamer” en toen ze 's avonds bij de wijn aan het hoofd van de tafel zat met zes mannen in uniform om

zich heen voelde Ro Häuslerova met blijdschap dat de deftige lui eindelijk daar waren waar zij ook was. (Zie je wel dat het de moeite loont om niet lui te zijn en de geluks-keten negen maal over te schrijven en door te sturen?)

Het slechte weer hield aan. 's Avonds was het echt noodweer, met storm en sneeuw, de IJs-heiligen hadden een nieuwe winter in Praag gebracht. Nella trok alle gordijnen voor het troosteloze leven dicht. Ze stopten Mitja in bed, maar de volwassenen hadden geen zin om te gaan slapen, alhoewel ze er uitzagen als geesten na de doorwaakte nacht. Ze gingen om het toverkastje met het groene oog heenzitten en begonnen na te kaarten over de dingen, die de wereld er van zei. Het was nog maar weinig: alleen korte berichten, bovendien groten-deels onverstaanbaar door de atmosferische storingen. Onverschilligheid in Frankrijk, verontwaardiging in Moskou. Ze rookten dat de stukken eraf vlogen en verdreven de slaap met zwarte koffie uit de buikige, manke kan van Nella's overgrootmoeder.

Zo nu en dan stond een van hen eens op en ging zenuwachtig gapend met zijn rug naar de kachel staan. Ze huiverden van inwendige kou en Stan en Nella, de gevoeligsten van de familie hoestten hardnekkig van de rook die ze 's nachts bij het verbranden van de papieren geslikt hadden.

„De avonden onder de schemerlamp,” zei de ironische Helenka. „Nu blijft ons niets anders over dan de huiselijke haard en spookverhalen.”

Nauwelijks had ze het gezegd of er werd buiten gebeld.

Het was, alsof de stroom van de elektrische bel door Nella's lichaam heenliep: Gestapo. Ze kwamen Gamza halen. Wie zou het anders kunnen zijn? Die eerste avond mocht niemand zijn huis verlaten. Het was Barbara. Ze was een verdieping lager aan het kletsen geslagen en was

de hele dag al zo in de war, dat ze haar huissleutel had vergeten.

„Nou. Hij is er al,” zei ze.

„Wie dan?”

„De rover. Hij zit op het kasteel.”

Gamza floot waarderend.

„Potverdrie, die heeft er haast achter gezet. De heer des huizes is nog niet eens thuis.”

„Hacha was ook nog niet in Berlijn, toen de Moffen al in Ostrava waren.”

„Ze zeggen dat de auto van Hitler in de Nerudastraat*) geslipt is,” vertelde Barbara met een geheimzinnige stem. „Ze konden maar niet naar boven komen met die sneeuw. En dat is een teken, dat het kasteel hem niet hebben wil.”

„Jammer, dat hij niet doodgevallen is,” zei Nella. „Stel je dat geluk eens voor. Wat hebben ze toch een beesten van ons gemaakt. Ik heb vroeger nooit naar iemand's dood verlangd.”

„Meteen de eerste avond hier binnen te dringen,” zei Helenka met de stem van haar grootmoeder uit Nechleby, „Mijn God, ik zou me *generen*. Ik zou over een week of zo gekomen zijn.”

Ze stikten van de galgenhumor. Stanislav had nog altijd het gevoel van iets onwerkelijks, het was alsof hij een injectie had gehad met een of ander verdovend middel. Was het dan nu, in de twintigste eeuw, nog mogelijk, dat de een of andere gevaarlijke fantast met een embleem op zijn mouw het in zijn hoofd haalde terwille van een of ander hakenkruis in een ringetje een heel volk ongelukkig te maken?

„Weet je wat erg zou zijn,” zei Ton en hij stond onrustig op, „als hij plotseling verstandig zou worden en zich tevreden stellen met wat hij had. Dan misschien...”

*) Scherpe stijle bocht.

„Geen sprake van,” zei Gamza, „het is geen einde, het is een begin.”

„Wees maar niet bang,” zei Helenka, „hij is het type van een psychopaath, zoals ze in de boekjes beschreven staan.”

Maar het was werkelijk een onaangename gedachte om te weten, dat we op genade of ongenade waren overgeleverd aan een krankzinnige, die vijf minuten van ons af op het kasteel huis hield.

„En ik vind, dat U vannacht een huis verder moet gaan slapen,” zei Barbara tegen Gamza. Zij mat het gevaar van de nabijheid van Hitler in meters, het was zoiets, alsof een tijger uit het circus op de Letna ontsnapt was en nu door Streschowitse liep.

„Hij zal me niet persoonlijk komen doodschieten, ik ben geen Roehm,” zei Gamza.

„Ik hou niet van dat soort grapjes,” zei Nella.

„Vader, doe nou niet alsof je nog nooit gezeten hebt,” zei de eigenwijze Helenka, „in de eerste Republiek hebben ze je ook opgepakt, laat staan nu. En het is helemaal niet nodig.”

„Ik zou het niet graag willen,” antwoordde Gamza, „ik heb nog heel wat te doen. Nee, nu in ernst. Ze zullen me zeker zoeken, daarover maak ik me geen illusies. Maar niet direct, niet in de eerste ronde. Zo belangrijk ben ik niet — En ondertussen verdwijn ik wel — ik zeg niet weg uit de Republiek.”

„Morgen moet je maar ergens anders gaan slapen,” ried Nella.

„Dat kan ik wel doen. En wat zeg jij dan tegen ze?” vroeg hij een beetje plagend.

„Dat je zo'n oude boemelaar bent dat ik niet weet waar je uithangt. En op kantoor moest je voorlopig maar niet komen. Het is daar een drukte als op een markt. Iedereen kan er binnenlopen.”

„Morgenochtend kom ik er niet, ik heb Kazmardag.”

„Denk je, dat die doorgaat?”

„Zeker, alles gaat door.”

De volgende morgen was het nogal stil op het kantoor in Zizkov, waar de mensen anders in en uit liepen en de klerk Klatsel en Nella zeiden tegen elkaar, dat de Tsjechen er zeker geen zin meer in hadden om onder elkaar ruzie te maken nu ze door de gemeenschappelijke vijand waren verslagen. Die stakker van een vrouw! Ze kwam huilende binnen. De vorige dag, toen de Moffen begonnen rechts te rijden, hadden ze haar man overreden, een opzichter op een fabriek die van de nachtdienst thuis kwam. Ze waren over zijn beide benen heengegaan. Hij moest onmiddellijk geopereerd worden. In het ziekenhuis had de dokter haar te kennen gegeven, dat hij zijn leven lang ongelukkig zou blijven. Wat moest ze beginnen? Wie zou de schadevergoeding betalen? Want een aanklacht tegen de Reichswehr indienen zou wel moeilijk gaan. Maar Klatsel beloofde haar, dat hij alles zou doen wat mogelijk was om haar te helpen.

Nella tikte op haar Underwood net het geval uit, toen er een mijnheer binnenkwam in een glimmende, maar zorgvuldig afgeborstelde zwarte winterjas, met een beleefde boog zijn hoed afnam en naar dr. Gamza vroeg.

„Hij heeft een rechtszitting,” antwoordde Klatsel, „wat wenst U? Ik behandel alle zaken voor hem.”

De man met het opgeblazen gezicht en het ongezonderfijne haar op zijn ietwat puntige schedel kwam eerbiedig dichterbij de schrijfmachine staan. Hij hield zijn hoed in zijn gevouwen handen, alsof hij in de kerk was. Mevrouw Gamzova had de indruk, dat hij over Klatsel's schouder de agenda inkeek.

„Ik moet dr. Gamza persoonlijk spreken,” zei hij terughoudend. „Komt hij vanmiddag? Om vier uur? Goed. Dan zal ik zo vrij zijn te komen. Dank U. Goeden dag.”

Hij sprak Tsjechisch, natuurlijk was het een Tsjech, dat hoorde je direct aan de uitspraak. Maar waarom had

mevrouw Gamzova toen hij langs de plaats liep waar nog steeds het materiaal van het Londense proces lag het gevoel, dat hij langs een bom liep en dat het hele kantoor de lucht in zou gaan als hij die aanraakte? Gelukkig raakte hij hem niet aan en ging met een diepe buiging het kantoor uit.

„Dat zal je niet glad zitten,” zei Klatsel, toen ook de deur naar de trap achter hem was dicht gevallen, „we zullen Gamza precies om vier uur voor je bestellen, dat zou je wel willen. Nella, die man bevalt me niet. Alhoewel het ook mogelijk is, dat hij Gamza alleen maar geld wil vragen.”

„Nee, nee,” riep Nella en greep naar haar mutsje, „toen ze die keer huiszoeking bij ons hielden was die stille ook zo vriendelijk tegen me in de vestibule. Ik ga direct naar Peter toe.”

„Wacht even, anders loop je beneden die vent nog tegen het lijf,” zei Klatsel.

„Peter komt hier niet weer over de drempel,” dacht mevrouw Gamzova gloeiend van vastberadenheid terwijl ze de trap afliep. „Ziekteverlof en naar buiten. Bijvoorbeeld naar Tsjernovits, waar Barbara vandaan komt.”

Er was geen taxi te krijgen, de heren met de speldjes reden er in rond.

Op het voorbalcon van de tram was het vol Duitse soldaten. Ze riepen hard tegen elkaar — waarom zouden ze zich generen. Nu waren ze niet meer somber en bezorgd. Niemand had hen een haar gekrenkt, ze hadden gegeten en gedronken waar ze zin in hadden, het beviel hen best in dit land van overvloed. Ze lachten hun Duitse keellachje — ook als een Mof niet praat, herken je hem aan zijn manier van lachen. Ze hadden allemaal een riem om hun middel en daar stond een spreuk in: „God met ons.” Een Duitse vrouw met loshangend haar (waar kwamen die wijven toch meteen vandaan?) legde met een afgemeten stem haar zoontje uit (ze hebben allemaal

jongens, dat is verschrikkelijk!) wat die spreuk „God met ons” betekende. Nella had altijd van kinderen gehouden, van alle kinderen. Maar toen dat Duitse kind zijn mond opendeed en „Mutti” zei had ze een hekel aan hem, ja, ze voelde met verbazing, omdat ze dat nooit van zichzelf gedacht zou hebben, dat ze hem haatte. Het kind kon het niet helpen waar het geboren was, ze zou het geen kwaad willen doen maar ze haatte het van ganser harte. „Wat hebben jullie toch van ons gemaakt!” dacht ze weer: „Waarom lopen we niet met gebalde vuisten de straat op, om dit alles te vervloeken — laat ze maar schieten, dan zouden we er beter aan toe zijn.” Maar nee, haar gezond verstand en haar besef van de werkelijkheid lieten haar geen ogenblik in de steek. Ze stond netjes, verzorgd en zwijgend in de Praagse tram die dreunde van de gesprekken in het Duits, hield met haar gehandschoende hand de lus vast om niet te vallen en reed van Zizkov naar de rechtbank op het Karels-plein om Gamza te waarschuwen.

Maar toen ze langs de een of andere auto het bekende gerechtsgebouw binnenkwam, toen ze de gewone lucht rook van tabak, steen en vochtig stof, toen ze de wachtende mensen net als anders op de banken zag zitten en door de brede gangen zag lopen, toen voelde ze zich opeens verlegen worden. Wat moest ze eigenlijk tegen Gamza zeggen? „Er heeft op kantoor iemand naar je gevraagd die ons niet beviel.” Dat was alles. Moest ze Gamza naar buiten laten roepen midden in een rechtszitting om tegen hem te zeggen: „Ik maak me ongerust over je, ik maak me verschrikkelijk ongerust over je?” Hij zou er kwaad om worden en terecht. Want juist de angst lokt het noodlot aan. Ze liep langzaam, een beetje verloren door de gang, waar elk van haar stappen weerklonk, langs de mensen op de banken, die haar aankeken naar de kamer, waarvan ze het nummer niet kende en overwoog, of ze de bode Gamza zou laten halen of dat

ze zou wachten tot de pauze — en plotseling ging de deur open en kwam Gamza naar buiten, alsof hij geroepen was. Maar hij was niet alleen. Naast hem liep de beleefde man in de glimmende, maar zorgvuldig geborstelde zwarte winterjas en gedroeg zich zeer tactvol. Gamza zag er opgewekt uit, zoals altijd wanneer hij opgewonden was.

„Ik moet even iets op het commissariaat van politie regelen,” zei hij haastig. „Nella, ik ben gauw terug.”

Mevrouw Gamzova knikte, nam zijn hand en glimlachte tegen hem, dezelfde glimlach, waarmee ze hem uitgeleide had gedaan toen hij naar Leipzig ging.

De beleefde heer bracht Gamza naar een auto, waar twee mannen wachtten, ze stapten in en de auto reed weg in de richting van de Spalenastraat.

Nella herhaalde bij zich zelf als een krankzinnige: „Misschien is het niet de Gestapo. Misschien is het toch niet de Gestapo”. Je stelde je daarbij voor, dat er tegen de deur werd geschopt, dat er sloten werden geforceerd en nu ging alles zo rustig — Wat nu? Waar moest ze heengaan? Naar Helenka? Naar Klatsel? Naar Stan?

Toen ze bij de toren van de Nieuwe Stad de hoek omsloeg, zag ze dat het bord ter herinnering aan de Omladina beweging *) overplakt was met een of andere bekendmaking, waar een hele boel mensen omheen stonden. Twee jonge mannen in overalls scheidden zich net van de groep af en gingen samen weg.

„Nou, weet je nou al wat we zijn?” zei de een met zijn zangerig Praags accent, „We zijn een protectoraat.”

„Nou, wat dan nog,” antwoordde de tweede langzaam, „vooruit dan maar weer.”

Ze stapten breed uit over de Praagse keien, zo rustig en betrouwbaar, zo weinig in de war en toen de tengere, opgewonden vrouw hen voorbij liep voelde ze, ondanks de benauwenis die haar hart bekleemde, hoe iemand haar steunde en ze rechte haar rug.

*) Revolutionnaire beweging.

